

Reflexió entorn el barroc

Salvador de Brocà Tella

Reial Acadèmia de Doctors
Real Academia de Doctores - Royal Academy of Doctors

Salvador de Brocà (Barcelona, 1940) va estudiar dret i filosofia a la Universitat de Barcelona. Llicenciat en dret l'any 1964, es doctorà en filosofia deu anys després i passà el mateix 1974 a Tarragona com a professor d'Història de la filosofia i d'Antropologia filosòfica. Posteriorment, va ampliar estudis a les Universitats de Heidelberg (1988), Regensburg (1993) i Lliure de Berlin (1998). A l'actual Facultat de Lletres de la Universitat "Rovira i Virgili", de Tarragona ha desenvolupat la pràctica totalitat de la seva activitat docent i d'investigació, centrada en la història del pensament grec i modern.

Des de l'any 1994, ha sigut professor de les esmentades assignatures a la Facultat de teologia "Sant Fructuós", a l'antic seminari de Tarragona, fins el 2013, i des de l'any 2005 fins el present ensenya història de la filosofia, antropologia filosòfica i teologia natural a l'escolasticat del monestir de Poblet. Fruit de la seva tasca són més de seixanta publicacions de la seva especialitat entre les quals els llibres "El espíritu y la vida en Max Scheler" (1982), "Les arrels romàntiques del present" (Premi Josep Vallverdú, 1996), "L'itinerari de la saviesa, d'Atenes a Jerusalem" (2003), "El Renaixement, alba de la modernitat" (2012) i un estudi sobre la cultura del segle XVII, actualment en premsa.

És membre de la secció de filosofia de l'Institut d'Estudis Catalans i corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres des de l'any 1982.

Reflexió entorn el barroco

Excm. Sr. Dr. Salvador de Brocà Tella

Reflexió entorn el barroc

Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Doctors, com
Acadèmic Numerari, a l'acte de la seva recepció
el 12 de gener de 2016.

Excm. Sr. Dr. Salvador de Brocà Tella

Doctor en Filosofia i lletres

I contestació de l'Acadèmic de Número

Excm. Sr. Dr. Josep Gil Ribas

Doctor en Teologia

COL·LECCIÓ REIAL ACADÈMIA DE DOCTORS

Reial Acadèmia de Doctors
Real Academia de Doctores - Royal Academy of Doctors
www.radd.eu

© Salvador de Brocà Tella
© Reial Acadèmia de Doctors.

La Reial Acadèmia de Doctors, bo i respectant com a criteri d'autor les opinions exposades en les seves publicacions, no se'n fa responsable ni solidaria.

Queden rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del «Copyright», sota les sancions establertes en les lleis, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, compresos la reprografia i el tractament informàtic i la distribució d'exemplars d'ella mitjançant lloguer o préstecs públics.

Producció Gràfica: Ediciones Gráficas Rey, S.L.

Imprès en paper offset blanc Superior per a la Reial Acadèmia de Doctors.

ISBN: 978-84-608-4991-9

Dipòsit Legal: B 30143-2015

Imprès a Espanya - Printed in Spain - Barcelona

Data de publicació: gener 2016

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	9
DISCURS D'INGRÉS	9
1.EL MARC HISTÒRIC	25
2. ELS CONFLICTES RELIGIOSOS	37
3 .L'ESTÈTICA DEL BARROC.....	51
Les arts	51
Les lletres	78
Baltasar Gracián	79
William Shakespeare	84
La música barroca	92
4.EL DESPLEGAMENT DE LA CIÈNCIA.....	97
5.LA REFLEXIÓ FILOSÒFICA	111
El racionalisme.....	115
René Descartes.....	115
Blaise Pascal	134
G.W. Leibniz	140
L'empirisme	153
Giambattista Vico	156
Conclusions	159
BIBLIOGRAFIA ESENCIAL.....	173
DISCURS DE CONTESTACIÓ	177
Publicacions de la Reial Acadèmia de Doctors	191

❧ INTRODUCCIÓ

Barroc, una paraula amb escassa bona fama. A diferència d'altres termes com il·lustració, renaixement o, inclús, romanticisme, totes elles amarares d'un aura eminentment positiva, la paraula referida a una determinada modalitat cultural entre finals del segle XVI i mitjans del XVIII a Europa, ha estat considerada, com a mínim, amb una valoració ambivalent. En principi, barroc, un terme que significa absurd o grotesc, fou emprat pels comentaristes d'èpoques posteriors per ridiculitzar les tendències i gustos estètics del segle XVII. Com assenyala Gombrich (1), aquestes persones insistien en una concepció radicalment conservadora de les formes dels edificis clàssics i criticaven amb agor, com una horrible falta de gust, el desdeny de les regles estrictes de l'arquitectura grecolatina. La paraula, derivada del portuguès *barocco*, i també del castellà *barrueco*, designava una perla de forma irregular i més endavant, al segle XVIII, fou sinònim de pedant, ridícul i ampul·lós. Únicament a finals del segle XIX, el terme fou acceptat de fet per tal de qualificar una època artística i, a la fi, per descriure les fases de decadència de determinats estils caracteritzats per una exuberància ostentosa, una expressivitat tendent al patetisme i una subordinació dels detalls a la magnificència del conjunt. Però de tot això haurem de parlar posteriorment, en la part dedicada a l'art del Barroc en les seves diverses manifestacions, des de la literària i la de les arts plàstiques a la música.

En rigor, som davant d'un estil i d'una època. El primer, iniciat a Roma, al si de la Contrareforma, interessà l'estament eclesiàstic renovant la iconografia i les formes de l'art sacre. Però igualment esdevingué un art de la cort, tot reflectint i alho-

ra reforçant l'absolutisme reial en el fast de la decoració que contradeia, en certa manera, l'ideal del Renaixement, en tant que cercava una evolució de les formes renaixentistes des d'un enfocament emocional colpidor dels sentits i els sentiments. És cert que les formes, els motius, les idees, són reconegudes com renaixentistes, per bé que han perdut el clàssic equilibri anterior en favor de la grandiositat, l'exageració, i en el límit, l'extravagància. La hegemonia de prínceps i prelats, ara més que mai, tendirà a la representació i a la plasmació artística de la glòria celestial i humana. Per això, la construcció de palaus, esglésies i monestirs centrà la principal activitat de l'estil, per bé que hi és present l'angoixa religiosa de la Contrareforma juntament amb l'eco nostàlgic d'allò que s'en va. Ho anirem veient pas a pas.

1. E.H.Gombrich, *Historia del Arte*, Debate, Madrid, 1997, p. 387.

Filosòficament parlant, el trànsit del Renaixement tardà al segle pròpiament racionalista, com ho és el segle XVII, vindrà representat per Descartes. Tanmateix, abans d'estudiar el seu pensament, que de fet i de dret obra un nou nivell en l'especulació filosòfica, convé una breu parada en l'ambient espiritual del pas a la nova època que gira al voltant de la Contrareforma, en el camp religiós, l'absolutisme en l'àmbit polític, el rei esdevé monarca i l'economia es despersonalitza, i en torn els grans sistemes del racionalisme i de l'empirisme en l'ordre del pensament filosòfic.

El Renaixement gaudia d'una general creença optimista en la unitat de tot, home, món, Déu, una visió unitària que feia de l'ésser humà el centre de tot. Ara s'està obrint un període, per a la història de les idees, amb una marcada tendència per les

construccions sistemàtiques que es decantaran, tot al llarg de la centúria posrenaixentista, en les grans elaboracions doctrinals esmentades on els noms més rellevants són Descartes, Spinoza, Pascal i Leibniz, d'una banda. Locke, Berkeley, Newton i Hume, d'una altre. A la inicial pretensió d'assolir nous camins, des de la consideració de que tot és possible, típica del segle XVI, un segle utòpic *per excellence*, succeeix una actitud pragmàtica, i a estones, resignadament escèptica, que mira d'entrar en possessió de la història i de la societat a partir d'un coneixement del subjecte com a via d'accés al coneixement del món.

Amb la ruptura de l'ordre civil i amb les guerres de religió tindrà lloc una accentuació de la crisi de l'optimisme racionalista i antropocèntric del Renaixement. Trencada la unitat religiosa des de la pau de Westfalia (1648) i escorat el mercantilisme envers una nova, o no tan nova, feudalització, se li fa difícil al pensador de l'època fer-se càrrec de l'escissió present, així com de la pluralitat d'allò real, per la qual cosa comença a albirar la tendència centrífuga en que es revelen com a separats els diversos dominis del pensament, moral, polític, científic..., mentre encara subsisteix l'esperança en la raó com aferratall de l'ésser humà per tal de comprendre el món i la parcel·la de món que és ell mateix.

El nou racionalisme del segle barroc és l'expressió d'un supòsit metafísic i alhora religiós mitjançant el qual es converteix Déu en la garantia suprema d'un univers concebut com intel·ligible. Això és evident en Descartes i en Leibniz. Però a més cal considerar la dimensió d'exemplaritat, per a la filosofia, de la ciència física i matemàtica, principalment. L'espectacularitat dels seus resultats condicionà la fortuna del mètode cartesà, que abandonà el camí de la intuïció de les essències a canvi de l'intent de construir, per la via dinàmica, una explicació racional del món. Es de notar que l'ètica, a la recerca de seguretats i de criteris de conducta en seguiment del bé, adquireix un caràcter estranya-

ment geomètric, com ho evidencia l'obra de Spinoza. A redós de la raó analítica, la noció de Déu esclavissa indeturable envers la seva identificació amb la unitat del conjunt de l'Univers com bé total, objectiu suprem de la saviesa que culmina en l'amor intel·lectual a la substància única, Déu mateix.

En les seves formulacions, la filosofia abandona tot aparell d'escola, al marge de les universitats. Discursos, assajos, meditacions, converses o diàlegs, com a modes literàries que l'humanisme dels segles XV i XVI havia recuperat manllevats de l'antigor pagana i cristiana, esdevindran les formes preferides pels pensadors del segle XVII. Persones que, per cert, no tenen res d'hommes d'escola. Només cal recordar Bacon, canceller, Hobbes, preceptor d'un fill de lord Cavendish, Descartes, militar sense vocació, itinerant per Europa, o Leibniz, ministre d'un príncep alemany i utòpic predicador de la pau religiosa. Apareixen nous medis intel·lectuals, com la Societat de savis i filòsofs reunida en torn del pare Mersenne, la premsa d'informacions científiques com el *Journal des Savants* a partir de l'any 1664 i els *Acta eruditorum*, per iniciativa de Leibniz, publicats a finals del segle a la ciutat de Leipzig, moment en què també sorgeix la Societat de Ciències, pocs anys més tard Acadèmia de Ciències de Berlín. O també l'*Acadèmia dei Lincei*, a Roma, i la del *Cimento*, de Florència, ambdues dedicades a la ciència experimental.

En el camp de la literatura, com a l'àmbit de les arts plàstiques, entra en crisi, una paraula adient per descriure la totalitat del segle, la confiada admiració pels antics i, més encara, la subjecció a una determinada preceptiva, proposta i ambicionada per les acadèmies durant el Renaixement. Sovint l'autor s'ha n'adona que la representació autoritària de la realitat no troba lloc per a certes evidències. Aleshores renuncia a perseguir arquetips, al marge de mandats i prohibicions, com exemplifica amb ironia Lope de Vega :

*Y cuando he de escribir una comedia
Encierro a los preceptos con seis llaves
Saco a Terencio y Plauto de mi estudio
Para que no me den voces.
Que suele dar gritos la verdad en libros mudos.
Y escribo por el arte que inventaron
Los que el vulgar aplauso pretendieron
Porque, como las paga el vulgo es justo,
hablarle en necio para darle gusto.¹*

Hi ha una ruptura vitalista a la recerca de l'objecte o de l'home, com podem apreciar en el repetit autoretrat de Rembrandt cercant plasmar l'acció individualitzadora del temps en un mateix rostre, o també en una bona part de l'obra de Velázquez. Val a dir, n' obstant això, que el vitalisme i el realisme barroc postulen encara una transcendència i en això són religiosos. L'home no pot redimir - se, ha d'ésser salvat.

El racionalisme antic, el de la tradició elèata i platònica, consistia bàsicament en la intuïció de les idees, o, si és vol, en la intuïció de les essències de les coses. El pensament havia de posar en clar allò intel·ligible ja resident en les mateixes idees. La funció de la ment no era d'altre que exposar la veritat donada en les coses mateixes, una veritat transcendent a l'ordre merament sensible, però que es manifestava a través d'ell.

El racionalisme implicava un atènyer-se a la veritat pròpia d'allò que constituïa l'univers intel·ligible i, en aquest context, la missió del filòsof era la de traduir en la seva ment les articulacions que se li presentaven en una mena de segon món immutable, estabilitzat i perfecte. Mitjançant la dialèctica platònica, per

---

1. Félix Lope de Vega, Arte nuevo de hacer comedias en este tiempo, Obras, Montaner y Simón, Barcelona, 1954.

composició i adequada divisió dels conceptes, el pensador arribava a conèixer el doble vessant o nivell de la realitat en la seva estructura o pla intel·ligible i en la seva manifestació sensible. Així, la dualitat del coneixement humà es corresponia prèviament a la dualitat de la pròpia realitat.

Una semblant perspectiva epistemològica canvià ostensiblement al llarg del segle XVII. La funció del coneixement racional consistirà, a partir de Descartes, en l'establiment de connexions des d'uns principis bàsics, de tal manera que mitjançant un seguit de deduccions rigoroses esdevingui possible d'explicar amb tota precisió la naturalesa i el món de l'esperit d'un mode clar i distint. Per a Descartes, el coneixement assoleix validesa científica si disposa d'un punt de partença del tot indubtable, el qual, una vegada establert, permeti seguir el fil d'una sèrie de connexions mentals, a la manera de les demostracions geomètriques, a través de les quals cobri evidència el següent. Que les afirmacions formulades sobre el món deriven d'un mode necessari dels principis acceptats des d'un bon començament. Dit breument, el coneixement racional deixa de consistir en la intuïció d'una realitat immutable i estàtica. Ara del que es tracta és de construir dinàmicament una explicació racional de l'univers. Si el racionalisme clàssic podria ser qualificat de teòretic o contemplatiu, termes de fet sinònims, el tipus de racionalisme modern, d'arrel cartesiana, esdevé meditatiu o reflexiu, atès al propi procés mental del subjecte pensant que cerca laboriosament, des d'ell mateix, de reconstruir racionalment la totalitat de l'univers.

Hi ha escasses dubtes que el saber desenvolupat a la Grècia antiga representa el caràcter distintiu de la cultura universal procedent d'Europa. Un saber que recollia d'altres i diverses cultures, com la babilònia i l'egípcia, en l'astronomia i la matemàtica, progressos d'importància que són el preludi de la mo-

terna ciència experimental, tal i com es descabdella a partir de Galileu i Newton. I això ens fa recordar que a la nostra cultura occidental la filosofia ha estat vinculada d'un bon principi a l'aparició de la ciència. Ara bé, tot just al segle XVII té lloc un canvi decisiu en la relació entre ciència i filosofia que esdevé un problema constant de la nostra cultura i que modifica la idea del saber. En aparèixer les modernes ciències experimentals, se li planteja a la filosofia, o més ben dit, als coneixements tradicionals que fins aquell moment s'havien tramès sota el nom genèric de filosofia, el repte d'enfocar correctament aquesta nova idea de ciència resumida en la *mente concipio* de Galileu.

En paral·lel dialèctic, si més no, a la dispersió generalitzada en l'àmbit polític, religiós i natural que travessa el segle XVII, lluites religioses, crisis econòmiques, auge de la ciència com a cànon ideal del pensament, la filosofia s'aferra al sistema. Arriba el moment, ja esmentat, dels sistemes filosòfics, una manera de fer front, amb les edificacions del pensament, a les noves perplexitats que genera el domini de la nova ciència. La paraula "sistema", en el seu sentit original, equival a donar unitat i harmonia a tot allò que es dispersa. Per tant, cal cercar algun tipus de conciliació entre la vella i harmoniosa cosmovisió d'una física i una metafísica teleològiques, i l'aparició d'uns coneixements basats en la matemàtica que fan possible, això es creu, una captació de l'estructura intel·ligible de la realitat, com és el cas de Galileu.

El camí de la filosofia, des de Descartes a Kant, vindrà condicionat per la perspectiva dels avenços científics, dels quals els filòsofs són també protagonistes. Pascal, Leibniz, el propi Descartes, Berkeley, per citar alguns noms rellevants, transiten còmodament de la matemàtica i la cosmologia a la consideració antropològica i, cada vegada més, a la teoria del coneixement, en detriment de la metafísica, en declivi des d'Ockham i, més

en general, des del Renaixement. El pensament modern partia, històricament, del nominalisme, val a dir, de l'abandonament o, més ben dit, de la substitució, de l'abstracció per la intuïció. La intuïció sensible, reforçada per la intuïció intel·lectual, duia al racionalisme, mentre que l'admissió de la primera com a única forma vàlida d'intuïció, obria el camí a l'empirisme. En parlarem més endavant.

Però el que assenyala la nova manera de filosofar en el pensament modern és, sobretot, la primacia del coneixement, en tant en quant la pregunta per l'ésser queda formulada i és plantejada des de la gnoseologia, com a pregunta pel conèixer. La noció medieval al respecte entenia que la constitució del pensament és idèntica a la constitució ontològica del món, bo i tenint present que el món és allò creat i el pensament és imatge del Creador. Arribats a aquest punt, el pensament mateix esdevé el principi, i la realitat, l'ésser de la metafísica tradicional, serà allò que es digui en el procés del pensament d'acord amb les seves lleis ² (2). En convertir-se l'home en mesura i fonament de l'univers del coneixement, l'itinerari filosòfic esdevé una filosofia del subjecte.

Tot això es veurà més clarament en el pensament de Descartes. L'ésser humà esdevindrà mesura i fonament del coneixement, per la qual cosa l'autoconsciència, allò que se sap a ella mateixa indubtablement, serà el punt de partença de la filosofia que ara s'estrena. Podria dir-se que la marxa del pensament filosòfic, a partir d'ara, abandona el fonament ontològic de l'antigor i el fonament teològic dels medievals, i substitueix el principi de transcendència per el principi d'immanència. La metafísica va deixant el pas a l'antropologia.

---

2. Felipe Martínez Marzoa, *Historia de la filosofía II: Filosofía moderna y contemporánea*, p.17, Madrid, 1973, ed. Istmo

Si contempléssim el període del Barroc des de la perspectiva de l'estat espiritual o de la interioritat, ens trobem d'entrada amb la desconfiança respecte del món, un contrast certament cridaner en relació al tarannà dominant en el Renaixement. A redós del moviment contrareformista, França, el poder emergent, veié sorgir el jansenisme, una forma religiosa que prenia el seu nom de Cornelius Jansen, un teòleg neerlandès de l'Església catòlica, bisbe de Ypres el 1635 i autor d'una obra, *Augustinus*, directament inspirada en la doctrina agustiniana de la gràcia. Fundada en un rigorisme moral en oberta oposició a la semipelagiana tendència manifestada per alguns jesuïtes com el pare Molina, la doctrina de Janseni s'apropava a les tesis calvinistes de la predestinació i feia èmfasi en l'aspecte corrupte de la naturalesa humana com a conseqüència del pecat original. L'home no gaudia del lliure albir per acceptar o rebutjar la gràcia. En la seva condició present, necessita de la gràcia eficaç provinent de Déu per tal de fer el bé, única acció salvadora determinant de l'elecció dels qui es redimeixen per Jesucrist. D'aquesta manera, Janseni confiava en regenerar el catolicisme i arrabassar arguments als anomenats llibertins, que trobaven en el relaxament de la moral eclesiàstica una excusa excel·lent per mantenir la seva pròpia posició intel·lectual i existencial.

Combatut en especial pels jesuïtes, i considerat una greu amenaça per a la ortodòxia, el jansenisme rebé una condemna, parcial, però contundent, de diverses tesis del *Augustinus*, pel papa Inocenci X. Tanmateix, i com sol succeir, els atacs reforçaren els seguidors d'aquesta curiosa via mitja entre calvinistes i catòlics i tingueren, al convent de Port-Royal, un centre d'estudi i d'oració, que va acollir a Pascal, i va irradiar, a la França més culta, la seva influència.

Poques dècades abans, el rei Enric IV de França havia abandonat el protestantisme hugonot i reconegut a l'edicte de Nantes,

l'any 1598, alguns drets a la vida i al culte religiós per la minoria hugonot. A canvi del tron, Paris bé valia una missa. Tanmateix, entre els anys 1622, a Montpel·lier, i el 1629, a Nîmes, els esmentats drets foren sensiblement rebaixats fins a culminar, amb la revocació de l'edicte de Nantes per Lluís XIV, pel que sembla aconsellat per Le Tellier, el seu confessor jesuïta, l'any 1685, un fet que provocà un considerable moviment migratori de molts protestants francesos a Prússia i els Països Baixos. El mateix monarca, poc abans de morir, faria arrasar el convent de Port-Royal, considerat un autèntic símbol de rebel·lió religiosa enfront del poder absolut.

Un centre caracteritzat per l'entrega a la reflexió moral i per la tensió ètica, crítica, a més, amb certes formes del catolicisme dominant, difícilment podia esperar comprensió i la consegüent acceptació en el context polític del Rei Sol, on els homes dedicats a la consolidació de l'absolutisme, Richelieu amb Lluís XIII, Mazzarino amb Lluís XIV, brillaven com a peculiars cardenals d'indiscutible mundanitat, en la cort francesa.

Tanmateix, abans de l'aparició del jansenisme, és de notar un toc de severitat religiosa en personatges com el cardenal Pierre de Bérulle (1575-1629), fundador de l'Oratori francès, en una línia polarment oposada a la representada per Richelieu o Mazzarino. Després d'un viatge a Espanya, on conegué les reformes clericals segons les directrius del Concili de Trento, introduí al seu país l'ordre de les monges carmelites a partir de la reforma teresiana i per la seva mediació entre França i Espanya, obtingué el capel cardenalici l'any 1627. Amic de sant Francesc de Sales, de sant Vicenç de Paul i de l'abat de Saint Cyran, obrí el camí d'una espiritualitat que desconfiava de la utilització del món com a mitjà de santificació, reconeixia la inevitable inclinació humana envers el mal, i postulava, com més tard ho faria Pascal i el grup de Port-Royal, la retirada del jo, la

confiada entrega a la fe i la urgència de una seriositat moral en contrast amb la moderació d'una certa ortodòxia, i això volia dir, dominics i jesuïtes, inclinats a una moral acomodaticia, a una casuística i a un probabilisme que debilitava, per la via del relativisme, la moral tradicional. Davant les idees de Galileu es mostrà molt més complaent que els teòlegs romans i posà notòries esperances en el jove Descartes. Cap a la tercera dècada del segle, consolidat el prestigi dels seguidors de Saint-Cyran, porta a les proximitats de l'abadia, en un lloc anomenat Les Granges, a creixents grups de persones atretes per la nova espiritualitat. Inclinats a la meditació piadosa i a la reflexió, de fet un cert precedent del posterior pietisme, aquests homes, en una bona part membres de l'aristocràcia, accentuaren la polèmica religiosa i foren acusats per la Companya de Jesús de trencar la unitat de l'Església i vorejar les indicacions del papat. En parlarem amb més detall al seu moment.

Tot això correspon, en l'àmbit de l'especulació intel·lectual, a la lluita entre allò modern i allò antic, un cop assolit un relatiu equilibri, per definició sempre inestable, entre la distribució geogràfica de les creences, però de cap manera en el camp de les controvèrsies dogmàtiques. Val a dir que tancades aquestes en fals al concili de Trento, el rerefons teològic condiciona en profunditat la història general del segle XVII. Les llavors racionalistes, sembrades al Renaixement, faran créixer noves modalitats de pensament, tant pel que fa a l'àmbit religiós com a l'univers filosòfic, clarament enfrontat aquest darrer amb el món de les escoles i amb l'herència aristotèlica, encara defensada per les diverses esglésies.

La universitat esdevingué, amb molt poques excepcions, un centre de formació professional en especial pel Dret i la Medicina, en detriment de la perspectiva humanista, més atenta a la cultura clàssica i a un saber integral que trobà, en les acadèmies

i noves escoles, un refugi adient als seus interessos. La lliure investigació, la nova filosofia i l'esperit científic es desenvolupà, per regla general, en les acadèmies i en les societats no universitàries.

L'Església, de moment, va retenir l'educació primària i secundària, duta a terme amb eficàcia per la Companya de Jesús i per algunes altres ordres religioses. Però el nacionalisme i les lluites religioses minaren sensiblement la funció ecumènica de les universitats europees. La Reforma protestant i el creixent territorialisme dels prínceps alemanys, amb l'aplicació del principi *cuius regio ejus religio*, va suposar, en la pràctica, l'abolició de la autonomia universitària en dependre els centres d'ensenyament superior, com Wittenberg, Marburg, Basilea o Heidelberg, per posar alguns exemples, de la jurisdicció civil que imposava el nomenament dels professorat i la censura prèvia en el quadre de les ensenyances. Això pel que fa a l'àmbit de majoritari domini reformat.

Però un fenomen semblant tingué lloc en les universitats catòliques. La Contrareforma comportà igualment unes universitats transformades en institucions de l'Estat i posades al servei de la defensa intel·lectual del món catòlic. Una vegada més, l'ordre jesuítica fou la inspiradora d'un seguit de centres com Würzburg, Viena, Ingolstadt, o Graz, que responien a la línia directriu imposada pel Concili de Trento, com instruments del renaixement catòlic en pugna amb les esglésies reformades. És cert que des de la seva fundació, a partir del segle XIII, les universitats mai no van ser alienes als vaivens de les lluites polítiques i religioses a la baixa Edat Mitjana, però també ho és que les noves circumstàncies sorgides a redós del moviment reformista, d'una banda, i de la consolidació de les monarquies com Estats nacionals, d'un altre, diluïren considerablement les essències corporativistes, ecumèniques i autonomistes, herència

dels segles medievals. Tal vegada siguin les noves universitats, com Leyden, als Països Baixos i Edimburg, a Escòcia, centres on es farà visible, a partir d'ara, per la seva influència calvinista, l'esperit realista i utilitari de la moderna cultura europea.

En el terreny dels canvis socials, l'augment de valor dels productes agraris, una tendència ja iniciada el segle XVI, afavoreix els masovers catalans, els *solariegos* castellans i els *fermiers* francesos, que poden liquidar llurs rendes i prestacions en diners i gaudir d'un relatiu i modest millorament del nivell de vida. En canvi, la aristocràcia, a l'Europa occidental, acaba recurrent a les concessions i les gràcies del monarca, que li atorga subsidis a destinacions públiques, ja siguin polítiques o militars, amb la qual cosa es trasllada del camp a la ciutat, mentre la petita noblesa dels cavallers desapareix com a factor social d'alguna importància, amb l'excepció d'Anglaterra, a on amb un esperit més pragmàtic que al continent, les noves generacions d'aquest estament trobaren en les ocupacions mercantils una sortida a la previsible misèria que, altrament, els aguaitava. En general, no és que la noblesa perdi la seva funció política, sinó que subordina aquesta funció als interessos de les cases reials en una mena d'aproximació mimètica a la cort.

Lentament, el paper de la burgesia va prenent relleu. Una part ha rebut títols nobiliaris i s'ha anat emparentant amb la baixa noblesa. Però és la nova burgesia dels negocis, vessada en exclusiva al benefici econòmic, la que té els seus centres a Londres, Amberes o Amsterdam, la que haurà de esdevenir el ferment revolucionari que, des de mitjans del segle XVII, al Regne Unit, farà sentir la seva veu.

Gradualment, l'estament burgès s'anirà fent present en les institucions de l'Estat a mesura que la prosperitat econòmica enforteixi la seva capacitat de maniobra política i en paral·lel a la

retirada de l'aristocràcia que esdevé, de guerrera a cortesana. D'ara en endavant, la burgesia ocuparà llocs en l'administració, comerciarà amb el món i anirà industrialitzant poc a poc el continent. Fins el segle XVIII no es pot dir que assoleixi pròpiament consciència de classe, però és prou clar que als Països Baixos i a Anglaterra comença a adonar-se'n del paper històric que l'espera, des de la seguretat que li dóna saber que és la mestressa del diner.

Vinculada estretament al poder de la monarquia autoritària, l'economia, fins al segle XV lligada al restringit àmbit urbà dels gremis, esdevingué, des del segle XVI, proteccionista, amb una creixent intervenció de l'Estat evidenciada en la concessió de privilegis i monopolis, en l'establiment de tarifes duaneres i en la reglamentació de la producció interior. La monarquia Tudor, a Anglaterra, per posar un exemple, afavorí la indústria tèxtil i l'extensió de la ramaderia de la llana, per tal de millorar la recaptació fiscal, competir amb les produccions flamenques i compensar la balança comercial. Fenòmens semblants tindrien lloc a França i a diversos països del continent, on la monarquia absoluta mirava de subordinar les activitats industrials i mercantils a les seves finalitats polítiques i militars. Una primera mostra d'autarquia a l'Europa moderna, coneguda pel nom de mercantilisme.

És corrent associar aquest corrent econòmic amb la persona de Jean Baptiste Colbert (1619-1683), ministre d'Hisenda, secretari d'Estat i de la casa reial de Lluís XIV, un autèntic primer ministre "de facto" a la monarquia francesa del rei Sol. Protegit del cardenal Mazarino, esdevingué l'home clau de l'administració del regne de França al llarg de vint anys, període que destinà a reorganitzar la política comercial del país sobre una base proteccionista en favor de la indústria manufacturera, la marina mercant i la de guerra a més de l'administració colonial,

degudament reformada. Va estimular l'agricultura en introduir nous procediments en la selecció ramadera, en la millora de la recaptació fiscal i en la plantació d'espècies vegetals més rendibles, amb tota la qual cosa pretenia vitalitzar tota l'economia del país i obtenir productes de la millor qualitat als mercats interiors i exteriors. Probablement la política mercantilista era la més adient al moment que va viure, i hi ha escassos dubtes respecte de la modernització que introduí en el conjunt de l'economia francesa, si bé l'excés de reglamentació i de prescripcions perjudicaran la seva obra i conduiran a nous plantejaments a les darreries del segle XVIII. Tanmateix és també cert que a la iniciativa de Colbert es deuen la construcció del Louvre, de Versalles i dels Invàlids, la construcció de l'esplèndid Canal du Midi, així com l'empenta donada a la fundació de noves acadèmies de ciències i arquitectura i la creació de grans companyies per accions en la fase culminant de la colonització francesa al nou continent americà.

En nombrosos aspectes, es pot considerar el segle barroc, no únicament el XVII, un segle de domini cultural francès. Anem a veure-ho tot seguit.

❧ EL MARC HISTÒRIC

Le latin dans les mots, brave l'honnêteté, mais le lecteur français veut être respecté. Du moindre sens impur, la liberté l'outrage, si la pudeur des mots n'en adoucit l'image.

Boileau (Art poétique)

Al llarg de la primera meitat del segle XVII, la vella rivalitat entre França i Espanya, que venia de les conteses pel predomini a la península italiana, es resolgué amb la hegemonia espiritual i política de la monarquia francesa. Les diferències polítiques entre els dos estats, inicialment dinàstiques, esdevingueren a la fi nacionals, i van trobar en personalitats rellevants, com Richelieu a la França de Lluís XIII i Olivares a la Espanya de Felip IV, els responsables de la orientació ideològica que posaria fi al domini espanyol arreu d'Europa, en especial a partir de la pau de Westfàlia, que va tancar, provisionalment al menys, la guerra dels Trenta anys.

Tanmateix, abans de dir alguna cosa sobre aquest conflicte, eclosió d'un autèntic pou d'ambicions que, entre altres conseqüències, feria retrocedir la demografia europea quasi una centúria, convé parar un breu esment en torn al fenomen de la monarquia absoluta, que assoleix a França la seva configuració paradigmàtica i la seva praxi més elaborada.

El procés que s'inicia a la monarquia autoritària del Renaixement, deriva a l'absolutisme populista dels Habsburg i culmina en l'absolutisme de dret diví dels Borbons francesos, acabarà per ser la forma de govern adoptada per la resta dels Estats

europèus al llarg dels segles XVII i XVIII, amb l'excepció del moviment parlamentari britànic de 1688. Des de finals del XV, Lluís XI de França (1461-1483) havia bandejat amb més o menys fortuna les successives crisis plantejades al país per l'aristocràcia i per la burgesia i reforçat, alhora, la seva tendència a la centralització del poder a les seves mans. El seu regnat, marcat per una voluntat enèrgica i decidit, congruentment, a mantenir la seva autoritat enfront de Carles el Temerari, duc de la Borgonya, assenyala el triomf de l'autoritarisme a partir del moment que, eliminat el seu rival més perillós, incorpora a la corona francesa l'esmentat ducat de Borgonya, el regne provençal el marc històric de referència i les grans possessions de Flandes, Brabant, Luxemburg i Lorena. Però a més prepara la integració de la Bretanya, que haurà d'esperar fins el 1532, a l'època de Francesc I, per incorporar-se al regne de França.

Durant el segle XVII la monarquia francesa va saber imposar la seva absoluta autoritat als diversos grups socials i a les institucions que reclamaven un lloc de privilegi en la gestió dels afers públics. Des de la presa del poder per Enric IV (1589-1610), el primer monarca de la casa de Borbó i responsable de l'edict de Nantes, fins al destronament de Lluís XVI (1792), l'Estat francès va anar completant l'obra de Richelieu i Mazarino que culmina en l'època de màxima estabilitat en la governació del país coincidint amb l'extens període del regnat de Lluís XIV (1643-1715), el més llarg a la història de França i el que situà el país al cim dels estats comerciants i militars europeus, mentre creava una varietat de noves indústries públiques i modernitzava tant l'exèrcit com l'armada. El resultat fou, en un cert aspecte, una autèntica edat d'or del govern francès.

El monarca posà en marxa un notable programa de modernització estatal que centralitzava el seu poder i limitava la possibilitat d'oposició judicial, Ara bé, el principi de l'origen diví de

la monarquia deslligava al rei de qualsevol limitació imposada per l'evolució tradicional de la constitució de l'Estat. El propi monarca considerava que, sense cap tipus de restricció respecte de la plenitud del seu poder, tots els drets individuals havien de ser vistos com un mer usdefruit per part dels seus súbdits, bo i tenint present que el rei era, i així es considerava, el posseïdor legítim de llurs vides i hisendes. Resumint, el pas de rei a monarca caldria veure, l com el trànsit del "*primus inter pares*" a l'únic que ostenta el monopoli de la guerra, la justícia i l'administració centralitzada.

L'absolutisme de Lluís XIV no es va limitar a l'àmbit polític, ans va dominar la totalitat dels aspectes de la vida nacional. La funció centralitzadora de l'Estat començà per l'economia, com hem vist, però es feu notar igualment a la societat, a la religió, a la cultura i a la milícia. El lema de Lluís XI *une lois, une fois, un roi*, fou curosament recollit i decididament eixamplat al llarg del segle XVII. Els principals corrents que donaven suport ideològic a l'absolutisme procedien dels punts de vista originats, per una banda, al nominalisme individualista i la idea de contracte, una línia dominada pel racionalisme, i d'altra banda, del tradicionalisme, recuperant i radicalitzant una certa inspiració bíblica, la del rei diví.

La tendència pactista, generada al si del Renaixement, establia el principi de l'autonomia del individu en la societat. Aquest criteri s'anà diluint al llarg del segle XVII per la sendera racionalista i ordenancista del Barroc donant pas a una teoria lògica del poder, que definiria la raó de ser, les característiques i els límits de la sobirania i trobaria en Spinoza un dels més sòlids defensors de la plenitud sobirana de l'Estat.

En tot cas, els principals autors de les bases doctrinals de l'Estat modern tenien present una forma monàrquica auto-

ritària i nacional que absorbiria paulatinament els diversos poders medievals i els transferia a la competència del monarca o de la cort reial. Inicialment, la monarquia cercava fórmules d'equilibri entre el seu poder i el poder de les velles corporacions polítiques. Tanmateix, a mesura que augmenten les exigències econòmiques, culturals i socials dels Estats, es produí un progressiu enfortiment de l'autoritat dels monarques que acabarà per confondre el concepte de la nació amb les demandes de l'Estat encarnat en la persona del sobirà. Ara bé, el camí des de la monarquia autoritària al despotisme absolutista és relativament ràpid, però no està absent, en cap cas, d'importants entrebancs procedents de les forces privilegiades d'ascendència feudal, però també de la nova burgesia que va prenent el relleu a la aristocràcia guerrera que, al seu torn, com ha quedat apuntat, esdevé noblesa de cort.

Juristes i teòlegs, majoritàriament espanyols, van partir de la doctrina tomista que distingia l'autoritat religiosa de la civil, ambdues sotmeses a l'orde etern i dirigides a l'assoliment de la perfecció individual i la salvació a l'altre món mitjançant el bé comú. Els principis bàsics que establien vindrien a ser el just títol d'exercici de l'autoritat, fonamentat en la raó i el servei a la comunitat, i la subordinació de l'orde natural al sobrenatural, de tal manera que si el poder s'exercís en profit particular esdevindria tirànic i, per consegüent, il·legítim.

Això volia dir que la sobirania descansava en al comunitat i aquesta tindria el dret a la rebel·lia i àdhuc al tiranicidi. L'obra de Suárez i en concret, el tractat *De legibus ac Deo legislatore* segueix la línia oberta a Trento per altre noms com Mariana i Fox Morcillo.

A redós de les guerres de religió a la França del segle XVI, aparegué un grup l'ideal del qual era el poder il·limitat del monarca sota el lema del manteniment d'un "Estat ben ordenat". El teòric més rellevant d'aquesta tendència, Jean Bodin (1530-1596), definia la sobirania, com "l'orde suprem sobre els ciutadans i els súbdits, il·limitat per la llei". Se'n derivava d'una semblant concepció la doctrina segons la qual no hi ha força capaç d'obligar el rei a complir la llei natural i que ningú no té el dret de aixecar-se contra el monarca, únicament responsable davant Déu de tots els seus actes. La seva obra *La République*, lluny de qualsevol utopia humanista, mirava de definir un tipus de govern apte per al immediat present, a partir de la història comparada com la font autèntica de tota saviesa política.

A partir d'aquests supòsits, es desplega un dels conceptes de la moderna teoria política, l'anomenada raó d'Estat, que farà fortuna a l'època barroca. El seu eix vindrà a ser una norma no escrita que permeti dur a bon port la nau de l'Estat, conservar i defensar allò adquirit, i mantenir la pau mitjançant preceptes racionals guiats per l'eficàcia dels plantejaments i l'èxit dels resultats. D'alguna manera, la raó d'Estat venia a completar el pensament de Maquiavel (1469-1527), la sagacitat política del qual l'havia portat a secularitzar radicalment la política i la moral i a convertir la política en una ciència empírica.

Val la pena de fixar l'atenció, ni que sigui breument, en el teòric anglès de l'absolutisme, Thomas Hobbes (1588-1679), qui es preguntà pel tema del poder des de la doble perspectiva de la seva concepció filosòfica del món i de la seva reacció personal davant la crisi d'autoritat a la Anglaterra de la guerra civil entre Carles I, de la casa Stuart, i el Parlament. Aquest conflicte, com recorda Bertrand Russell, va donar definitivament als anglesos, un amor al compromís i la moderació, i un temor de dur qual-

sevol teoria fins a la seva conclusió lògica, que els ha dominat fins el present ¹.

Procedent del corrent empíric, Hobbes, un admirador del mètode matemàtic, tant en la teoria com, sobretot, en les seves aplicacions, va transformar l'empirisme genèric de Bacon en una metafísica materialista que es beneficiava del mètode rigorós proposat per Descartes. La tesi fonamental de la seva filosofia és l'existència únicament d'allò individual corpori, de la qual cosa deriva una teoria del coneixement sensista que s'apropia del mecanicisme cartesià en un sentit cruament materialista. Tot és matèria i en ella el moviment és el principi universal explicatiu, la vida, enteniment i voluntat, no és més que sentit i passió, mers moviments somàtics, les sensacions venen causades per la pressió dels objectes i aquesta pressió, des del sistema nerviós arriba al cervell i al cor, tot generant una pressió contrària, el desig, constitutiu de l'estat natural de l'home.

D'aquí ve que la força de la qual depenen totes les emocions sigui l'instint que empeny a cercar el plaer i defugir el dolor. Per naturalesa, l'ésser humà vol poder sense límit, perquè “ el bé màxim de tots els bens és avançar sense impediment envers fins sempre nous. El gaudi mateix del que s'ha desitjat és un desig, val a dir, el moviment de l'ànim que gaudeix a través de les parts de la cosa de la qual frueix. La vida és un moviment perpetu que quan no pot avançar en línia recta es transforma en moviment circular”².

Hi ha un altre fet, històricament rellevant, el tractat de Westfàlia, que representa el primer intent de coordinació internaci-

---

1. Bertrand Russell, *A History of western philosophy*, George Allen and Unwin Ltd London, 1962. Trad. espanyola, *Historia de la filosofía*, Aguilar, Madrid, 1973, p. 488.

2. Thomas Hobbes, *De homine*, (11, 15).

onal a l'Europa moderna. Des del 23 de maig de l'any 1618, la data corresponent a l'inici de les hostilitats a causa de l'anomenada Defenestració de Praga, fins el 24 d'octubre de 1648, moment en què els delegats a les conferències de Munster i Osnabrück, a Westfalia, signen la pau que regularitza les relacions entre l'Imperi, França, Suècia i els seus aliats, tingué lloc la guerra dels Trenta anys. El tractat que posava fi al conflicte generat per la rivalitat franco-espanyola, el problema de la hegemonia al mar Bàltic i la important querella religiosa, definí la política europea durant un període que arriba fins a la Revolució francesa i va posar les bases de les relacions internacionals posteriors en funció de les diferències de poder polític i militar. Tot seguint l'anàlisi de Vicens Vives, en el lloc d'una comunitat harmònica de nacions, presidida pel papat i l'Imperi, Westfalia basà l'estructura d'Europa en una sèrie d'Estats nacionals laics, relacionats per vincles econòmics i polítics, en els quals era versemblant de presumir un potencial antagònic.³

Les grans monarquies del Renaixement es nodriren, en termes generals, d'exèrcits mercenaris, mantinguts a càrrec del pressupost reial, però les continuades guerres entre les nacions tot al llarg del segle XVII condicionaren la creació pels Estats d'un nou tipus d'exèrcit, l'exèrcit permanent. El primer en aparèixer fou la milícia de frontera a la nació austríaca l'any 1606. Li va seguir Espanya i una mica més tard, els diversos Estats germànics durant la guerra dels Trenta anys i a la fi del segle, l'exèrcit professional esdevingué comú a la totalitat dels Estats europeus. Entre ells va destacar, per la seva eficàcia i la professionalitat dels seus caps, el francès, sota del perllongat mandat de Lluís XIV.

---

3. Jaume Vicens Vives, *Historia general moderna*, (vol. I), Montaner y Simón, Barcelona, 1951, p. 301.

Un indispensable i eficaç auxili del monarca fou Sébastien Le Prestre, marquès de Vauban (1633-1707). Mariscal de França, enginyer militar, intel·ligent i valerós, es guanyà la confiança de Colbert i aconsellà al rei la

consolidació de les fronteres per tal de fer-les més defensables, el disseny de les fortificacions i l'estratègia de l'atac i la defensa a les places fortes de l'època.

Tot això comportava una centralització de la vida econòmica i financera de les nacions favorable, per altra part, a enfortir la tendència absolutista de la reialesa. Aparegué l'oficial professional, al principi procedent de la classe nobiliària, una nova disciplina i la uniformitat en l'equipament i la indumentària del soldat. A recordar entre els més importants cabdills de l'època, militars com Maurici de Nassau, un home culte immortalitzat per Velázquez en el quadre La rendició de Breda, Oliveri Cromwell, el rei de Suècia Gustau Adolf (1611-1632), un estratega de primera fila, atent lector de Hug Grotius, el marquès de Turena, Condé o Wallenstein, per citar uns quants noms. En aquesta època, l'ús de l'artilleria s'anà generalitzant, mentre la infanteria rebé el fusell en substitució del mosquet i de la llança, reservada aquesta última a la cavalleria.

Al igual que les forces armades, també la diplomàcia assolí el seu degut perfeccionament a despit que les relacions vinguessin presidides per un esperit superficial i oportunista sota un mantell extern de pompa i meticulosa cerimònia. A redós del tractat de Westfàlia, que descansava sobre el fet de l'atomització de l'Imperi i la consegüent decadència de la casa Habsburg, l'ordre establert a partir d'aleshores, estretament vinculat al desplegament de l'absolutisme, mirà que la potència més afavorida, com ho era França, no ultrapassés els límits del seu poder reconeguts per la col·lectivitat europea. Una vegada més, fou a l'Estat fran-

cès on la diplomàcia, hereva de l'escola italiana de Mazarino, aleshores dirigida per Lionne, dominà el panorama europeu i serví, alhora, els designis del Rei Sol amb admirable eficàcia.

Pel que fa a l'economia europea, aquesta, derivà, gràcies a la sistemàtica depredació dels pobles conquerits al Nou Món, a la fixació del model capitalista. D'una banda, la importació de l'or i de la plata de Mèxic, del Perú i de Xile, vehiculada per Espanya. D'altra, l'explotació de les mines de l'Europa central, tota la qual cosa afavorí la circulació monetària, l'acumulació de capitals i l'especulació de ben immobles i valors. Ara bé, l'augment de la circulació dels metalls va determinar, ja des de mitjans del segle XVI, la corresponent alça dels preus dels productes agraris, els articles manufacturats i les rendes de la terra, un procés inflacionari que els diversos governs es veieren incapaços de frenar. Únicament Anglaterra vorejà la tempesta a base de confiscar nombrosos bens eclesiàstics i arrabassar, per obra dels corsaris, considerables quantitats de metalls preciosos. Cap a finals del segle XVI, el país ja disposava d'una divisa de la qual, amb sòlides i comprensibles motivacions, no s'ha volgut despendre mai, la lliura esterlina.

El procés de despersonalització de l'empresa, una premissa essencial del capitalisme naixent, s'enfortí amb la creació de les grans companyies colonials, com la de les Indies Orientals, tant a Anglaterra com als Països Baixos, ja a principis del XVII. L'altra forma capitalista que es constitueix en aquest període és la Borsa, l'antecedent directe de la qual és la fira del comerç a l'engròs, on no únicament es contracten mercaderies, sinó que s'especula amb diners. Amberes és una de les primeres en rebre la denominació de Borsa, el nom farà fortuna i s'anirà imposant a altres fires permanents com les de Lyon i Londres, permetent el lliure joc dels interessos comercials i donant a les empreses el crèdit o garantia de la firma.

Al mateix temps, la Banca, apareguda als inicis del XV a la península italiana, esdevé un element decisiu de l'estructura econòmica europea. No es limita a ser un mer instrument de dipòsits monetaris, sinó una eina per finançar agosarades empreses i per influir, com en el cas dels Függer, d'Augsburg, en els esdeveniments polítics de l'Imperi. De fet, s'inicia a partir d'ara, una fase de col·laboració de les finances internacionals amb els governs europeus, de la que se'n deriven monopolis i avantatges comercials no petites a favor de les noves entitats bancàries. El canvi essencial experimentat per la Banca al decurs del segle XVII és la seva constitució com organisme del mercat monetari internacional tan bon punt canalitza els recursos financers de les nacions i dels burgesos enriquits i estableix compensacions de canvi a base d'un valor hipotètic, el diner de Banc, superior al de qualsevol unitat monetària. Una semblant concepció és a l'origen dels posteriors bancs emissors i de crèdit. En tenim un exemple en el Banc d'Amsterdam (1609), autèntic centre financer a Holanda i al conjunt de l'Europa del moment, una entitat que negociava les lletres de canvi i les transaccions de la companyia de les Indies Orientals. No és difícil d'imaginar, a partir d'aquest fet, el camí cap a la prosperitat creixent de la ciutat neerlandesa, així com la del conjunt del país.

També a les Províncies Unides tindrà lloc l'aparició d'una novetat agrària de considerable importància en substituir el tradicional sistema de tractar la terra per la rotació dels cultius. Un procediment que de seguida va passar a Anglaterra, amb el consegüent augment de valor de les propietats rurals. A diferència d'Itàlia i Espanya, on dominava a les seves zones meridionals el latifundi, al centre i al nord d'Europa una bona part del benefici procedent del tràfic colonial s'acabarà invertint en la millora dels cultius. No deixa de ser, per cert, una irònica paradoxa que dos dels països beneficiaris dels grans descobriments, com Espanya i Portugal, assolissin un inferior desenrotllament econò-

mic. El procés d'explotació colonial no suposà cap benefici pels països descobridors, on el monopoli estatal sobre el comerç de les Índies, cas sobre tot de Portugal, es descabdellà amb la ruïna de l'Estat i del poble. L'absurd mimetisme, en aquest punt, de la cort espanyola respecte del país veí, en invertir els beneficis en empreses militars i el pagament del dèficit comercial, llastrà per molts anys el progrés de la nació, mentre incrementava, en una bona part, els capitals estrangers.

En tot cas, és innegable que l'autoritarisme en matèria econòmica s'imposà igualment en països com França, Anglaterra i Holanda, reflectit en el proteccionisme concedit a les indústries i en el tancament de tractats comercials favorables als seus interessos. La diferència estreba en que l'activitat comercial va prosperar a pesar del proteccionisme i, en cap cas, sota la seva fèrula.

⌘ ELS CONFLICTES RELIGIOSOS

Ad maiorem Dei gloriam
Ignaci de Loyola

J'ai la religion de mon roi
Descartes

Al llarg del segle XVII es descabdellen una munió de problemes generats, en part, a causa de determinats enfrontaments religiosos i polítics a França i a l'Imperi després de Trento, i en part, també, per el fet de no haver resolt adequadament alguns aspectes centrals del debat doctrinal amb les esglésies reformades i al propi sí de la Església catòlica en el marc dels debats al concili tridentí. Amb la formació dels corrents protestants, la reacció de l'Església catòlica i les lluites pel poder arreu del continent, des de la guerra civil francesa entre els Guisa i els Borbons, i amb l'evolució del protestantisme envers les formes calvinistes, fins a la guerra dels Trenta anys, queda dibuixada la geografia religiosa d'Europa. Portugal i Espanya, una gran part de França, Irlanda, Itàlia, Àustria, Hongria, Polònia, Bohèmia i Baviera eren domini catòlic. Escòcia, el nord d'Alemanya, la major part d'Anglaterra, els països Escandinaus, Holanda, una part de França i la regió llatina de Suïssa pertanyien a l'àmbit protestant, aquest darrer, com Escòcia i Holanda, d'orientació calvinista.

La influència de l'església reformada va promoure, a la regió renana, a finals de la centúria del XVII, un moviment de renovació religiosa, el pietisme, contra el dogmatisme doctrinal i la rutina del culte, que buscava accentuar el valor de l'experiència religiosa individual, l'amor operant i la pietat cristocèntrica i

defensava el sacerdocí dels fidels i la reforma de l'ensenyament teològic. Va tenir per centre la Universitat de Halle i per figura central l'alsacià P. J. Spener (1635-1705), un predicador que insistia en els aspectes pràctics del cristianisme i predicava la pietat, la caritat i l'educació dels pobres com a mitjans per tal d'arribar a la perfecció cristiana. El moviment va anar estenent-se arreu d'Alemanya, sobretot a la següent centúria i entre alguns dels seus seguidors. Lessing, Kant i Schiller, parcialment també Goethe, Fichte i Hölderlin, però sobretot Schleiermacher, van rebre la influència del pietisme en alguna mesura, més o menys positiva.

El calvinisme, per la seva part, patí una evolució important als Països Baixos i a la Gran Bretanya. L'extremat rigorisme inicial de la doctrina de Calví s'atenuà per donar lloc a nombroses sectes, com la dels socinians, estesos per Polònia i Alemanya, caracteritzats per un racionalisme que defensava una lectura crítica de la Bíblia, l'absoluta unitat de Déu i la negació de la Trinitat i de la divinitat de Crist, i els arminians, en desacord amb la doctrina calvinista de la doble predestinació.

A Anglaterra, on destaca el poeta John Milton (1608-1674) l'autor del Paradís perdut (*Paradise Lost*, 1667), una de les figures més rellevants de la lírica anglosaxona, cantor de la música, la dansa i l'alegria, proliferen igualment diverses sectes com el baptisme, a la qual a la llarga renunciaren la majoria de les esglésies protestants, i les variades formes del puritanisme, una de les quals, els quàquers, viatjà al Nou Continent de la mà de William Penn (1644-1718) i féu fortuna a la colònia i actual estat de Pennsilvània. La Societat dels Amics o Amics de la Llum, com també eren coneguts, admetien la lliure interpretació de les Sagrades escriptures, no es definien en quant a dogmes, no tenien jerarquies eclesiàstiques ni practicaven el culte extern.

A Anglaterra en concret, foren durament perseguits fins a la Restauració de 1688.

Pel que fa al catolicisme, és cert que el Concili de Trento, malgrat la renovació positiva que suposà per tal de superar la crisi plantejada per la Reforma luterana, havia deixat una sèrie de qüestions teològiques rellevants sense definir, com les relacions amb la recepció de la gràcia divina i la supremacia del papat sobre el Concili em matèria de fe. Si d'una banda l'Església catòlica havia volgut fer palès el seu universalisme enfront del particularisme protestant i l'objectivitat d'una institució de dret diví ancorada al papat i oposada al subjectivisme de les esglésies protestants, d'una altra banda la manca de resolució de les esmentades qüestions, així com la potenciació de les esglésies nacionals vinculades a la monarquia autoritària o absoluta, revifà, en especial a França, el fenomen conegut com gal·licanisme. Diguem dues paraules al respecte.

El gal·licanisme és, en essència, un conjunt de doctrines polítiques i religioses, sorgides a França, a partir del segle XVI, tendents a restringir els drets i l'autoritat de l'Església per l'Estat o l'autoritat del papa pel Concili, pels bisbes o el clergat. Els precedents històrics ja es troben en la lluita entre Bonifaci VIII i Felip el Bell i, més endavant, durant el període del cisma d'Occident, en què l'existència dels antipapas féu decaure l'autoritat pontifícia. Després, al Concili de Constança, Pierre d'Ailly formulà la tesi de la superioritat del concili sobre el papa i afirmà que la jurisdicció dels bisbes i el clergat emana directament de Déu i no els pervé a través del papa. Justament en aquest concili foren aprovats els articles que posteriorment van ser inclosos en la declaració del clergat gal·licà. Un altre dels precedents del gal·licanisme fou la Pragmàtica Sanció de Bourges (1438), compilada pel clergat i signada per Carles VII, rei de França, que defensà una fracció del Concili de Basilea contra Eugeni IV.

El gal·licanisme arrelà a la monarquia dels Valois. Una conseqüència de significativa importància la representa el fet que els decrets del Concili de Trento no poguessin ser promulgats en els dominis del rei francès. Les lluites que en la segona meitat del XVI tingueren lloc a França, conegudes amb el nom de Guerres de Religió, amagaven al seu sí un problema de no menor transcendència per tota la cristiandat europea. No triomfà completament el protestantisme, però tampoc obtingué la victòria l'anomenada Lliga Catòlica sostinguda pels papes Gregori XIII, Pau V i Gregori XIV, sinó que el cap del partit protestant, o hugonot, Enric de Borbó, per la seva conversió al catolicisme aconseguí ésser reconegut com a rei de França.

Entre els catòlics que li donaven suport àdhuc abans de la seva abjuració del protestantisme, les antigues doctrines sobre la independència del poder civil enfront de qualsevol potestat, ni que fos indirecta, del papa, forniren les bases per a un seguit de tractats de gal·licanisme polític, entre els qual destaca "*Les libertés de l'Eglise galicane*", de Pierre Pithou i Pierre Dupuy, dedicat l'any 1594, a Enric IV.

A principis del segle XVII la monarquia francesa i els parlaments consideraven les tesis del dret diví dels reis i la seva absoluta independència del poder eclesiàstic des de la perspectiva d'un regalisme exacerbat, segons el qual tota la disciplina exterior de l'Església podia ésser entesa com a subordinada a la potestat reial. La qüestió de les regalies, diners que rebia el rei de les seus episcopals vacants, obligà al monarca, aleshores Lluís XIV, a convocar una assemblea general del clergat, de la qual sortí la famosa Declaració del Clergat Gal·licà (1682). El bisbe de Meaux, Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704) fou l'encarregat de la redacció dels quatre articles que sintetitzaven els postulats tradicionals del gal·licanisme: la reialesa no estava sotmesa a la jurisdicció eclesiàstica en matèria temporal, el

papa tenia ple poder espiritual, però el concili li és superior, quant a autoritat legislativa i judicial, aquesta ve limitada pels cànons, usos i constitució del regne de França i quant a aquesta està subordinada al judici de l'Església universal, que pot reformar-la. El papa Inocenci IX es negà a acceptar uns semblants postulats, així com igualment refusà la investidura pontifícia als nous bisbes d'anomenant reial que havien intervingut en l'assemblea de 1682. La Declaració fou condemnada per Alexandre VIII el 1690 amb la butlla *Inter multiples* i per Pius VI el 1794, en ple regnat del Terror. La doctrina del Concili Vaticà I, amb la constitució *Pastor Aeternus*, posà fi al gal·licanisme doctrinal, per més que alguns dels seus elements penetraren en l'ecclesiologia i arribarien a ser parcialment admesos pel Concili Vaticà II.

La conseqüència més clara del gal·licanisme fou la pèrdua de rellevància del papat durant el segle barroc. La seva importància anà a la baixa no únicament en l'àmbit de la política internacional, sinó també en el context, més limitat, de la política italiana. Com acabem de veure, la influència dels corrents protestants que defensaven la subordinació de la Església al ordre civil aixecà en les nacions catòliques una actitud semblant fomentada alhora per la tendència a l'absolutisme, en detriment palès del prestigi i de la dignitat del pontificat. Però altres problemes, tant de tipus polític com de debat teològic, contribuïren també a complicar la vida de l'Església en el període que estem considerant.

Com ja ha quedat ressenyat, en el seu intent de frenar el luteranisme i de fixar la doctrina catòlica enfront de les esglésies protestants, jesuïtes i dominics proposaren llurs respectives respostes referents a l'actuació de la gràcia divina i al mode de la seva relació amb la voluntat humana, un tema, objecte de discussió que ocupà una bona part del segle.

Mentre que els seguidors de sant Domènec defensaven fil per randa la doctrina tomista al respecte, a la Universitat de Coïmbra el jesuïta Luis de Molina considerà que la gràcia no era eficaç sense la col·laboració de la voluntat humana, la qual cosa duia a mirar de resoldre els problemes morals de la vida diària amb el criteri d'una certa laxitud, en accentuar el valor de la voluntat i en permetre optar per una norma de capteniment racionalment fundada, sempre que no hi hagués una expressa prohibició eclesial al respecte. El resultat de tot plegat minava el contingut espiritual de la moral catòlica i presentava el perill d'una relaxació dels costums i d'un excés de permissivitat, a judici dels seus adversaris, que feia, en la pràctica, de l'ardu camí cap a la salvació quelcom de semblant a una còmode autopista lliure de peatge.

Fou precisament a França on la reacció al probabilisme molinista generà un corrent religiós oposat que postulava la sola eficiència de la gràcia en el negoci de la salvació de l'home, sobre la base d'un major rigor en l'elecció de les normes morals com a eines de la pròpia santificació i de l'accés a l'altra vida. Dos noms, Cornelius Jansen (1585-1638) i Jean du Vergier de Hauranne, abat de Saint-Cyran (1581-1643), són els capdavanters de la reforma catòlica, el primer, de la doctrina, el segon, de la mística i l'ascètica.

Jansen era professor de teologia i escriptura a la Universitat de Lovaina. A ran de la publicació d'un al·legat antifrancès, el comte duc d'Olivares, agraït, el nomenà bisbe d'Ypres, a Flandes. Ara bé, el seu interès més obvi descansa en la recepció que feu de la obra de sant Agustí a la seva obra teològica principal, que justament rep el nom d'*Augustinus*, publicada dos anys després de la mort del seu autor, el 1640. El text consta de tres parts: una exposició de la doctrina pelagiana, referida a Molina i a l'escola jesuïta, una concepció de l'home abans i després

del pecat, vist des d'una interpretació agustiniana subjectiva, amb la negació de la llibertat humana i la consideració de la gràcia que sana, impulsora d'una delectació espiritual que mou a obrar indefectiblement, i finalment, Déu que dona la gràcia als qui s'han de salvar, per tant, la tesi segons la qual depèn de Déu que venci la bona delectació o la dolenta. Com que Crist només morí pels predestinats, els altres pequen necessàriament.

L'*Augustinus* es difongué per Holanda, Bèlgica, França, Espanya, Polònia i Itàlia. L'any 1643 fou publicada la butlla condemnatòria *In eminenti*. Els jansenistes acusaren el papa de no haver llegit el llibre i, de pas, d'haver condemnat sant Agustí. Posteriorment, sintetitzats en cinc proposicions els errors del text de Jansen, el papa Inocenci X, a instàncies del govern d'Ana d'Àustria, el condemnà amb la butlla *Cum occasione* deu anys després de la primera condemna. Ara bé, el jansenisme renovava, de fet, el problema essencial del que havia partit la Reforma luterana, els temes de la gràcia i la predestinació i recollia determinats aspectes dels plantejaments de Calví. El grup format al voltant de l'abadia de Port-Royal, ja esmentat, sota la direcció espiritual de l'abat de Saint-Cyran, va assumir les tesis principals de l'*Augustinus*, i al probabilisme del pare Molina oposaren les normes rigoristes de *La comunió freqüent*, d'Antoine Arnauld, el moralista de l'escola, qui no admetia la comunió sense les adequades disposicions espirituals del creient. La condemna papal donà entrada, aleshores, a una defensa aferri-sada del jansenisme per part de Blaise Pascal, amic d'Arnauld. Pascal, el pensament del qual descriuré més endavant, approfondí els contactes amb el grup de Port-Royal i s'adherí al jansenisme l'any 1646, amb vint i tres anys d'edat, intensificà la seva vida de pietat i redactà, al caliu de les discussions amb la Companyia de Jesús, les seves famoses cartes, les *Provinciales*, publicades amb el pseudònim de *Louis de Montalte* (1656-57) a favor d'Antoine Arnauld i contra el probabilisme defensat pels

jesuïtes. Va negar-se a signar la condemna de les proposicions del llibre de Jansen i es va retirar al monestir de Port-Royal. Amb una ironia punyent, un estil elegant i un potent rigor lògic, atacà la moral casuística i laxa que, al seu entendre, donava ales a la secta dels llibertins.

El conflicte amb la corona s'anà agreujant progressivament i, a la fi, l'any 1664, els jansenistes foren dispersats i hagueren d'abandonar el monestir. Tanmateix, les idees defensades a Port-Royal havien tingut una rebuda relativament ample en determinats cercles intel·lectuals i religiosos fins el punt de trobar un eco favorable en diversos bisbes francesos i algunes universitats que sostenien que el papat no era infalible en assumptes de fe. La butlla *Unigenitus*, atorgada per Climent XI l'any 1713, condemnava amb tota solemnitat les conclusions jansenistes, si bé la controvèrsia política que se'n derivà no desaparegué fins unes dècades després. El jansenisme s'extingí a principis del segle XIX, no sense donar que pensar a determinats mitjans d'estudiosos que l'esperit jansenista era a l'origen de la posterior divisió del país amb anterioritat a la radical sotragada i consegüent divisió produïda per la Revolució de 1789.

En tot cas, hi hagué una renovació interna de la catolicitat a diversos països del continent potenciada per dues causes. La primera, l'empenta donada a la vida espiritual a partir del Concili de Trento i l'acció efectiva de la Companyia de Jesús a l'àmbit de l'educació i al camp missioner. La segona, la necessitat de donar resposta al desafiament protestant tot reconciliant la cultura humanista i l'Església. Figures com sant Francesc de Sales (1567-1622), seguidor del misticisme teresià, defensor d'una religiositat optimista i anhelós de transformar un moralisme naturalista en un moralisme autènticament cristià, s'havia educat a París i a Pàdua, on es doctorà en Dret. Ajudat per santa Joana Francesca de Chantal, fundà l'orde de la Visitació de

Nostra Senyora, i fou autor de diversos llibres d'espiritualitat com *Traité de l'amour de Dieu* i *Introduction a la vie dévote*, aquest darrer traduït al castellà per Quevedo.

Un altre exemple, ànima paral·lela del primer, és sant Vicent de Paul (1581-1660), apòstol de la gent més humil, qui rebé el nomenament d'almoïner i capellà general de galeres per la reina Margarida de Valois. Desplegà la seva activitat entre soldats, presoners, pagesos i persones pobres, afectats tots ells per les guerres de la Fronda, a França, creà la Congregació dels sacerdots de la missió, els anomenats paüls o lazaristes i, més endavant, la Congregació de les Filles de la caritat, o paüles, constituïda per dones no enclaustrades, sotmeses a una regla i dedicada a la cura de malalts i persones desvalgudes. El seu camp d'actuació abastà els hospitals, manicomis i escoles.

A Espanya, sant Josep de Calasanz (1556-1648), sacerdot a la Seu d'Urgell, fundà a Roma l'orde dels Clergues regulars de l'Escola Pia, gratuïta i popular, destinada a l'ensenyança i educació dels nens pobres. Preceptor de la família Colonna, la primera escola pia romana s'aixecà al Transtevere, la primera catalana, a Guissona, l'any 1638. Honorat en vida per l'amistat de diversos papes, fou canonitzat per Climent XIII el 1767.

A partir del segon terç del segle minvà la tibantor entre catòlics i protestants per deixar pas a una política d'estabilització dels fets que havien abocat a la Pau de Westfalia. És interessant fer una ullada a les prescripcions religioses dels tractats signats a Münster i Osnabrück. Al dèbil cosmopolitisme medieval succeí la fragmentació nacional dels Estats moderns i a la influència, escassament subtil, del papat i de l'Imperi, com a caps de la cristiandat, la manca d'un poder regulador, si més no en teoria, dels interessos particulars dels Estats antagònics. Tanmateix, el tractat venia a ser un primer intent de coordinació internaci-

onal i de respecte entre les diverses confessions religioses. Els conflictes d'aquest ordre es diluïren considerablement, sense arribar a desaparèixer. Val la pena de recordar la fórmula comuna que els delegats alemanys, catòlics i protestants, varen acordar per tal de posar fi al guerra: "les diferències" en matèria de religió -es resoldran en exclusiva mitjançant un acord amigable sense que cap de les parts es vegi coaccionada per la pluralitat de les veus"⁴. A partir d'aquest moment, cap príncep alemany podia seguir explotant les divisions religioses per provocar o perllongar una guerra, com tampoc els estrangers.

Un altre aspecte dels canvis que experimenta el segle és la capacitat de transformar la inquietud i, fins i tot, determinades revoltes populars, del clergat, en modificacions del "*statu quo ante*". Cal tenir present que l'estament clerical representava una molt considerable proporció del personal lletrat d'Europa. A Espanya, posem per cas, rondava el 5% de la població, més de la meitat de l'elit intel·lectual del XVII havia entomat les sagrades ordes i la influència a l'hora de conformar l'opinió pública mitjançant la paraula escrita i predicada, a llibres i homilies, no era gens menyspreable.

A Escòcia, al igual que a Anglaterra, el clergat no s'abstingué d'utilitzar el seu predicament per animar el debat i la preparació dels fidels a la participació en la vida política, en l'exigència de justícia i en la confrontació de les idees. A Portugal, com a Catalunya, la revolta antiespanyola rebé un important suport dels jesuïtes d'Evora i de nombrosos sacerdots al país atlàntic, així com des del clergat secular fins els bisbes, al nostre país. Pau Clarís, jurista procedent de la Universitat de Lleida, canonge a la Seu d'Urgell, i diputat de la junta permanent de la

---

4. *Instrumentum pacis Osnabrugensis*, V, p.52: "*sola amicabile compositio lites dirimat non attendit votorum pluralitatem*."

Generalitat, l'any 1641 proclamà la independència de la República catalana en obert desafiament al rei Felip IV.

D'altra banda, la matança de sant Bartomeu, l'any 1572, a França, quan foren massacrats 12.000 protestants, semblava legitimar la bel·licositat dels irlandesos, el 1641, prometenent el paradís als caiguts al propi bàndol i exhortant a l'eliminació física dels protestants com un mèrit que el cel hauria de tenir en compte.

Ara bé, la notable influència de l'estament eclesiàstic a tots aquests països obeïa a una doble causa, la seva educació i el seu origen social. Tant l'una com l'altre proporcionaven un nivell de formació, una disciplina i una coordinació que facilitaven la seva tasca i la capacitat de persuasió sobre els fidels.

A la França de Lluís XIV, més de tres quartes parts dels noranta bisbes anomenats entre 1640 i 1660 pertanyien a famílies nobles, en ocasions emparentades amb la corona. Una influència que romandria encara secularment a tota Europa, si bé a la baixa des de la Revolució francesa⁵. El model social estava, doncs, marcat, per l'obsessió de l'ordre sobre la base del comandament i la jerarquia.

Pel que fa a la dimensió estrictament religiosa, s'accentuà l'evolució, iniciada a la Baixa Edat Mitjana, des d'un culte centrat en accions, rituals, dejunis, oracions col·lectives i misses, cap a una devoció més interior, que pensava en un Déu de misericòrdia, en línia erasmiana i que recull Luter i la reforma protestant tot posant èmfasi en la fe individual, en la disposició interior de cadascú, quelcom que en el segle XVII farà néixer el meto-

---

5. Geoffrey Parker, *Global Crisis*, Yale University Press, 2013. Hi ha traducció espanyola, amb el títol *El siglo maldito*, Planeta, Barcelona, 2013, pp. 911-917.

disme, el pietisme i, en l'àmbit catòlic, la devoció pel Sagrat Cor, mentre que a França, Bérulle, entre d'altres, plantejava la qüestió del teocentrisme. Des de la meitat del segle, te lloc una esclavissada envers el deisme, que serà molt més estesa a la següent centúria. En part, és la conseqüència d'un enfocament racionalista de la realitat en paral·lel al progrés de la ciència, que tindrà en Spinoza un crític singularment agut.

Els corrents humanistes havien propiciat una imatge de l'ordre humà que ens feia comprendre a nosaltres mateixos com agents actius de la pròpia història i això deixava un marge cada vegada més reduït a l'acció de Déu a l'esdevenir del món i a les nostres vides. Abans d'això, l'ordre còsmic era vist com l'encarnació de les idees, en línia platònica, degudament cristianitzada per sant Agustí i l'escolàstica medieval, la qual cosa comportava un ordre significatiu que permetia donar les pautes i establir les finalitats dels éssers humans.

El que Charles Taylor anomena “desvinculació” o “objectivació”⁶ vindria a ser el procés mitjançant el qual el nominalisme filosòfic baix medieval i la revolució científica havia deixat entre parèntesi aquest ordre de significats i apadrinà, d'aquesta manera, el desencantament del món, potenciat per Descartes. És cert que l'ordre al·ludit fou transferit, per un quant temps, a la monarquia absoluta, per bé que amb propera data de caducitat.

Però malgrat el desplaçament de la funció de Déu a mer monarca constitucional o a benèvol arquitecte de l'univers, que en Kant esdevindrà una idea de la raó, mai no desaparegué l'exigència d'una religió purificada en què Déu es revela a través de la creació, lliure de les impureses de la superstició i de

---

6. Charles Taylor, *A Secular Age*, 2007, trad. esp. *La era secular*, Gedisa, Barcelona, 2014.

la violència. La nova espiritualitat d'un humanisme devot és present en figures com sant Ignaci de Loyola i sant Francesc de Sales en el seu *Tractat de l'amor de Déu*. Tots dos sabien, com els platònics de Cambridge, que la raó no ha d'excloure en cap cas la intuïció d'allò diví, ben al contrari, que s'enforteix ella mateixa en la mesura que és capaç d'obrir-se a una dimensió de fe humil i esperançada a partir de la consciència de la seva finitud. El contrari equivaldria a menystenir o amagar vessants senceres de la vida i de la vivència humana dels quals la ciència, per ella mateixa, no pot donar resposta, ja que els mètodes basats en els límits de l'experiència a les ciències naturals comporten el risc de distorsionar i equivocar les qüestions en aplicar-se al llenguatge, la interpretació històrica o els assumptes de la fe.

Pel que fa a l'anomenada Contrareforma, val a dir, com ho expressa exemplarment Josep Gil, “no va propiciar la pau sinó que més aviat va posar de manifest un aspecte tràgic del cristianisme: que la tendència radical reformista tendeix a produir, davant els obstacles, una actitud implacable que destrueix qualsevol superestructura moral. I així, durant els segles XVI i XVII, el desig de depurar l'Església dels seus errors i de recrear una societat apostòlica, desencadenà un seguit de conseqüències que no sols destruïren la unitat de la cristiandat, sinó que induïren els seus diferents fragments a manifestar una ferocitat enorme els uns contra els altres”.⁷

---

7. Josep Gil, *Primera emancipació del pensament*, Cossetània, Valls, 2011. A *Història del pensament cristià* (vol.5, p.235).

❧ L' ESTÈTICA DEL BARROC

Conoscete i dubiosi desiri?

Dante

Divina Comèdia (Infern,V, 120)

Les Arts

Dos importants factors, a l'hora de determinar el barroquisme, l'estètica del Barroc, un moviment cultural en evolució des del manierisme fins a l'eclosió neoclàssica del segle XVIII , tenen a veure amb el vessant polític, l'absolutisme monàrquic i l'apoteosi de la forma, per una part, i l'exaltació de les forces inconscients i afectives, misticisme, erotisme i ascètica, per una altra part. Adreçat directament als sentits de l'espectador, l'artista cerca tocar la tecla emotiva i teatral, amb un gran sentit de l'escenografia, en l'àmbit de les arts plàstiques, amb l'expressa intenció d'impressionar i de transmetre, alhora, un determinat discurs, una ideologia, la il·lusió d'un món adequadament ordenat, però també, enfront del gaudi sense inhibicions dels sentits, la clara, si bé lúgubre consciència, de l'omnímode domini de la mort.

Wölfflin va descriure amb precisió les característiques del Barroc en relació al moment precedent a la història de l'art. Si l'espai renaixentista és reductible a la superfície, l'espai barroc es desplega en profunditat, i això explica el seu dinamisme, la insistència en les línies corbes i obliqües i en les superfícies guexades, obrint-se a retorciments espectaculars, a l'ús d'efectes de llum i de penombra on tot queda sotmès a la inquietud emocional i al disig. De fet, molts dels deixebles de Miquel Angel i, fins i tot el mateix mestre,havien iniciat la tendència a

l'excés ornamental i a la desnaturalització de les formes, tant a l'arquitectura com a les obres escultòriques. Un altre alemany, Walter Benjamin, veié el Barroc com el *pathos* d'una incontenible voluntat artística, d'un estil extremament elaborat lligat a l'exaltació de la imatge i a la metàfora del llenguatge tot cercant sempre la plasmació d'una caduca bellesa i l'abandonament del model classicista.⁸ Entre nosaltres, Eugeni d'Ors, seguint en alguns punts Heinrich Wölfflin, va considerar el Barroc com l'última etapa de l'humanisme i del Renaixement. Segons ell, a cada període de la història de la cultura hi ha una època final decadent, però que, de fet, no és més que un barroquisme que fa de trànsit a una època diferent, és a dir, cada període històric tindria, en la fase final, una mena de barroquisme. D'Ors al·ludia a l'art hel·lenístic respecte de l'art clàssic, a l'art imperial romà respecte de l'època republicana, i a l'últim romànic del segle XIII, quan pren un to una mica ampul·lós, sobretot en algunes zones d'Espanya. I finalment, el veu també en el gòtic florit del segle XV, l'anomenat plateresc, que seria com el barroc del Renaixement.

Pels mateixos anys, l'historiador neerlandès Johan Huizinga contribuï a la caracterització del Barroc amb més i millor precisió de la que havia palesat D'Ors. Al seu entendre, al esquema cultural del nou estil “ predominen la magnificència i la dignitat, el gest teatral, les regles rigoroses i un sistema d'ensenyança tancat; l'ideal el constitueix el respecte sumis a l'Església i a l'Estat. Es divinifica la monarquia, com a forma d'Estat, al propi temps que els Estats, cadascú pel seu compte, posen les bases d'un egoisme nacional il·limitat i de l'autonomia. Tota la vida

---

8. Heinrich Wölfflin, *Renaissance und Barock*, Schwabe and Co. AG, 1968, Basilea. Trad. castellana a Paidós, *Renacimiento y Barroco*, a càrrec de l'equip editorial d'Alberto Corazón, Barcelona, 2009. Walter Benjamin, *Ursprung des deutschen Trauerspiels*. En castellà, *El origen del drama barroco alemán*, Madrid, Taurus, 1990. Trad. de José Muñoz Millar

pública belluga al marc de les formes d'una eloqüència altisonant que pretén de ser acceptada com a seriositat perfecta. Els fastos i les desfilades celebren el seus grans moments amb pomposa formalitat. Les noves creences s'expressen plàsticament en retronants manifestacions de triomf: Rubens, els pintors espanyols, Bernini".⁹

De seguida afegeix, per contrastar aquest esquema amb les notes definitòries de la cultura holandesa: "Ni l'estil sever, ni el gest grandiloqüent, ni la dignitat majestàtica són característiques d'aquest país", on és evident que la teatralitat, un aspecte fonamental del Barroc, és quasi totalment absent al país de les tulipes. Baix la forta influència del calvinisme, les set províncies del nord dels Països Baixos havien aconseguit la independència de la corona d'Espanya pel tractat de Münster el 1648. El seu art es trobava intensament lligat a la tradició de Flandes, introduïda gràcies als nombrosos immigrants que vivien a les ciutats holandeses. Segons la doctrina de la predestinació de Calví, l'èxit econòmic es considerava una senyal de predestinació positiva, la qual cosa ajuda a comprendre aquell tret dominant de la mentalitat neerlandesa que Huizinga anomenà "amor de les coses". L'art derivà envers el realisme, tot valorant la habilitat per reproduir amb la màxima fidelitat el món de l'entorn en la seva senzillesa. D'altra banda, l'austeritat imposada al país per la duresa de les condicions naturals i fomentada per la concepció religiosa de la futilitat dels desitjos mundans, va condicionar, entre altres factors, la constitució d'una cultura empresarial que acabà fent de la República una verdadera potència europea. L'estructura burgesa dominant propicià l'aparició de noves formes artístiques a la pintura, paisatges, naturaleses mortes i escenes de gènere, que enriqueixen l'art europeu.

---

9. Huizinga, J. *La cultura holandesa en el siglo XVII y otros ensayos*

Ara bé, allí on és més obvia la presència de l'estil barroc és a l'arquitectura dels palaus urbans, dels castells, de les esglésies. La cort papal, a Roma, i la cort francesa, a Versalles, irradiaran a la resta d'Europa, i des d'Europa al nou continent, les formes i el gust de la nova estètica. La principal motivació de les construccions palatines va ser sempre escenogràfica, es tractava d'impressionar tot reflectint la superioritat que proporciona l'autoritat i la riquesa. Escalinates, pòrtics i façanes estimulaven les sensacions de l'espectador i de l'eventual visitant, eren els escenaris més adients per a les entrades, les salutacions i els comiats i lligaven d'allò més bé amb la teatral concepció pròpia del Barroc.

Tanmateix, cal admetre que l'exuberància fou sovint compensada i aliada, inclús, d'una inclinació a la sobrietat que és precis anomenar classicisme. Els dos estils van de la ma a nombroses esglésies, com la dels jesuïtes a Roma, *IL Gesù*, la façana de la qual devem a Giacomo della Porta, probablement la primera obra pròpiament barroca, acabada per Vignola, l'autor d'un *Tractat dels cinc ordres arquitectònics*. Un altre exemple clar d'armònica aliança entre classicisme i barroc es la *Vila Doria-Pamphili*, d'Alessandro Algardi, al Gianicolo romà, un pujol a la dreta de Tíber, consagrat a Janus. La decoració és clàssica, amb reminiscències de Palladio, i el conjunt, d'una gran bellesa, es ja una obra decididament barroca. En tot cas, els noms dels tres arquitectes que dominen l'escena entre els anys 1625 i 1675 són Pietro Cortona (1596-1669), Gian Lorenzo Bernini (1598-1680) i Francesco Borromini (1599-1667), tots ells responsables, en una bona mesura, de la transformació de Roma en el centre de la revolució cultural catòlica que coneixem amb el nom de Contrareforma.

Cap al final del segle anterior, a partir del 1580-90, la religió catòlica s'estabilitzà, mentre el protestantisme anava passant a

la defensiva, una vegada consolidat als països del centre i del nord. Sota el pontificat de Pau V (1605-1621) foren aprovats els estatuts de l'Oratori, de sant Felip Neri i els de la Companyia de Jesús, i ja, sota Gregori XV (1622) són canonitzats Ignacio de Loyola, Teresa d'Ávila, Felip Neri i Francisco Javier. El formulisme manierista deixa pas a l'estètica barroca, que desplega el concepte de l'art com a representació destinat a exemplificar, a convèncer i, en definitiva, a convertir, per la via de la imaginació, allò que no és demostrable, les veritats de la fe, però sí assumible com a raonable i versemblant.

Amb l'arribada d'Urbà VIII (1623-1644), el cultivat cardenal Barberini, al pontificat, prengué embranzida la gran arquitectura romana i feu de la capital pontifícia la seu insuperable de l'art barroc universal. Carlo Maderno, oncle de Borromini, havia guanyat el concurs per l'acabament de l'església de sant Pere i volia respectar el projecte original de Miquel Angel. A principis del segle, el 1612, inicià la construcció del campanar si bé deixà inacabat el cos principal de l'edifici. Aquesta tasca li correspondria a Bernini, per encàrrec directa d'Urbà VIII. Al llarg dels quaranta anys següents, l'arquitecte va concloure l'obra de Maderno, aixecà, per voluntat del papa, l'espectacular baldaquí amb la pretensió d'evocar el temple de Salomó, a Jerusalem, i dugué a terme la columnata de la plaça de san Pere, un pòrtic d'enorme amplada, format de quatre fileres de columnes toscanes, un espai dedicat a cerimònies religioses públiques, que representa l'abraçada de l'església a la totalitat del poble fidel. Les obres culminaren amb la esplèndida Scala Regia, l'entrada oficial al palau apostòlic, en la qual aconsegueix crear la il·lusió d'una escala de superiors dimensions.

Bernini, a més d'arquitecte, treballà des de ben aviat com a escultor. Des de la seva infància i primera joventut va tractar el marbre, amb notable encert, en conjunts com Plutó i Pro-

sèrpina, Apol·lo i Dafne, els bustos de Lluís XIV i Richelieu, i especialment, l'èxtasi de santa Teresa, que recull el testimoni de la pròpia santa en relació a una visió referida en el seu escrit *Libro de la vida*.

Autèntica obra mestre de Bernini, el conjunt escultòric, a l'església de *Santa Maria della Vittoria*, destaca per una aconseguida teatralitat, un curós estudi del moviment i una extraordinària expressivitat del rostre de la santa, de dolor i de plaer al mateix temps, en total realisme al seu abandonament extàtic, mentre que l'àngel esbossa un somriure enigmàtic, entre amable i trapella. Uns pocs anys abans de morir, Bernini esculpí una estàtua jacent, la beata Ludovica Alberoni, nova mostra del *pathos* barroc, d'una considerable semblança amb el dinàmic i emotiu caràcter de l'èxtasi teresià.

Els arquitectes i escultors barrocs, a sou dels pontífexs, així com d'altres dignataris eclesiàstics, foren els responsables de la urbanització de Roma, esglésies, palaus, places i fonts, com la de *Trevi*, o *Quatre Fiume*, aquesta última a la plaça Navona, deguda a Bernini, però també de l'obertura de noves vies, com les que arrenquen de la plaça del *Popolo* i porten al camp *Marzio*, al *Capitoli* i al *Quirinale*. Prínceps de l'Església així com nombroses famílies de la noblesa solien urbanitzar els voltants de llurs palaus amb nous accessos, places i fonts, amb la doble finalitat d'acreditar el seu poder i contribuir a l'embelliment de la ciutat.

A França, on la figura del rei fou l'equivalent de la del papa a Roma, totes les iniciatives artístiques acaben essent dirigides des del tron. Des d'Enric IV i Lluís XIII, però sobretot amb el Rei Sol, Lluís XIV, naixeran les Acadèmies de les diverses arts, per tal d'organitzar i donar la pauta del desplegament literari i artístic. Un art oficial que es reclamarà clàssic, però al que no

li és aliè el gust per la grandiositat, la fascinació per allò més teatral i l'excés en la decoració, tots ells elements d'un barroc que combinarà, com a Versalles o a Vaux-le-Vicomte, amb les formes del classicisme. D'altra banda, si el palau italià i els seus derivats europeus són fidels al model renaixentista, un cos tancat al voltant d'un pati interior i una major decoració de les façanes i voladissos, a França, el palau urbà de la noblesa, anomenat *hôtel*, recupera l'esquema del castell medieval, un exemple del qual podem veure al *Luxemburg*, de París, i al *Louvre*, aquest, primer, residència reial, més tard, museu. En canvi, les viles o residències al camp, els *châteaux*, miraven d'integrar les construccions, sovint grandioses, entre pati i jardí, mantenien un to de classicisme a l'exterior, però reservaven la decoració i les formes barroques a l'interior. El palau de Vaux-le Vicomte, a Melun, un conjunt formidable amb jardins i grans estanys, és un dels edificis més esplèndids de França. Destinat al ministre d'Hisenda de Lluís XIV, suposà un dispendi de tal magnitud que arrossegà al mateix ministre fins a provocar la seva caiguda i posterior empresonament, si bé acabà essent el model obligat de tot edifici amb pretensions, de fet el mirall en que es reflectí el palau de Versalles. Dues paraules en relació a aquest gran conjunt.

Els inicis del segle XVII representen el moment en que albira la fesomia actual de París, quan sota els regnats d'Enric IV i de Lluís XIII s'aixequen la *Place Royale*, avui *Place des Vosges*, l'*Hôtel des Invalides*, l'*église de la Sorbone* i l'acabament del *Louvre*. Lluís XIII havia eixamplat el palauet de caça que era inicialment Versalles amb una residència rural més confortable, a la qual, el seu fill, el futur Lluís XIV, s'aficionà des de la seva joventut.

L'eixamplament que els arquitectes del rei, Le Vau i Jules Hardouin Mansart, dugueren a terme al llarg de més de trenta

anys acabaren convertint l'antic palauet de caça amb un fastuós conjunt que afegí dues ales al centre de l'antic nucli.

Més endavant, Mansart aixecà dues ales gegantines a Nord i Sud, a més de la capella i la Sala dels Miralls, tot donant lloc a la façana de 670 metres envoltada de jardins, fonts, estanys com el *Gran Bassin*, sortidors i escultures, a més del *Grand Trianon*, construït a la mode italiana i destinat a l'oci i la comoditat del monarca.

A partir de la pau de Nimega (1677-78), Lluís XIV decidí traslladar la cort a Versalles, on aquesta romandria fins l'esclat de la Revolució l'any 1789, quan una part del poble de París va forçar a Lluís XVI i a la seva família a mudar-se a les Tulleries, al centre de la capital. Com ha estat apuntat, Versalles fou el punt de referència, des de Lisboa a San Petersburg, a l'hora de construir residències per a les cases reials. D'altra banda, la influència dels arquitectes francesos, en concret d'Hardouin Mansart, també responsable de la *Place Vendôme*, al centre de París, es va trametre a les generacions següents i és visible en la catedral de San Pau, a Londres, deguda a Christopher Wren, un dels models de l'arquitectura religiosa anglicana, responsable així mateix de *Hampton Court Palace*, l'equivalent anglès de Versalles i de la *Trinity College Library*, a Cambridge. Fou el gran incendi de Londres, l'any 1666, el succés que obrí l'oportunitat d'escometre una tasca important de reconstrucció. Wren planificà aleshores una nova urbanització de la capital, i dibuixà el traçat de les principals artèries viàries de Londres a més de refer la majoria de les esglésies destruïdes per la catàstrofe.

L'estil barroc feu fortuna també a Alemanya, Àustria, Bohèmia, els Països Baixos i Rússia. Els dos primers països s'inicia a partir de la meitat del segle amb autors italians que donen pas a arquitectes autòctons com A. Schlüter, responsable del *Schloss*,

el palau reial de Berlin i Pöppelmann, del *Zwinger*, de Dresde, mentre G. Bähr, és l'artífex de la *Frauenkirche*, també a Dresde, avui totalment reconstruïda. Al Sud d'Alemanya, a Baviera i a Àustria, autèntics centres de la Contrareforma, el barroc arquitectònic assoleix el millor nivell tardanament, *spätbarock*, que al segle XVIII es fusiona amb el rococó germànic i dóna lloc a destacats treballs de Dienzenhofer, a Praga, com *Vila Amèrica*, de von Erlach a Viena, l'església de *Sant Carles* n'és un exemple, els palaus *Schwarzenberg* i *Schönbrunn* un altre, i abadies com la benedictina de *Melk*, de Prandtauer i Munggenast, al Danubi, són, així mateix, dignes d'esment. Al igual que el francès, el barroc imperial d'Àustria serví de model per altres edificis de l'art barroc europeu.

Més al nord, la Rússia de Pere el Gran (1682-1725) assisteix al naixement d'una nova capital, Sant Petersburg, pel disseny de la qual el tsar contractà diversos arquitectes forans, entre els quals cal recordar Bartolomeo Rastrelli, de formació francesa, i Alexander Leblond. Rastrelli aixecà l'església del monestir de Smolny, una original adaptació de la tradició constructora pròpiament russa a una recreació barroca, el Palau de *Tsarkoie Seló*, residència d'estiu de la família reial, i sobretot el *Palau d'Hivern*, al si del qual es troba avui en dia el museu de *l'Ermitage*.

Dues gegantines edificacions, d'estil barroc tardà amb empremta francesa i façanes policromes que alternen el blanc, el verd i el blau. Leblond, al seu torn, és l'autor dels jardins i del projecte del palau imperial de *Petrodvórets*, a la vora del Bàltic, i del pla actual de la ciutat de Sant Petersburg.

Sovint s'ha dit que el barroc a la Península ibèrica, d'un mode semblant al que passava a Itàlia, es trobava a l'ambient del país. El que sí és cert és la presència, i congruentment, la influència, de nombrosos arquitectes italians o de formació italiana, ja a

l'Espanya de Felip II. Com així mateix cal recordar la íntima relació establerta per la corona, des de Trento encara més notable, entre l'art en general i la Contrareforma. En aquest sentit, l'arquitectura del segle d'or espanyol, com també l'escultura, és primordialment religiosa, es limita quasi en exclusiva a aquest àmbit i té per objectiu i fi de bé, el servei diví, un fenomen també present a l'Alemanya meridional i a Àustria. Quelcom ben diferent, per cert, del desplegament de l'art barroc a França o a la mateixa Itàlia, països on l'arquitectura civil té un paper molt més rellevant.

El barroc hispànic, en especial al primer terç del segle, està visiblement influenciat per Juan de Herrera, l'arquitecte del monestir de *L'Escorial* i de la *catedral* de Valladolid, i per alguns dels seus deixebles. El *Palacio del Buen Retiro*, avui Museu de l'Exèrcit, i l'actual *Ministeri d'affers estrangers*, a Madrid, abans *Presó de la Cort*, o l'*Ajuntament* i la *Plaça Major* de Salamanca, són alguns dels edificis representatius de la primera i de la segona etapa del barroc ibèric, que abandona progressivament els motllos herrerians amb Pedro de Ribera i Joaquín Churriguera, que donen mostra d'una nova exuberància, de la qual n'és un exemple la façana de l'*Obradoiro*, a la catedral de Santiago de Compostela. Als Països Catalans, cal recordar l'església de *Betlem*, a Barcelona, i les façanes de les catedrals de Girona, Tortosa i València, a més de les capelles de *Sant Nicolau* de l'església dels *Socors*, a Palma de Mallorca i la de la *Cinta*, a Tortosa, aquesta última actualment en fase de restauració.

Un capítol d'enorme importància a l'àmbit de l'estètica barroca és el referent a la pintura. Cansat de la perfecció clàssica del Renaixement, l'artista cerca expressar la realitat impulsat pel naturalisme, l'afany de moviment i el gust i l'interès pels més diversos aspectes de la naturalesa, la qual cosa li durà a l'exemplament considerable dels gèneres pictòrics. Si el Renaixement

és altament significatiu a Itàlia, amb la consegüent irradiació a la resta d'Europa, al Barroc existeixen diversos centres europeus de gran valor i diferents característiques. L'estudi de l'expressió accentua tots els estats possibles de l'ànima, sense estalviar, a diferència del Renaixement, les emocions negatives, com el dolor, el terror o l'ebrietat. La pintura de temàtica religiosa mostra interès per les experiències místiques, i així mateix pel testimoni dels màrtirs, un mitjà destinat a fomentar la devoció alhora que un experiment pictòric on entra l'estudi anatòmic i la perspectiva aèria en benefici de la profunditat. Es generalitza l'ús de l'oli i el llenç, bo i tenint present que aquest darrer permetrà la composició de quadres de grandària, de proporcions més grans que la taula i de retaules més o menys imponents, no sempre, però sovint, referits a la iconografia cristiana de l'Antic i del Nou Testament, dedicats a decorar esglésies i claustres de convents i monestirs.

La mitologia pagana, per altre part, continua el seu camí como gènere profà, sobretot a França i a Flandes, seguint el to de la tradició italiana al respecte, mentre que a Holanda i a Espanya se sol interpretar al nivell o en el pla de la vida quotidiana.

D'altra banda, les sèries mitològiques de les galeries palatines solen limitar-se a l'antiguitat romana sense una decidida associació amb el present.

És també el moment de la difusió del retrat, guanyant terreny el de cos sencer. Apareix, a més, i es consolida, el retrat en grup, com resulta evident als artistes flamencs, que introdueixen nous gèneres com el bodegó, les naturaleses mortes, per regla general amb clares al·lusions a la caducitat de les coses, una simbologia recurrent al Barroc. El paisatge esdevé així mateix, un gènere independent al si del qual es despleguen temes rurals, de caça, d'estacions de l'any, marines, artesanals, etc. La vida artística

troba el seu centre a la seu de les corts, sigui a París, Madrid, o la Roma dels papes, o en llocs rellevants amb un especial significat econòmic, com ho poden ésser les ciutats comercials de Nàpols, Sevilla o Ambers.

Una de les figures més importants de la pintura italiana barroca és Michelangelo Merisi, conegut com Caravaggio (1573-1610) pel llogarret de la Lombardia que rep aquest nom. Capdavanter de l'estil naturalista, sorgit com a reacció en front del realisme acadèmic de Carracci i l'àrid convencionalisme d'una bona part de la pintura italiana anterior, representa a la seva època una autèntica revolució en situar al primer pla el problema de la llum i el trànsit d'aquesta a l'ombra, una de les conquestes de l'art barrocc, més tard coneguda com tenebrisme. Altre aspecte que contrasta amb la noble arrogància amb que els autors renaixentistes dibuixaven els seus retratats, és el model escollit per Caravaggio, tot seguint el to naturalista, un tipus vulgar, allunyat de tota distinció, mancat de poliment i sovint d'una clara ambigüitat. Persones de baixa extracció social, com prostitutes, criats o la gent del poble més humil serveixen de models per representar figures mitològiques i religioses, la qual cosa li suposà la violenta oposició d'una part del clergat i, a la vegada, un positiu interès d'aquells que eren capaços de reconèixer el seu ingeni innovador. La Contrareforma necessitava un tipus d'art apte per expressar la doctrina catòlica en oposició al protestantisme i aquest factor es revelà propici pel nostre autor. Caravaggio, partint de les regles del manierisme, sabé combinar l'estudi psicològic dels personatges i l'observació física, dramàtica i teatral dels objectes, mentre se servia d'un nou us de la llum i les ombres, sovint en atractiu contrast. El seu art, sumament admirat i alhora discutit, al seu temps, al igual que la seva persona, de tracte difícil pel seu temperament agressiu, influí posteriorment en pintors com Rubens, Rembrandt, el valencià José Ribera i els neerlandesos.

Per tenir una idea, ni que sigui sumària, de la seva obra, cal recordar la *Vocació de sant Mateu*, on la intensa llum que il·lumina l'escena es pot entendre com un símbol de la conversió del cobrador d'impostos i futur apòstol; la *Conversió de sant Pau al camí de Damasc*, *Els deixebles d'Emaús*, i diversos quadres que destaquen la mort en representacions de martiris, com *La crucifixió de sant Pere*, *El martiri de sant Andreu*, o decapitacions, *Judit i Holofernes* i *Decapitació de sant Joan Baptista*.

Una de les poques composicions de caràcter secular, cap al final de la seva curta vida, és el *Triomf de l'Amor*, interessant per l'estudi anatòmic de Cupido i la simbòlica derrota de les arts i les ciències sota dels peus de l'Amor.

Com la història ens explica, les guerres de religió van ser, en una gran part, les responsables de la divisió entre els artistes del Nord i del Sud, val a dir, les Províncies Unides, de domini calvinista, d'una banda, i la zona flamenca, de religió catòlica, gràcies a l'ocupació espanyola, d'una altra. Des del any 1609, data de l'inici de la treva dels dotze anys, qualla netament la separació en dos grups dels antics Països Baixos. Front la Holanda que mira, en molts sentits, a Anglaterra, Flandes s'orienta espiritualment a Roma, funciona com un país pràcticament independent de la corona espanyola i consolida amb rapidesa una prosperitat econòmica el centre de la qual és la ciutat d'Anvers. Un nou país, de fet, amb una cultura parcialment introduïda pels nombrosos emigrants que vivien a les províncies neerlandeses i donaran lloc a una pintura basada en una gran mesura en la tradició italiana, tant al Nord com al Sud, per bé que amb una intensa passió realista que mostrava les coses i els éssers humans al marge, per regla general, de qualsevol tendència a la idealització.

La burgesia dominant afavorí l'aparició de diverses variacions de pintura, algunes d'elles com el paisatge, abans únicament ad-

meses com accessos ornamentals sense més importància, altres de totalment noves. L'especialització de la pintura es veié més accentuada als Països Baixos que en cap altre lloc, un fet condicionat per la funció dels gremis artesanals, de fort arrelament a la zona. Els dos grans pintors, entre els molts i de qualitat, procedents d'aquesta àrea geogràfica, són Rubens i Rembrandt. L'un i l'altre es dedicaren als gèneres tradicionals de la pintura històrica i del retrat, al gènere mitològic i també al paisatge. Peter Pau Rubens (1577-1640) havia nascut a Siegen (Alemanya), de pares flamencs, partí a Anvers els deu anys d'edat i a Itàlia l'any 1600, al servei del duc de Mantova. Passà després a Roma, fou enviat a la cort espanyola en missió oficial i al seu retorn va contraure matrimoni amb Isabel Brandt, amb la qual apareix en un primer *Autoretrat* (1609), avui a la Pinacoteca de Munic. D'una extraordinària facilitat compositiva, la seva influència dominant, des del primer moment, ve dels grans mestres italians, Rafael i Leonardo en aquest primer aspecte, Miquel Angel per la nota de grandiositat, i Caravaggio, pel tractament de la llum. Però és capaç de crear un estil propi, summament personal i ple de vida, fins esdevenir el mestre més representatiu del Barroc pel que fa al moviment, l'abundància i el desbordament de les formes. A la seva obra, la superfície del quadre assoleix una condició anàloga al que avui anomenem espai escènic mentre atorga un aire d'apoteosi a les figures humanes que participen en ell.

Treballador infatigable, a més dels nombrosos quadres que realitzà personalment, confià l'execució de molts d'ells a d'altres a col·laboradors i deixebles, sense deixar d'abraçar quasi tots els temes. Religiosos, profans, mitològics, històrics, paisatgístics i de costums, sense oblidar el retrat.

Cap el final de la seva vida, després d'haver enviudat, es casà amb Hélène Fourment, una jove de setze anys, el model de

molts dels seus retrats i de les escenes bíbliques i mitològiques que dugué a terme els últims anys, com *El judici de París*, *Les tres gràcies*, *Sàtirs i ninfes*, tots ells al Museu del Prado, que conserva, per cert, unes noranta composicions del pintor. Entre els retrats, són a recordar *Maria de Mèdicis*, *Helena Fourment i el seu fill Frans*, *El barret de palla*, *L'arxiduc Albert d'Àustria*, i el *Retrat eqüestre del duc de Lerma*.

El color de les seves pintures és un element procedent de la seva admirada escola veneciana, en concret del Tiziano. El moviment i la vitalitat de les figures, musculosos les masculines, sensuals i d'evident sobrepès, com era usual a la mode del moment, les femenines, sovint representades en escorç més o menys forçat, són així mateix, característiques unides per sempre a la gran obra de Rubens. Entre els seus deixebles destacaran Jacob Jordaens, Anton Van Dick i Cornelis de Vos.

VanDyck, (1599-1641) procedent d'Anvers, educat a Itàlia i pintor de cambra de Carles I Stuart, defuig la habitual tendència a la incontinença formal dels seus coetanis i, encantat de la vida social més distingida, arriba a ser conegut com el "cavaller pintor". Sensible a la influència veneciana, el seu refinament va atreure la simpatia del monarca anglès, repetidament pintat per Van Dyck. Iniciador de l'escola de retratistes anglesos del segle XVIII, cercava l'elegància i un cert toc melancòlic en composicions d'una notable harmonia com l'autoretrat *Sir Endimion Porter i Van Dyck*, visible al Museu del Prado. El centre del quadre mostra el noble cavaller, assessor de palau, que havia presentat el pintor al rei Carles I, mentre a la dreta de la composició apareix l'artista, de perfil i vestit de negre. Ajudant de Rubens al taller d'aquest últim, va cultivar el gènere religiós, si be la seva popularitat la deu a la seva generosa dedicació al retrat, dels quals en féu més de quatre cents, però principalment al seu estil, serè, metòdic i elegant. A recordar, exemplarment,

els dos famosos retrats de *Carles I*, el del Louvre, dempeus sobre el fons d'un paisatge amb un bastó a la ma, i l'equestre, del Palau de Windsor, on sembla avançar cap el espectador.

A diferència de l'escola flamenca, els pintors holandesos, amb l'excepció de Rembrandt, estaran menys interessats pel gènere religiós, per més que els temes de l'Antic Testament siguin més presents que a la veïna i catòlica Flandes, alhora que les composicions de caràcter profà assoleixen un desenrotllament extraordinari. Els gèneres preferits seran la pintura d'interiors, el paisatge, el bodegó, les flors i el retrat, a més dels quadres de la vida ordinària, costumista, en tots els quals arribaran a un admirable mestratge. La valoració de la pròpia terra i la pròpia casa, la distància en relació a la pompa i la fastuositat i l'adhesió als principis del puritanisme calvinista i de la democràcia burgesa que els ha ajudat a aconseguir la independència nacional el 1609, són notes decisives del realisme neerlandès que té la seva traducció al seu art. Un art sense protecció oficial, bo i tenint present que ni l'Església ni l'aristocràcia tingueren un paper important com a clients a les Províncies Unides. Un poble de comerciants, industrials i navegants s'acabarà donant a si mateix la més viva representació del món que ha anat creant laboriosament.

D'aquí ve la importància, i l'abundància, del retrat, la plasmació de la pròpia dignitat i posició social en desafiament del temps.

La primera gran figura de l'escola barroca holandesa és Frans Hals (c.1581-1666), un dels artistes més progressius del moment i l'autèntic creador del retrat de grup, usualment corporatiu, ja siguin patrulles militars o síndics gremials, representats amb un estil realista, al marge de qualsevol rigidesa o solemnitat i amb un esplèndid domini del color i de la llum. Val la pena

de visitar, per cert, sigui dit de passada, l'Exposició que sota el títol *Portrait Gallery of the Golden Age* mostra una selecció valuosa del retrat de grup a l'Hermitage d'Amsterdam fins a la fi del 2016.

Grups com *El convit d'oficials* i *Els regents de l'asil d'ancians* donen fe de la qualitat expressiva i del canvi de tècnica pictòrica que deixa enrere el suau modelat renaixentista i anticipa el molt posterior impressionisme d'un Manet, posem per cas. *El cavaller somrient*, potser, amb *Bohemia*, el seus dos quadres més coneguts, són autèntiques obres mestres, per la seva eliminació natural de la immobilitat, la frescor i vivesa que desprenen els seus models i el subtil procediment de composició, que dona lloc a un grau de realisme fora del comú.

En tot cas, el més gran dels artistes neerlandesos és Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606-1669), natural de Leyden, si bé passà quasi tota la seva vida a Amsterdam, on assolí ràpida i justificada fama. Personalitat tan fora de l'habitual com extraordinari talent artístic, és l'autor d'una quantitat considerable de quadres, al voltant de tres cents més una xifra semblant de gravats, i fou el mestre reconegut de la majoria dels pintors holandesos de la seva època. Només els primers quatre anys de la seva estada a Amsterdam realitzà uns cinquanta retrats, on destaca una clara tendència dramàtica en l'us de les ombres i de la llum, per tal d'aconseguir un efecte poètic que va més enllà del tenebrisme de Caravaggio. Igualment és de notar l'interès de l'artista a l'hora d'analitzar el pas del temps en un mateix rostre, el seu, de preferència, si recordem que des de ben jove es pintà ell mateix unes vuitanta vegades amb les vestimentes més variades i amb diverses expressions facials. El narcisisme de l'artista, aliat de la seva inseguretat profunda, el du a la contemplació de si mateix, desdoblant en els mil miralls que li ofereixen l'espai i el temps.

D'origen humil, però interessat en la seva formació, passà un any a la universitat de Leyden i mostrà des de molt aviat una aptitud per la pintura, obrí el seu propi estudi abans dels vint anys i a partir del seu matrimoni amb Saskia van Uylenburgh ingressà a la burgesia d'Amsterdam i a la societat o gremi de pintors locals. Les seves primeres composicions evidencien una influència de Rubens, i al igual que aquest, s'establí en una gran mansió al si del barri jueu més elegant. A més del retrat individual, on excel·lí en tot moment, cultivà també el de grup, *La lliçó d'anatomia del Dr. Tulp*, pintat els vint i cinc anys de l'autor, *Síndics del gremi de drapers*, sis retrats magistrals en actituds prou naturals i la *Ronda de nit*, un model de composició cívica, amb un magnífic estudi del joc de llum i les ombres, que s'ha considerat així mateix una al·legoria, no exempta d'ironia, del poble holandès prenent les armes en defensa de les seves llibertats.

Al capítol de la pintura religiosa, referida a l'Antic Testament i a la vida de Jesús, és perceptible el rastre dels mestres anteriors, com es fa evident a *La Sagrada Família*, d'un naturalisme poc freqüent, i al *Davallament*, en els quals, malgrat la diversa concepció dels temes respectius, l'ombra de Rubens n'és present. Pel que fa al retrat individual, destaca el de *Saskia amb barret*, un oli sobre fusta realitzat poc després de la mort de la seva esposa, representada de perfil i ostentant un ornamament summament elegant, i el *Retrat de família*, on combina una composició clàssica i l'usual joc lumínic amb la intenció de ressaltar les persones sobre el fons obscur, una obra feta els darrers anys de la seva vida. Treballà també la mitologia, en la que representà a *Danae*, amb el rostre de la seva model i amant Hendrikje, esperant la pluja d'or, al·legoria de la dona a l'aguait del desig d'un déu, i el *Rapte de Ganimedes*, ara representat com un atribolat nen de pocs anys, en aparença més espantat que feliç. Però Rembrandt és, majoritàriament,

el pintor que dibuixa el viure quotidià, tant en la seva bellesa com en la seva fosca sordidesa.

Rembrandt fou, així mateix, un gravador excel·lent, com abans d'ell, Durer. A l'inici emprava un estil basat en el dibuix, si bé ben aviat desplegà una estètica més propera a la seva pintura en combinar masses de línies i l'ús de diversos àcids per tal d'obtenir diferents nivells de profunditat. Acabarà improvisant sobre planxa i mostrarà una preferència per l'autoretrat; li són també atribuïts quaranta sis paisatges, mentre un terç dels seus gravats tracten temes religiosos. Amb el temps, la teatralitat deixà pas a la introspecció, s'apropà d'un mode més psicològic als seus personatges i la seva mirada esdevé progressivament més tendra en tractar els seus models.

La influència de Rembrandt en la pintura neerlandesa fou similar a la de Rubens sobre la pintura flamenca. En ell culmina l'edat d'or holandesa, el cim d'un període en que la política, el comerç, la ciència i l'art, brillen amb una inusual esplendidesa al conjunt dels Països Baixos.

Ara bé, a més dels pintors esmentats i breument resumits, hi ha una considerable nòmina de mestres, molts d'ells d'una gran qualitat, que cultiven els temes de gènere i el quadre petit, en paisatges, bodegons i marines. Un artista, difícilment classificable, però a la mateixa alçada de Frans Hals i de Rembrandt, és Jan Vermeer (1632-1675), un pintor d'interiors burgesos, de dones de serena bellesa afanyades en tasques domèstiques i de professionals ocupats amb els seus instruments científics. Nasqué a Delft, fou acceptat com a mestre a la guilda de sant Lucas. Era fill d'un comerciant en objectes d'art i per bé que fou molt apreciat en vida, les seves obres van ser pràcticament desconegudes fins a mitjans del segle XIX. Treballava sense presses i amb esment, la qual cosa explica, a més de la seva curta trajectòria vital, que el

conjunt de la seva producció no superi els trenta cinc quadres. A diferència del barroc comú, l'obra de Vermeer mostra una certa austeritat ornamental, és d'una transparència i netedat intemporals i quan pinta algun tipus d'adorn sembla que vulgui simbolitzar, obliquament, la fragilitat de la vida, una pintura subtilment difuminada a la recerca d'explorar l'efecte de la llum sobre la nostra percepció de les coses.

Va començar treballant l'anomenada pintura històrica, però aviat es dedicà a la pintura de gènere i, quasi en exclusiva, a la pintura d'interiors, tots ells d'una excepcional claredat en els que domina la impressió d'un misteriós silenci i on les figures apareixen absortes en els seus afers, com a *La lliçó de música*, *Al·legoria de la pintura*, *El geògraf*, *La carta*, *La jove amb una gerra*, *La cuinera*, *La puntaire*.

Les dues obres més conegudes són *La jove de la perla* i *Vista de Delft*. La primera, representada des d'un punt proper, reforça la claredat del model, amb un aire somniador, que interactua amb l'observador en contemplar-lo directament i obrir lleugerament la boca, com si tractés d'insinuar una conversa. Un oli sobre tela que ressalta la figura i un fons obscur en record de Caravaggio. La segona, que atreia intensament a Salvador Dalí i a Marcel Proust, empra la perspectiva aèria i el reflex difuminat de les cases a l'aigua. Se l'ha considerat com el primer quadre impressionista, per la seva esforçada recerca de construcció de l'espai, quelcom que centrava també l'interès de Velázquez. Pels efectes de color, Vermeer feia el següent, aplicava un revestiment de tempera sobre l'aquarel·la, ho cobria tot d'un lleugera capa de vernís, i per damunt posava els colors, amb la qual cosa creava efectes variats de reflexos solars en totes les composicions pictòriques. Però hi ha alguna cosa més que tècnica depurada i finíssima sensibilitat. Vermeer, quan pinta, sigui el que sigui, veu molt més enllà de l'evidència. I això és el que fa d'ell un

artista excepcional en saber transcriure el perfil de cada cosa amb una fidelitat admirable.

Pel que fa a la pintura espanyola del segle XVII s'ha de dir que els artistes s'inspiren per regla general en el naturalisme barroc, ja sigui pel seu propi temperament o per la coincidència d'aquest amb les noves tendències estètiques. Donat que el poder i la conseqüent influència de l'Església són d'una importància prou coneguda, no ha de sorprendre que la majoria de composicions siguin de tema religiós, si tenim present que els encàrrecs solien procedir de convents, monestirs i autoritats eclesiàstiques. Els centres artístics més rellevants són Madrid i Sevilla, aquesta darrera ciutat, d'una importància mercantil molt superior a la de la capital i cort, ja que des de la ciutat andalusa es desplegava un comerç florent amb les Indies, fins esdevenir el port principal del comerç d'ultramar. Amb els treballs de Diego Velázquez, Francisco Zurbarán, Alonso Cano i Juan de Valdés, serà també el centre més important de la pintura espanyola del Barroc.

Des del punt de vista de la tècnica, el contrast és notable si es compara la pintura espanyola amb la neerlandesa. El retrat, així com el paisatge, té una presència molt inferior, si exceptuem algunes composicions de Velázquez, i el mateix cal dir del gènere mitològic, que igualment és present en l'obra del gran pintor sevillà. L'interès per l'estudi de la llum i la incorporació del tenebrisme té una data bastant matinera a l'escola valenciana amb Ribalta i José de Ribera (1591-1652), aquest últim, influït per Caravaggio, però també gran colorista i amb una certa inclinació per la truculència, probablement fomentada pel seu sovintejat contacte amb els captaires del carrer. Es complau en interpretar la ruïna de l'ésser humà, les deformitats i les tortures dels sants, així com aspectes de la picaresca, objecte semblantment d'atenció literària en l'obra de Quevedo.

El martiri de sant Bartomeu, Sant Sebastià, Sant Andreu apòstol, Sant Jeroni, el nen coix, Arquímedes, són exemples cridaners al respecte, d'un artista ocupat de preferència pels temes religiosos. En tot cas, a Ribera li devem haver introduït el naturalisme procedent de Nàpols, un admirable nivell del dibuix, sobretot anatòmic, i una nova manera de veure les coses, molt en la línia de l'esperpent hispànic.

El talent indiscutible de la pintura espanyola del Barroc i el seu més digne representant és Diego de Silva Velázquez (1599-1660). No es coneix el motiu que el dugué a anteposar l'us del cognom matern, amb el que és conegut, al patern, d'origen portuguès. De molt jove mostrà interès i gust per la pintura i va entrar al taller de Herrera el Vell, par passar aviat al de Pacheco, amb la filla del qual, Joana, contragué matrimoni. Els seus biògrafs el descriuen com una persona modesta i bondadosa, que va afavorir altres pintors, mancat d'ambició desmesurada, com ho prova l'escàs aprofitament de la seva proximitat amb el monarca per tal de prosperar a la seva carrera.

A l'època de joventut pertany el grup de bodegons amb influència del tenebrisme i d'execució impecable com *Aiguader de Sevilla*, *La vella fregint ous* i *Jesús a casa de Marta i Maria*. Protegit per Olivares, es introduït a la cort, fa un primer retrat de Felip IV i es veu nomenat pintor de cambra del monarca i encarregat de les col·leccions reials, la qual cosa li permet estudiar a fons sobretot els pintors venecians i Rubens. Aquest, en una estada a Madrid, l'acompanya i li aconsella de viatjar a Itàlia on visita les ciutats principals, Venècia i Roma, i pinta *La farga de Vulcà*, deixant de banda el tenebrisme i tota possible escabrositat en el tractament del tema, el moment en què Apol·lo descobreix a Vulcà, el deu del foc i de la metal·lúrgia, la infidelitat de la seva esposa, Venus. Poc abans havia realitzat un altre quadre mitològic, *Els borratxos*, encara sota la fascinació

per Caravaggio i per l'escola flamenca, una composició enormement popular, però d'inferior qualitat, si bé dona la volta a les usuals representacions pictòriques del triomf de Baco, amb ànim desmitificant.

Ja segur en el seu prestigi, escomet l'encàrrec de pintar quadres de tema històric destinats al Salón de Reinos del Buen Retiro i realitza *La rendició de Breda*. La composició reproduïx el moment en que Justí de Nassau, després d'una lluita defensiva, entrega les claus de la ciutat a Ambrosi Spinola. Lluny del to usualment retòric i triomfalista d'aquest gènere pictòric, l'artista subratlla, amb la seva habitual moderació, el gest afable i cavallerós de Spinola amb el vençut al qual sembla felicitar pel seu valor i consolar-lo en la derrota. Autèntica apoteosi de la pintura d'història, demostra un elevat talent compositiu i un creixent domini de la perspectiva aèria i del retrat, individu per individu. A esta època també corresponen les representacions de bufons i nans que formaven part de la cort i els grans quadres eqüestres de *Felip IV*, el príncep *Baltasar Carles*, *Olivares*, sobre esplèndids paisatges de fons. Tornà a Itàlia en missió oficial, enviat pel rei a fi d'adquirir pintures i escultures destinades a l'Acadèmia de Belles Arts i pintà al papa *Inocenci X*, concentrat en el caràcter psicològic del personatge, aquest amb un esguard d'ominosa malfiança, qui, pel que sembla, en veure el seu retrat, va exclamar "*troppo vero*". El quadre, que revela una magistral tècnica cromàtica, és així mateix un homenatge a l'escola veneciana i en concret, al Tiziano.

En tornar a Espanya, pinta una altra obra mestra, la *Venus del mirall*, avui a la National Gallery de Londres, un dels escassos nus femenins de la pintura hispànica, al·legoria de l'Amor lligat a la imatge de la bellesa, pendent d'ella mateixa i d'esquena a l'espectador. Un oli magistral, en el dibuix i en la composició, com ho és les *Menines*, donzelles en portuguès, de fet un re-

trat de la infanta Margalida atesa per les seves petites dames de companyia, les menines, mentre que els seus pares, els monarques, tot posant pel pintor, es reflecteixen al mirall del fons. La modernitat del quadre, el decidit control de la perspectiva i de la llum, ja anticipat en *Villa Medici*, suposa ara el cim de la maduresa de Velázquez, probablement, en companyia de Goya, el millor dels pintors espanyols.

En torn al 1600 hi ha una generalització de l'ús del llenç de grans proporcions, mentre que el fresc no arriba a prosperar entre els pintors espanyols. De fet, el llenç més o menys monumental, venia destinat a decorar els temples i els claustres conventuals amb escenes de vides piadoses i amb la història de les ordes religioses. En aquest context cal citar l'extremenya Francisco Zurbarán (1598-1664), educat a Sevilla, pintor de frares i sants i addicte als efectes del color i la llum, així com hàbil en l'evocació de la unció religiosa, considerat un dels principals seguidors del corrent tenebrós que Ribera havia introduït a la pintura hispànica. Caldria afegir l'acurada atenció que mostra per plasmar els valors tàctils dels objectes que pintava, com l'aspror dels hàbits, la brillantor de les sedes i els bordats i el poliment de l'estany, tot combinant sàviament naturalisme i sacralització d'allò quotidià.

Si és cert que la seva justa fama la deu als retrats de monjos i sants, com *Santa Casilda*, *Verge amb el Nen Jesús*, *Apoteosi de Sant Tomàs de Aquino* i *Sant Hug al refetor*, exemples, totes elles, de composicions reposades, serenes i amb la intenció de ressaltar les qualitats de les coses, també ho és la seva clara voluntat de senzillesa i pau en la realització de naturaleses mortes, admirables en la seva plasticitat i l'afecte que projecta als estris més modestos, com les gerres, les flors, els llibres i els fruits que apareixen a les seves teles amb la mateixa mirada naturalista amb la que pintava els monjos del monestir de Guadalupe, figures

ascètiques dibuixades amb una notòria intensitat expressiva reveladora d'una seriosa i ardent religiositat.

Finalment, val la pena fer una breu ullada a un gènere menor, si es vol, però que assoleix el segle barroc, un important desenrotllament arreu d'Europa, si bé té una superior incidència als Països Baixos, des d'on irradiarà a la resta del continent i, molt en concret, també a Anglaterra, al llarg del segle XVIII. Parlo del paisatge, present al Renaixement i a l'Edat Mitjana, com a tema d'acompanyament, que ja els segles XV-XVI comença a cobrar autonomia en autors com Patinir, considerat el pare del paisatgisme flamenc. Aleshores, la pintura d'aquest gènere es caracteritzava per la producció de petits quadres i gravats amb propòsits decoratius que revelaven una execució acurada pels detalls. Ho podem comprovar a Durer, qui deixà nombroses aquarel·les de paisatges i el Giorgione, a Venècia, l'autor de la cèlebre *Tempesta*. La generació següent donarà ja una rellevància primordial al paisatge, com és el cas de Peter Brueghel el Vell (c. 1525-1569) que rep la inspiració principal del folklore i la vida rústica, *Els segadors*, *Caçadors en un paisatge nevat*, unes composicions precises en el detall i evocadores d'immensos panorames de Brabant, alhora que la seva visió antropològica és obertament tràgica, com la del Bosch. *Els cecs* i *El triomf de la Mort* ho testimonien a bastament.

Distanciats els neerlandesos de l'anomenat paisatge panoràmic, més popular entre els alemanys, com Albrecht Altdorfer, cultivaran els paisatges autòctons, en aparença trivials, humils i sense especial transcendència ni idealització. Jan Brueghel, el fill gran de Peter el Vell, pintà escenes de festes campestres, de mercat, i *Paisatge amb molins de vent*, una obra encara depenent de l'escola flamenca, si bé insinua ja un efecte òptic de profunditat. Tanmateix, els noms de Jacob Ruysdael (1628-1682) i Meinert Hobbema (1638-1709) s'imposen a la generació pre-

cedent en donar al paisatge un sentit dramàtic sense precedents a la pintura holandesa.

La *Cascada amb un castell a la muntanya*, de Ruysdael, així com el *Paisatge hivernal* i *El moli de Wijk*, responen a un temperament dramàtic, que es deleix amb una visió romàntica de la naturalesa i reflexa un estat d'ànim melancòlic, alhora que un domini tècnic del dibuix i de la perspectiva i un decidit amor a la terra. La presència hivernal, els núvols grisos, la neu i els arbres pelats de fulles remetent a la consciència de la mort, mentre la cascada que tot ho arrossega pot valer com un símbol de la fugacitat de l'existència i el castell sobre les roques, una referència a la ciutat del cel. Quelcom de semblant és digne de reflexió a la *Vista de Haarlem*, on únicament les esglésies de la ciutat són el punt de trobada de la terra i el cel, tot trencant la frontera de l'horitzó.

Hobbema, més jove que Ruysdael i deixeble seu, és l'autor de la magnífica *Albareda de Middelharnis*, una composició de perspectiva central on ens mostra el domini de l'home sobre la terra, la minuciositat del detall que fa quasi fotogràfic el quadre, d'una enveiable nitidesa lumínica. La impressió de l'espectador és la de poder entrar a caminar per l'avinguda amb tota naturalitat.

Una tendència pictòrica ben diversa, dins del gènere paisatgista, és la representada per dos artistes francesos, molt vinculats a Roma, Nicolau Poussin (1594-1665) i Claude Lorrain (1600-1682). El primer, resident a la ciutat eterna la major part de la seva vida i enamorat del paisatge romà, curull de ruïnes clàssiques, podria ser considerat el creador del paisatge històric. En ell prima amb clara obvietat l'esperit acadèmic, la passió per l'ordre i la claredat en la composició, reforçada, a més de pel seu mateix temperament, pel delit que experimentà per la faula pagana, tot seguint el rastre del Tiziano. També una certa sensualitat i, en la seva joventut, una inclinació per l'estudi del

moviment, observable a *Bacanal* i el *Triomf de Flora*, que deixa pas, amb els anys, a la serena melancolia de *Et in Arcadia ego*, una reflexió sobre la mort, ben típica del Barroc, i a las representacions de *La Primavera* i *L'Hivern*. Poussin ha estat un referent de la pintura francesa clàssica fins els nostres dies i el seu rastre és visible en David.

Una semblant manera de fer la tenim en Lorrain, igualment pendent del paisatge italià, del classicisme de l'antiga Roma i de la perfecció formal i realista en la representació de la naturalesa, que considera sempre, a diferència dels neerlandesos, des de la visió més idealitzada i nostàlgica, a la llum del punt d'alba o del capvespre, amb un amor genuí per les tènues mutacions de la llum i els ports de tranquil·les aigües. El *Paisatge i sacrifici a Apol·lo*, un quadre de factura impecable, tot i el seu to ensucrat, va representar el model de la posterior pintura de Turner i d'altres pintors anglesos del segle XVIII i XIX.

A Catalunya el Barroc no assolí massa importància atès el difícil moment econòmic i polític que travessava aleshores el país. Els exemples més rellevants d'arquitectura civil i religiosa barroca de la zona de parla catalana es troben a la ciutat de València, on excel·leix el temple de la Mare de Déu dels Desamparats, el palau del marquès de Dosaigües i la torre de santa Caterina. A la façana del monestir de Poblet, el duc de Cardona feu afegir, l'any 1670, un conjunt barroc a l'entrada de la església, acabat mig segle més tard, que altera la senzillesa elegant de la muralla. Finalment, entre els pintors catalans del període cal fer esment d'Antoni Viladomat, dedicat, gairebé totalment, als temes religiosos, com les escenes de la *Vida de sant Francesc* i les que decoren la capella dels Dolors de l'església de Santa Maria de Mataró, i el seu deixeble Francesc Tramulles, autor d'un seguit de teles avui presents a la catedral de Barcelona, ja a les darreries del barroc, en ple segle XVIII.

Les lletres

Tú mismo constituyes tu destino, pues por días, por horas, por minutos, eternizas tu propio pensamiento. (Quevedo)

Les Lletres

A mesura que les aspiracions del present i els records del passat es vagin trobant cada dia més lluny de la realitat viscuda, la discrepància entre el desig i la possibilitat d'aconseguir-lo tendeix a encobrir-ho amb l'èmfasi, la qual cosa explica, si més no parcialment, la deriva de l'expressió literària a l'època barroca, un moment travessat per considerables conflictes, polítics, religiosos i filosòfics, per l'avenç extraordinari de la ciència i per la instal·lació d'un pessimisme antropològic, fruit en una bona part d'una profunda crisi social, que apunta a l'exageració de les idees renaixentistes, tot donant preferència al perfeccionament de les formes artístiques. De fet, la noció mateixa de barroc passà de les arts figuratives al camp de la literatura i de la poesia amb un sentit negatiu de decadència i esgotament de les formes clàssiques. L'evolució es deixà sentir al manierisme italià, a l'eufuisme, el barroc anglès exemplificat per la novel·la *Euphues* (1578) de John Lyly i a la poesia metafísica i el preciosisme francès, però fou principalment a Espanya on el barroc literari assolí una major intensitat i originalitat al llarg del segle XVII com un estil caracteritzat per la complexitat i l'apreciació predominant dels valors accessoris per sobre dels substantius.

En línies generals, se'n distingeix pel seu caràcter de reacció enfront de l'harmonia renaixentista, pel predomini del que és religiós sense descartar el que és pagà i per les dues actituds de l'ascetisme senequista i l'escapisme, dominat per la tendència a

l'obra de factura perfecta. A Espanya l'actitud barroca te un doble vessant, el culteranisme i el conceptisme, formes diferents d'un mateix fenomen dels quals convé donar una breu descripció. El conceptisme era una tècnica formalista visible sobretot en la novel·la picaresca, i caracteritzada per l'ús de la metàfora descendent i la presència d'artificis sintàctics i estilístics. Hom distingeix un conceptisme poètic, representat a l'inici per les justes poètiques en honor dels sants, les obres d'A. De Ledesma i d'A. De Bonilla i la producció satírica tant de Góngora com de Quevedo, i un altre conceptisme en prosa, il·lustrat pel mateix Quevedo, sense dubte el millor prosista en llengua castellana, i per la figura, més genuïnament representativa, de Gracián, com veurem de seguida.

Pel que fa al culteranisme, també anomenat gongorisme a la literatura castellana, es caracteritza per l'ús de llatinismes, l'erudició verbal, l'abundància de figures retòriques i al·lusions cultes, la metàfora mitològica i l'el·lipsi, a les quals atribueix una funció filosòfica. Góngora és el seu màxim representat, en la lírica de *Las soledades* i *Polifem*, mentre Calderón de la Barca participa dels dos estils amb una certa preponderància del conceptisme a la seva variadíssima obra.

Baltasar Gracián

Baltasar Gracián va néixer a Belmonte, prop de Calatayud el 8 de gener del 1601, estudià als jesuïtes de Calatayud i els divuit anys ingressà en aquest orde per fer els vots definitius, la professió solemne, l'any 1635. Amb fama de predicador, fou rector del col·legi de la Companyia a Tarragona i almoner de l'exèrcit del marquès de Leganés durant el setge de Lleida, professor d'humanitats i Sagrada escriptura i una persona apreciada a la cort. Tanmateix, el seu mèrit principal i pel qual seria

conegut, més potser, a l'estranger que a Espanya, és la seva obra filosòfico-literària. El seu llibre capital, el *Criticón*, una novel·la al·legòrica, gènere poc freqüent entre nosaltres, sembla seguir el rastre de *El filòsof autodidacte*, d'Ibn Tofail al-Quaysi (1110-1185), per bé que no és del tot segur si Gracián coneixia l'obra del metge granadí. En tot cas, el nostre autor responia a una perspectiva molt més ampla, detallada i prolixa que la del seu possible antecessor literari. El tema del solitari a la illa tindrà un successor de fama en Defoe, l'autor de *Robinson Crusoe*.

Les idees de Gracián, gairebé totes elles en torn els éssers humans i llur paper en el teatre del món, es troben compostes de molt diversos elements, una certa perspectiva renaixentista de línia humanista, una amargor evident del que s'afanya en conèixer la interioritat dels homes, un desencís que sembla confondre's amb la discreció, un cert allunyament dels homes unit a un viu interès per ells. Tot això fa difícil sistematitzar les idees de l'autor. Hi ha, tanmateix, una certa unitat en elles, quant diria Unamuno, "unitat de to i d'accent", sense perdre de vista la funció important que representa en Gracián el motiu de la varietat. Ell mateix revela amb claredat la seva actitud en posar de relleu una decidida aversió a l'unitat dels tipus i els modes d'actuar. Escriu en el *Discreto*: "*Siempre hablar atento causa enfado, siempre chancear, desprecio, siempre filosofar, entristece y siempre satirizar, desazona*". Per Aranguren, la manca d'unitat de l'obra de Gracián es deguda al seu caràcter crític. Una obra que es manifesta en tres plans separats; el primer, amb *El héroe*, *El discreto* i *El oráculo*, formula la moral adient per tal de triomfar en el món. El segon, representat pel *Criticón*, s'enfronta críticament al món. El tercer, amb *El comulgatorio*, l'única obra que l'autor signà amb el seu nom exacte, tracta del tema de l'altre món. El primer pla vindria a ser el moral utilitari, el segon, l'ètic i filosòfic, el tercer, el pròpiament religiós.

Gracián converteix la prosa estoica en forma personal a base de concisió i conceptisme, un estil breu i sentenciós que, amb retòrica lapidària, cerca efectes de simetria enfrontant idees en forma paradoxal. “*Más obran quinta esencias que fárragos*”. La qual cosa no amaga que l'interès de Gracián resideix tant en la forma estilística com en el contingut de la doctrina moral. El seu tarannà, primer astut, després desenganyat, molt propi d'aquella època espanyola, mira de conciliar la fe cristiana i una moral estoica o bé, senzillament, utilitària. A les seves obres primeres i sota l'influx de *Il cortegiano*, de Baltasar de Castiglione, presentava uns criteris per tal de triomfar i assolir l'èxit, sempre a fi de bé, en la societat i en el món, i també a la cort.

A diferència de l'amoralitat de Maquiavel, ell considerava que “*tiene cuenta*” ésser bo i cercar finalitats justes, perquè, en definitiva, el bé acaba per prevaldre. Però el plantejament inicial de Gracián, centrat bàsicament en la mundanitat, tenia un escàs futur, destinat a esfondrar-se a l'ambient de la seva època, on fracassava qualsevol intenció i qualsevol pla. Per aquest motiu, *El Criticón* reflecteix la pèrdua d'una inicial confiança pragmàtica. Tot i confiant en la raó i la naturalesa, desconfia profundament del món tal i com l'han deixat els homes. La seva novel·la ens condueix a través d'ell, en un camí de desencís i lucidesa. El món és un teatre, un parany, una mentida; un laberint, una badia en la què és fàcil d'extraviar-se o naufragar. És com un mercat enganyós, on la realitat ha estat substituïda per l'aparença. Per tal d'orientar-se en aquest perillós desert, l'home ha de tornar a ell mateix, retrobar la seva naturalesa verdadera a través de la raó, desencisar-se i assolir existència real, esdevenint l'amo de si mateix.

La primera part de l'obra mostra el protagonista sacsejat de trampa en trampa, perseguint miratges per acabar caient, enga-

nyat i desanimat. Així, a força d'ensopegades, arriba a la maduresa de la vida racional, i un cop raona i desperta, es reconeix un home, estima en ser estimat, anhela el valer, abraça la virtut, aconsegueix l'amistat, sol·licita el saber, aplega notícies i té en consideració tot ofici sublim (part II, crisi I). El protagonista passa pels variats camins de l'erudició humana cap a la saviesa, es va despullant de fantasies buides i adonant-se de la vanitat de les coses, es desprèn de les càrregues mundanals per comprendre que no hi ha al món “*señorío como la libertad del corazón*” (II, crisi XI) i que també la ciència pot ésser demència si no du al domini de si mateix assolible amb la virtut.

Resta encara un altre tram, aquell que porta a la felicitat. Per la qual cosa cal enfrontar la veritat, saber suportar de viure en ella. Aleshores, el protagonista descobreix que la felicitat no es troba sobre la terra, resideix més enllà de la mort, quelcom que no s'ha de témer, perquè ens acompanya sempre, no és altre cosa que el viure, anar morint dia a dia (III, crisi XI). La visió desolada del món i de la vida, ja present al gènere picaresc, on l'aprenentatge del desencís havia de fer-se en un pelegrinatge, contraposa la figura de l'home assenyat, Critil, a l'home de la natura, Andreni. Allò que importa és l'intent de salvació de la pròpia personalitat enfrontada als paranys del món. Aquí se superposen clarament dues motivacions culturals que responen, al seu torn, a dues èpoques no sempre ben diferenciades, l'humanisme renaixentista amb el seu culte a la fama, única via d'una possible immortalitat, com en el món clàssic, i l'espiritualitat jesuítica que cultivava la militància activa, “*milicia contra malicia*”, el suau paternalisme per al poble i una gran flexibilitat ètica. Mentre que els protestants prescindien de les imatges als temples i accentuaven la meditació de la paraula i el llibre, els membres de la Companyia de Jesús, després d'un intens curriculum d'estudis, apel·laven a les “mass media” d'aleshores, les grans esglésies i les pintures, els sermons eloqüents, una certa i evident teatralitat.

Enfront del rigor ultragustinià de la Reforma, amb l'ésser humà incapaç de mèrits i ja predestinat com a sant o condemnat com a rèprobe, els jesuïtes, fins un cert punt també els dominicans, donen a l'home un marge major de llibertat i d'autonomia, reconeixen la vàlua de les obres, per més que tot quedi en l'àmbit de la gràcia. L'home, pe bé que Déu sàpiga quin serà el fi que l'aguaita, sempre podrà canviar l'orientació del seu capteniment, serà lliure de penedir-se i salvar-se, com també del contrari.

En aquest context, l'home del Barroc camina per la sendera de la seva vida afeixugat per la necessitat problemàtica de tenir cura d'ell mateix, dels altres, de la societat i de les coses. És l'home atent, perquè cal fer-se la vida, construir-la, com diu l'autor explícitament a la seva gran novel·la, una vida que esdevé una tasca a realitzar reflexivament. Conèixer a si mateix per fer-se senyor d'hom mateix, la qual cosa comporta dominar intel·lectivament el món, ja que des del propi coneixement podem conèixer els altres. Saber viure és avui el verdader saber, avisa Gracián en *El Oráculo manual*, i això equival a postular un saber pràctic, vàlid en tant se serveix d'ell un subjecte que viu.

Les màximes de Gracián estan inspirades en un realisme lúcid i cru que recorda Maquiavel i, potser més, Guicciardini. Les seves obres trameten les recomanacions de dissimulació i miren de definir, des d'una perspectiva pessimista i desenganyada, les finors o qualitats del tipus humà ideal, heroi, discret o príncep, d'herència humanista. Tot això, sempre, amb una extrema preocupació per l'economia verbal, cercant en cada frase els seus elements essencials. A les últimes dècades del segle XVIII aconseguí un èxit considerable arreu d'Europa, potser perquè ofería als esperits de l'època un quadre sense prejudicis dels mitjans per assolir l'èxit i s'inseria en aquella concessió aristocràtica de l'autoritat compartida pel alguns, com Schopenhauer. El

pensador alemany traduí a la seva llengua el *Oráculo manual* i considerà *El Criticón* el millor llibre del món. És cert que ben pocs escriptors dibuixen com Gracián la impressió del buit existencial de la seva època que, en definitiva, el du a aferrar-se a la seva fe cristiana, una fe quasi al marge a l'inici dels seus escrits, però emergent, amb tota seriositat i lliure de qualsevol afectació al *Comulgatorio*, on aparca bromes i agudeses i redacta un text agradable purament de devoció. Nietzsche tampoc fou immune a la seva influència, en valorar la perspicàcia del jesuïta aragonès en l'experiència de la vida. Europa, diu Nietzsche, no ha produït encara res de més refinat i complex al voltant de les subtilestes morals. D'alguna manera hom pot veure en els tractats de Gracián un altre índex de la mondanització de l'esperit religiós que la Contrareforma té de comú amb la Reforma.

William Shakespeare

...is nothing
but heart'sorrow
And a
clear life ensuing
(*Tempest*, III, 3)

L'obra de William Shakespeare (1564-1616) es troba a mig camí del Renaixement i de la cultura del Barroc. Les noves certeses, les seguretats, sovint ingènues, del segle dels descobriments geogràfics, de l'extensió de l'Estat nacional arreu d'Europa, de la Reforma de Luter i de Calví i de la Contrareforma catòlica comencen, en aquests anys, a fer crisi amb una inesperada rapidesa. Crisi religiosa, amb la ruptura de la cristiandat que es palesarà mitjançant tres grans fets històrics, la rebel·lió de Martin Luter, el

Concili de Trento i la guerra dels Trenta Anys. Crisi econòmica, per la inflació de l'or importat d'Amèrica i pel desequilibri demogràfic. Crisi intel·lectual a causa de la destrucció de la noció medieval sobre el cosmos i la consegüent geometrització de l'espai que està obrint la perspectiva d'un univers indefinit, pensem en la moderníssima visió de Pico della Mirandola o de Giordano Bruno, que ja no està unit per subordinació natural, sinó que s'unifica només per la identitat de les seves lleis. Com a rerefons de tot això, el marc ambiental d'un humanisme renovador, però alhora parcialment arcaïtzant, que redescobreix les llengües clàssiques en el moment del despertar de les llengües nacionals.

Ara bé, els escrits de Shakespeare presenten encara una empremta fortament medieval. L'eix que els articula i travessa és la visió del món d'una estructura ordenada, on Déu, creador, jutge i pare, manté l'univers en equilibri. Entre l'Altíssim, el punt més elevat, i els éssers inanimats, al punt més inferior, es troba l'home, a la vegada vulnerable i angèlic, posat al bell mig, amb la possibilitat d'enfonsar-se en la degradació i en la més abismal misèria moral per la seva pròpia condició d'ésser creat, finit i temporal. La clau de tota la vida està en l'harmonia, en la jerarquia, en la subordinació espontània de l'inferior al superior, la qual cosa queda constantment al·ludida pel tema de les correspondències i sovint simbolitzada per la música i la dansa.

Des de la filosofia pitagòrica fins Alexander Pope (1688-1714), la posició central de l'home a la creació, una cruïlla on convergeixen totes les vies, tenia la bàsica funció d'unir tots els éssers creats, i a la vegada, de superar l'abisme entre esperit i matèria. L'home comprenia en ell mateix mostres de tots els graus de la creació, transcendia així no únicament els irracionals, sinó àdhuc els àngels, uns éssers exclusivament espirituals. En aquest sentit, Shakespeare seguia la més pura tradició medieval en fer

l'elogi de l'ésser humà, tal com era, creat a imatge de Déu , en la seva situació i estat anterior a la caiguda, i tal com, encara, és idealment capaç de fer:

“Quina obra mestre és l'home! Quant noble per la raó! Quant infinit en facultats! En la forma i moviments, quant expressiu i meravellós! En l'acció, quant se sembla a un àngel! En intel·ligència, quant semblant a un déu! La meravella del món! L'arquetipus dels éssers!”¹⁰ Pel que fa a l'home, doncs, una visió sòlidament teocèntrica, procedent en una bona part de Filó d'Alexandria, animada per la religió cristiana i que arriba fins a l'època isabelina, després de creuar l'Edat Mitjana.

D'altra banda, es va obrint camí la noció d'un paral·lelisme del microcosmos i el macrocosmos, el qual postula que l'home, microcosmos, conté, per així dir, en miniatura, tot allò que l'univers, macrocosmos, enclou a gran escala, que obeeix les mateixes lleis i manifesta idèntica estructura que la naturalesa infinita. A la tragèdia shakesperiana , l'heroi i el seu univers són estrictament interdependents com hom pot veure, per exemple, a *Macbeth*. Cal recordar que la ment renaixentista contemplava tres classes d'ordre entrelaçats, ordre a l'univers, ordre al sistema polític i ordre a la vida humana.

L'univers era entès com una enorme sèrie de miralls que multipliquen en perspectiva allò que passa a cada ordre. De tal manera que la intrusió del desordre a qualsevol punt té una automàtica repercussió a tota la resta. La nit anterior a la mort de Juli Cèsar tenen lloc fenòmens antinaturals a Roma (I, 3). Quan el rei Lear disgrega el seu regne i renega de la seva filla,

---

10. W. Shakespeare, *Hamlet*, II, 2. (*What a piece of work is man! How noble in reason! How infinite in faculties! in form and moving how express and admirable! In action how like an angel in apprehension, how like a god! The beauty of the world! The paragon of animals!*)

acaba enfollint enmig d'una tempesta furiosa, símbol de la dislocació a la ment i al cos humà. Quan Duncan és assassinat per Macbeth ocorren estranys successos com relata Lennox:

“Quina nit més moguda! Allà on dormíem, el vent ha capgirat les xemeneies i diu que s’han sentit gemecs dins l’aire i crits de mort, estranys veus que predeien, amb un terrible accent, agres revoltes i emboiradíssims esdeveniments, a punt de rebentar dins aquests dies dolorosos. L’ocell de les tenebres ha somicat tota la nit, i algú diu que la terra ha tremolat febrosa (*Macbeth*, II, 3) ¹¹

Tots els símbols shakesperians de desordre, la tempesta, la demència, la festa interrompuda, l’aparició d’allò prodigiós, són il·lustracions d’aquesta discordança. A l’ordre del mal, la seva força destructora es posa ineluctablement en marxa a partir del moment en què hi ha hagut una ofensa inicial contra l’ordre del món: l’assassinat d’un germà (Hamlet), el preavis d’una revolta (Juli Cèsar), o la usurpació violenta de la corona (Macbeth).

El simbolisme poètic i l’atmosfera imaginativa d’aquestes obres tendeix a reflectir llur significat espiritual, el conflicte exterior és símbol del conflicte intern. Els fenòmens antinaturals de la terra i del cel mostren un desordre de les coses, però ensems un desordre a les ànimes dels herois.

Si prenem, a tall d’exemple, la tragèdia de Macbeth com a referent preferencial per tal de comprendre millor el que vinc dient, veurem com, el fil conductor de tota l’obra és la presència

---

11. W. Shakespeare, *Macbeth*, II, 3: *The night has been unruly. Where we lay, our chimneys were blown down and, as they say, lamentings heard in the air; strange screams of death, and prophesying with accents terrible of dire combustion and confused events, new hatched to the woeful time. The obscure bird clamored the livelong night. Some say the earth as feverous and did shake.* Trad. cat. De Josep Mª de Segarra

del mal que desbarata la màquina de l'univers, l'harmonia del qual només pot ser restaurada mitjançant l'eliminació del confusionisme i la incertitud amb què s'inicia el primer acte. Per mitjà d'inquietants sondejos i reiterats interrogants, reflectint l'esglai, l'error, la incertitud i la perplexitat en l'ànim del protagonista, el mal es manifesta sota l'aparició de les germanes fatídiques (*weird sisters*) tot just al començament del drama, quan escara no és palesa res de directament dolent a la naturalesa de Macbeth. Tota l'entrada del acte primer dóna el to d'aquesta perplexitat. Àdhuc els mateixos personatges semblen comunicar-se per mitjà d'interrogacions, generant un clima d'obscuritat, una atmosfera d'una persistent pesantor que no varia fins el final de l'acte.

Quan serem les tres plegades en pluges, llamps i tronades? (I, 1)

A quant estem de Forres? I qui són aquestes tan isardes i pansides, que no semblen ser cosa de la terra encara que l'habitin? Sou vivents? És que l'home no pot fer-vos cap pregunta? (I,3)

La terra té bombolles com té l'aigua i això en són; més per on s'han esvaït? (I,3)¹²

Com a negatiu d'un univers estructurat i harmònic, tenim en Macbeth, des de l'inici, un món desolat i ombrívol, on tot és ennuvolat, frustrant i restringit pel mal. La mateixa ambigüitat amb que aquesta es presenta, al·legòricament, queda recollit en les paraules del protagonista: “*No he vist un dia que fos tan bell i lleig*”, que repeteix el crit, gairebé idèntic, de les bruixes: *El*

---

12. “*When shall we three meet again in thunder, lightning or rain? (I,1)*
How far is't call'd to Forres? What are these so wither'd and so wild i their attire,
that look not like the inhabitants o'the earth and yet are on't? Live you? Or are you
aught? (I,3)

The earth hath bubbles , as the water has, and these are of them; whither are they
vanished? (I,3). Trad. cat. Josep Mª de Sagarra

bell és lleig”, de la primera escena, curulla de preguntes. Alguns dels moments més ben aconseguits de la tragèdia són en forma de preguntes, com *“I per què no he pogut jo dir Amen? (II, 2). O bé, poc més endavant,*

“Tot l’oceà del gran Neptú podria netejar-me aquesta sang de la mà? No, la mà més aviat enrogirien les múltiples onades fent la mar verda de color vermell” (II, 2).

El crim de Macbeth presenta almenys una triple vessant respecta de la violació de l’ordre natural. És un amfitrió que mata el seu hoste acollit sota la seva protecció. És un marit que permet que la seva dona el manegui per tal d’acomplir un pla pervers, és, finalment, un soldat que gaudeix d’una especial gratitud de part del rei i del poble, per ell salvats a la guerra, però que deixa de banda aquest capital espiritual assassinant el rei i oprimint el poble.

El pitjor de tot és que Macbeth es perd en plena lucidesa del que fa, assumeix la causa del desordre i cerca d’identificar-se amb l’antinaturalesa representada per les germanes fatídiques, anomenades per l’autor com les “germanes del destí”. Són les Moires dels grecs, les Parques dels romans, les Nornes de la mitologia escandinava, al·legories del passat, el present i el futur, però també signifiquen la imatge femenina que apareix davant l’home en el decurs de la vida, la mare, l’estimada i la terra. A Macbeth, a més, se li apareixen al erm, símbol de l’esterilitat i la negativitat, d’una banda, dels inexplorats i llòbrecs límits de la ment humana, d’una altra.

A les tres primeres escenes de l’acte III, Macbeth, amb la més plena lucidesa, reconeix la malvestat del seu crim, en afirmar haver llançat la seva felicitat eterna a l’enemic comú dels homes (III, 1). La majoria de les escenes transcorren de nit, de la mitjanit al punt d’alba, per tal de crear un ambient feixuc

d'irrealitat i tèrbol malson. Tenim, al llarg de l'obra, el simbolisme recurrent de la llum que manca o bé que s'apaga. Per cert, el film de Roman Polanski sobre aquesta tragèdia és, al meu entendre, la millor representació cinematogràfica de Macbeth, on la presència del mal acaba per ser tan invasor com l'horror de la consciència culpable del criminal, i de la seva esposa, amb un magnífic contrapunt en el paper de les bruixes. Duncan és mort a la mitja nit, Banquo, al moment del capvespre, quan la llum es debilita, mentre Macbeth mira fixament per la finestra la tarda d'un dia més que està morint.

*Vine, nit tancadora de parpelles i fixa els ulls del dia llastimós i amb sangonent i amb invisible mà anul·la i esmicola aquest gran pacte que em fa pàl·lid. La llum es torna espessa i el corb ja vola cap el bosc ombriu. El bo del dia s'ensopeix i es corba, mentre que els agents negres de la nit es drecen tots per atacar llur pressa (III, 2).*¹³

Hi ha un clar coneixement per part de Macbeth de tot allò que està fent, un saber terrible i tenebrós, si bé, després de cada crim, es va insensibilitzant progressivament. Tan bon punt ha assassinat al rei Duncan, només pot sentir un amarg menyspreu de si mateix pel que ve de cometre:

*“Si m'hagués mort una hora abans de l'esdeveniment, hauria jo viscut dies feliços. Però des d'ara no hi ha res que pesi en el destí dels homes. Tot és joc. Han mort la gràcia i el renom, el vi de la vida és vessat, i ja no resta només que fargalada dins les bótes”. (II, 3)*¹⁴

---

13. Id. “Come, seeling night, scarf upthe tender eye of pitiful day, and with the bloody and invisible hand cancel and tear to pieces that great bond which keeps me pale. Light thickens, and the crow makes wing to the rooky wood; good things of day begin to droop and drowse, while night's black agents to their preys do rouse” (Macbeth, III, 2)

14. Id. “Had I but died an hour before this chance, I had lived a blessed time; for, from this instant, there's nothing serious in mortality, all is but toys; renown and grace is dead; the wine of life is draw, and the mere less is left this vault to brag of” (Macbeth, II, 3) Trad. cat. De Josep Ma deSagarra.

A partir d'ara Macbeth s'anirà despullant, conforme accedeixi al tron, de tota la seva humanitat, i ensems, de tota esperança. Abraçat, cada vegada més, al seu destí, invocarà la fosca nit per tal que tot s'enfonsi en la tenebra i l'alliberi, tal vegada, del seu vincle humà.

Aquest fals alliberament tindrà lloc al començament de l'acte IV, quan cerca les germanes fatídiques i es lliura a llurs sinistres encanteris. En haver pactat amb el mal, arriba finalment a la fase de mort espiritual completa, representada pels dos parlaments de l'acte V on es revela la gelada soledat en la qual penetrem en deslliurar-nos de tot lligam humà, de tot sentiment que ens impedeix de participar en l'alegria i el dolor de la vida. Hom pot comprendre que per Macbeth la vida no sigui més que “*una història que ve a explicar un beneït inflat de soroll i ferotgia, que al capdavall no significa res*” (V, 5).¹⁵ El següent pas consuma la seva apel·lació al no res. “*Jo ja començo a estar cansat del sol, i em ve de gust que l'univers s'enfonsi*” (V, 5). En esclatar el combat, Macbeth apareix, solitari, enfrontat a l'evidència que, davant el món, ell no és res més que un animal: “*M'he lligat a una estaca; ja no puc fugir, però com l'os, rebré l'atac*” (V, 7).¹⁶ Amb aquesta pèrdua completa d'humanitat acaba la tragèdia, presentada en una rara intensitat, sota l'aire d'un estricte i rigorós malson. Com en ell sol succeir, tots són absorbits i engolits en el decurs del drama: “*per a mi sols compte el que encara no és*” (*Macbeth*, I, 3).¹⁷

Tanmateix, Shakespeare dóna també un alè d'esperança, Macduff, la cara positiva de Macbeth, sanarà finalment la nació, com ho feia igualment Eduard el Confessor amb els malats.

15. *It is a tale, told by an idiot, full of sound and fury, signifying nothing*” (*Macbeth*, V, 5)

16. *“they have tied me to a stake; I cannot fly, but bear-like I must fight the course”*(*Id.* V, 7)

17. *“And nothing is but what is not”* (*Id.* I, 3) Trad. cat. Josep Mª de Sagarra.

Finirà amb l'usurpador, amb l'odi a l'afirmació de la vida i plantarà a Escòcia una nova vida, per tal que la naturalesa i la continuïtat puguin retornar de bell nou.

Shakespeare es un xerraire de primera, el que els anglesos diuen *a perfect chatterbox*. La seva obra, com veié Matthew Arnold, és inclassificable, per bé que equiparable, per la seva extraordinària qualitat expressiva i el seu domini del llenguatge, amb la tragèdia grega. Un dels escassos cims de la literatura universal, un esplèndid jugador de paraules que mostra sense embuts el plaer de l'escriptura, la potència lírica i dramàtica amb independència de tècniques o estils, i la profunda mirada sobre l'ésser humà, irònica i compassiva, divertida i de vegades cruel, estranyament distanciada, com ho és també, amb un to més amarg, l'obra de Quevedo, i en tot moment, lúcida. L'elegant elogi fúnebre d'Antoni a Brutus, després de la batalla de Filippos, amb que conclou Shakespeare la tragèdia de Juli Cèsar, pot valer com simbòlic epitafi al geni de Stratford on Avon: "*La seva vida fou noble, i els elements, tan ben mesclats en ell, que la natura podria alçar-se i dir a tot el món: Aquest era un home*" (*Juli Cèsar*, V, 5).¹⁸

La música barroca

S'acostuma a situar la cronologia de la música barroca entre el naixement de l'òpera, en torn al'any 1600 i la mort de Johan Sebastian Bach en 1750. Un període que imposa una gran varietat d'estils, de mitjans d'expressió i d'una gran llibertat per a l'artista, que culmina l'etapa renaixentista i va molt més enllà

---

18. "*His life was gentle, and the elements, so mix'd in him, that nature might stand up and say to all the world, This was a man*" (*Julius Caesar*, V, 5).

d'aquesta. La Camerata Florentina, formada per artistes, músics i membres de la noblesa, animava l'ideal de crear un drama musical fidel a l'antiga tradició de la tragèdia grega.

Deixava a la poesia l'expressió del sentiment i confiava a la música un paper secundari de l'acompanyament, de la qual cosa naixé la monodia o sol acompanyat, el drama per música, i l'oratori. La primera òpera formal conseqüent amb aquest plantejament fou l'*Orfeu*, de Claudi Monteverdi (1567-1643), amb data de 1607, estrenada a Màntua. Més endavant, va compondre divuit obres d'aquest nou gènere dramàtic, com *El retorn d'Ulises* i *La coronació de Popea*, autèntiques obres d'art a l'alçada del repertori habitual que s'interpreta a les capitals contemporànies. Val la pena de citar el seu deixeble Cavalli (1602-1676) i, a Anglaterra, la personalitat extraordinària de Henry Purcell (1659-1695).

Més endavant tenim l'ària, la sonata, la suite o estilitzacions de ritmes de dansa, el rondó, la cantata i el concert, sense deixar de banda la polifonia renaixentista que Bach duria a una increïble perfecció. Una possible divisió tripartita de les edats de la música contemplaria la monodia, a l'antiguitat i el començament de l'època medieval, la polifonia, que neix el segle XIV, en sorgir el concepte del contrapunt, la plenitud del qual és al segle XVI, i la música harmònica, la primera gran síntesi de la qual es troba tot just en l'obra de Bach.¹⁹

Val a dir que al llarg de tot el període l'expressió prevalgué sobre la forma i tots els nous procediments afavoriren el dinamisme del moviment musical i l'exteriorització dels sentiments. La música dels mestres d'orgue, com Frescobaldi, Buxtehude, el

---

19. He de agrair al meu col·lega i amic el professor N. Bilbeny el seu amable suggeriment sobre l'autoria de La Bruyère, que jo coneixia massa superficialment.

mateix Bach i el mestre de l'oratori Händel, s'inspiraven directament en el *stile antico* de la música del Renaixement. L'èxit internacional de la música italiana, en general, i de l'òpera, en particular, estesa a tota Europa, i singularment a la França de Lluís XIV, esdevingué, d'un espectacle dirigit a l'aristocràcia, a un entreteniment de les capes altes de la burgesia, al temps que apareixien nous instruments com el violí Stradivarius, el Guarneri i l'Amati. La flauta travessera guanyà terreny a la de bec, aquesta més emprada en els concerts de cambra, i els instruments de teclat més comuns seran l'espinaeta, el clavicèmbal i el clavicordi, a més de l'orgue, a l'àmbit religiós, donant lloc a una creixent individualització harmònica de cada instrument.

Cap el final del període hi ha un predomini de la música instrumental sobre la música vocal, així com del concert i d'obres de més llarga durada. Notes distintives del barroc musical foren la riquesa ornamental, la tendència a les variacions tant en el camp vocal com en l'instrumental, l'aplicació de la tècnica del baix continu als instruments de teclat i l'aparició de noves formes organístiques. Noms importants en el camp dels instruments de corda són els compositors Albinoni, Corelli i Vivaldi. Itàlia s'especialitzà en la formació de cantants, que preparava magníficament. Els contractes de cantants italians arreu d'Europa esdevingué una norma general i acabà essent un lucratiu negoci, al igual que la fabricació de violins, com els esmentats més amunt. França, al seu torn, desenvolupà la música orquestral sota la direcció de Jean Baptiste Lully (1632-1687) i Alemanya desplega la cantata, evolució del antic madrigal, una composició profana o religiosa, a una o més veus, amb acompanyament.

Al barroc tardà pertanyen Johann Sebastian Bach (1685-1750) i Georg Friedrich Händel (1685-1759), tots dos excel·lents organistes, el primer dels quals tindrà una dedicació gairebé ex-

clusiva als temes religiosos, mentre que el segon, resident a la cort anglesa una bona part de la seva vida, va alternar la música sacra amb composicions de tot tipus, amb una extraordinària capacitat de recursos tècnics. Pel que fa a Bach, del qual s'ha de dir que representa el cim de la música no només barroca, sabé sintetitzar totes les innovacions musicals anteriors que recollien la polifonia flamenca i l'obertura, les suites franceses i angleses, les corals i l'herència de la gran escola organística alemanya, amb noms com Georg Böhm (1661-1733), Dietrich Buxtehude (1637-1707) i Johann Pachelbel (1653-1706).

La família de Bach aplegava nombrosos músics, de cambra com el seu pare, de banda civil i organistes, professors i compositors, que tocaven diversos instruments, de preferència el violí, la viola i l'orgue. Johann Sebastian va créixer, per tant, envoltat de música i ja de jove destacà com a cantor de cor, violinista i organista, si bé la instrucció rebuda abraçà també l'aritmètica, el llatí, la història bíblica i la teologia luterana ortodoxa. Amb divuit anys rebé el nomenament d'organista de l'església de sant Bonifaci a Arnstadt, a prop de la ciutat de Weimar, dos anys més tard es formà baix la protecció de Buxtehude, a Lübeck, i el 1723 s'instal·là de manera definitiva a Leipzig. Amb excepció de l'òpera, treballà tots els gèneres, i entre les seves composicions de música sacra tenim la *Missa en si menor*, *Passions de Sant Joan i Sant Mateu*, *Magnificat* i diversos motets i cantates per a l'any litúrgic. De la música profana destaquen *El clavecí ben trempat*, *Variacions Godlberg*, *Concerts de Brandenburg*, *L'art de la fuga*, *Ofrena musical*, dedicada a Frederic el Gran, i *Concert d'estil italià*. Bach va saber unir la bellesa artística, la perfecció tècnica i la profunditat intel·lectual a un nivell mai assolit abans. Dugué la fuga, composició musical en diferents veus, les quals expliciten un tema segons les regles del contrapunt, a la seva perfecció, i preparà el camí del posterior desenvolupament de la sonata, i fou, i ho segueix essent, una

font d'inspiració per a posteriors compositors i músics, des de Mozart a Arnold Schönberg, fins els nostres dies.

Un altre alemany, compositor i organista contemporani de Bach, Georg Philipp Telemann (1681-1767), representa el nexa entre el règim contrapuntístic i el sistema harmònic de Haydn. Els dotze anys va compondre una òpera, gaudí d'una fecunditat musical només comparable a la seva popularitat i, com a director de música a la ciutat d'Hamburg va ser el creador dels concerts públics. Autor de més de 40 òperes, italianes i alemanyes, ho és també de nombroses cantates, oratoris, obertures i música de cambra, amb un estil que reflexa la influència francesa i la polifonia del Barroc.

Als Països de llengua catalana, la música barroca es va moure, quasi en exclusiva, en la composició religiosa. La música polifònica seguí l'estil renaixentista de Palestrina tot al llarg de la primera meitat del segle XVII, per assimilar progressivament el nou estil provinent d'Itàlia, la recepció del qual tingué un centre privilegiat a l'abadia de Montserrat, també oberta als nous corrents francesos.

❧ EL DESPLEGAMENT DE LA CIÈNCIA

Des del Renaixement, el progrés de la ciència ha conegut una continuada evolució i, en concret, el segle XVII ha estat anomenat, amb tota justícia, el segle de la ciència. El període que va de Copèrnic a Newton, és a dir, de mitjans del segle XVI fins a finals del segle XVII, assenyalava les línies mestres del que es coneix com a revolució científica, perquè en ella apareixen les conquestes decisives, en l'àmbit de la ciència, característiques de l'època moderna, que s'elaboren i perfeccionen als segles següents per transformar la vida quotidiana dels individus i de les societats gràcies a l'aplicació pràctica d'aquelles mitjançant les noves tècniques.

Els segles immediats anteriors, quan l'antic saber començava a ser desplaçat pel nou coneixement, havien estat segles de preparació. Ara bé, amb el renéixer de l'humanisme tingué lloc una renovació del conflicte entre l'autoritat i la raó, ara més lliure i autònoma, un fenomen que ja s'havia iniciat a l'escolasticisme medieval, sovint sota la categoria del joc intel·lectual. No obstant el seu caràcter sil·logístic i la tirada a les concepcions teològiques, l'escolàstica havia aconseguit tendir un pont entre el saber medieval, místic i especulatiu, i el saber modern, experimental i quantitatiu, desplaçant Aristòtil per Arquimedes. L'antiga noció del bé, d'arrel platònica, com la clau de l'ordre còsmic, així com la forma de la vida ben orientada al mode aristotèlic, havien fixat un model en la naturalesa, independent de la nostra voluntat. Ara bé, la idea moderna de llibertat que es desenvolupa al segle XVII arrencava d'un nou plantejament, segons el qual la independència del subjecte determina els seus propòsits sense interferència

de l'autoritat externa, la que sigui, considerada incompatible amb la primera. Per posar un exemple, el nominalisme de la baixa Edat mitjana entenia que la sobirania de Déu era incompatible amb la noció de l'existència d'un ordre en la naturalesa que per si mateix definís el bé i el mal, la qual cosa vulneraria en el seu sobirà dret la decisió en torn al que és el bé. Una línia de pensament que contribuï al desplegament del mecanicisme, bo i tenint present que des d'aquest enfocament l'univers ideal és mecànic, mancat d'un propòsit intrínsec. L'èxit espectacular de l'astronomia al llarg del segle XVI fou un dels factors més decisius en la tasca de restaurar la confiança en el poder de la raó humana, generant potser més tard un cert excés de seguretat, però en tot cas revolucionà l'opinió que l'home tenia sobre el seu lloc en la creació, alhora que canviava també les nocions referents al mode més adient de conviure amb l'ambient que ens envolta.

El quadre general de l'època facilità el procés de secularització del saber, no únicament del saber científic. Era el moment en què les guerres religioses esdevenen guerres polítiques, en que la raó d'estat preval sobre la fe, en què la intolerància religiosa afavoreix els absolutismes i l'organització feudal va cedint enfront dels estats nacionals. Al camp de la ciència tindrà lloc una transformació similar. S'accentuà la secularització de les universitats, naixeren societats i periòdics científics tot polaritzant la ciència en grups, d'inici al menys, nacionals, i per bé que la llengua científica va seguir, en gran mesura, essent el llatí, els grans científics del segle XVII no deixaren d'escriure, d'una manera cada vegada més sovintejada, en la seva pròpia llengua o bé en la llengua d'ús cultural més prestigiada, com ho era, aleshores, el francès, cas de Leibniz.

Igualment al segle XVII pertanyen els dos grans corrents de pensament que nodreixen el món modern i, consegüent-

ment, la ciència moderna, el racionalisme i l'empirisme. Amb aquest últim es vinculen les tendències característiques de l'home modern en desplaçar el centre de gravetat de Déu a la naturalesa i adreçar la seva atenció al món de les coses a fi de conèixer-les i d'explotar-les en el seu propi benefici, la qual cosa culminarà als segles següents en el naturalisme i la revolució industrial. D'altra banda, el racionalisme, amb la matemàtica com eina específica, donarà la nota cabalment científica a aquestes activitats i el resultat de la combinació de les dues corrents de pensament serà la ciència experimental. El Renaixement ja havia posat un nou accent en l'acció humana, en el paper de l'home per completar la creació de Déu i dur el cosmos a plena naturalesa, quelcom observable a Nicolau de Cusa, per una part, però també a la màgia de Paracels, posem per cas, indicis que posen de manifest la nova comprensió del lloc de la força productiva humana al si de l'ordre còsmic. Sota l'impacte de la revolució científica, l'ideal de comprendre l'ordre de les coses en l'univers des de la contemplació, des de la teoria, comença a devaluar-se, en considerar-ho un intent presumptuós de vorejar la dura tasca que implica el descobriment minuciós, com la crítica de Francis Bacon a l'aristotelisme mostra a bastament. La ciència no s'havia de entendre com una activitat superior al servei de la qual s'hauria de posar la vida corrent, ben al contrari, la ciència hauria de beneficiar a la vida quotidiana. Deixar de fer-ho seria no únicament un fallo moral, una manca de caritat, sinó un error epistemològic, segons Bacon, l'arrel dels quals es trobava obstinadament amagada en l'orgull. Per a la tradició teorètica grega, que continua amb els estoics i es recuperada pels primers humanistes, els pensadors no s'haurien d'ocupar en la simple manipulació de les coses, i per tant en les arts menors, perquè miraven la vida corrent en funció d'una jerarquia ètica que li atribuïa un rang inferior en l'ordre dels fins. Però ara les coses, per boca del baró de Verulam, muden

de perspectiva, en tant en quant “no hi ha signe més cert ni de més consideració que aquell que es desprèn dels resultats. Les invencions útils són com la garantíia i sanció de la veritat de les filosofies.”²⁰

El projecte de Bacon començà a gaudir d'un suport considerable a partir de 1640 una data important en la història d'Anglaterra. Com més amunt ha quedat ressenyat, hi ha una connexió entre els defensors de la ciència de Bacon i la teologia puritana, quant uns i altres es mouen en rebel·lió front l'autoritat tradicional, en el camp filosòfic, l'aristotelisme, i en l'àmbit polític, l'absolutisme monàrquic.

Tots dos contradeien, des els seus propis errors, la realitat experimental, ja que, segons Bacon, l'antiga ciència havia esdevingut epistemològicament inútil, en propiciar la vessant especulativa, alhora que havia pervertit el seu fi moral que li pertoca, és a dir, produir obres en benefici de tothom. La nova ciència estava fent un gir autènticament copernicà des de la contemplació a l'eficàcia productiva, la qual cosa comportava, ensems, un segon gir, aquest de caire social, en favor de les classes artesanals, els comerciants i els petits propietaris que anaven prenent consciència de llur pròpia dignitat, de la vàlua del treball i de la còngrua influència creixent en la societat.

Tot això tenia també un component religiós. El doble gir que acabo d'esmentar no només ens permet experimentar i obtenir de l'experimentació vàlids resultats científics, en proporcionar un control racional sobre nosaltres mateixos i sobre el món, sinó que és igualment una forma de servir a Déu en la seva creació, preservant-la i perfeccionant-la amb l'ajuda del nou saber

---

20. Francis Bacon, *Instauratio Magna. Novum Organum*. Trad esp. *Nueva Atlántica. Novum Organum, I, LXXIII*, México, Ed. Porrúa, 1980.

instrumental. Locke va seguir visiblement el rastre de Bacon en fomentar l'actitud d'aquest en relació a la ciència. Els que han contribuït amb els seus descobriments al benestar humà són més dignes de lloança que aquells que s'han limitat a elaborar hipòtesis d'ample abast a partir de la tradicional ciència aristotèlica. Una vegada més, la racionalitat instrumental acaba essent l'essència del nostre servei a Déu, una forma de racionalitat que implica el minuciós i desvinculat escrutini de les idees i de la seva ordenació d'acord amb els canons de la deducció matemàtica i la probabilitat empírica.²¹ Més endavant tornaré sobre el tema en tractar la filosofia del empirisme i, en concret, la de Locke, més dependent del que pogué semblar, de les arrels puritanes.

Durant el segle XVII, el notable desenvolupament de la ciència, en les seves diverses branques, propicià la necessitat de conèixer les investigacions que es duïen a terme i a posar en contacte els estudiosos de les diferents parcel·les del coneixement a través de la correspondència epistolar i la publicació de periòdics científics. Entre els corresponents en favor de la ciència ve de seguida a la memòria el pare Marin Mersenne (1588-1648), avui recordat pel seu estudi matemàtic sobre els nombres primers, però sobretot per la seva intervenció a les discussions científiques de la primera meitat del segle. Amic de Descartes i el seu principal corresponent, ho fou també de Fermat, i d'altres científics de l'època i feu estudis de física, de música, i de teologia, a més de traduir al francès algunes obres de Galileu. Fermat (1601-1665) va iniciar, amb Pascal, el càlcul de probabilitats, amb Descartes, la geometria analítica i és un dels precursors del càlcul diferencial, a més d'haver

---

21. Charles Taylor, *Sources of the self. The making of the modern identity*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1989. Trad. esp. De Ana Lizón a Paidós amb el títol *Fuentes del yo. La construcción de la identidad moderna*, Barcelona, 2006, p. 334.

formulat el principi que du el seu nom, segons el qual la llum segueix sempre el trajecte més curt.

Pierre Fermat era conseller al Parlament de Toulouse, i dedicà el seu temps lliure a l'estudi de les matemàtiques, sense ser en cap moment un professional de la matèria, en realitat era magistrat a Toulouse, ciutat on havia cursat els estudis jurídics. Tanmateix, aportà a la geometria una regla que fins un cert punt constitueix un avançament del càlcul diferencial i perfeccionà considerablement la teoria dels nombres que havia romàs estacionari durant centúries. D'altra banda, la seva correspondència amb Pascal, en relació a un joc d'atzar, contenia germinalment el càlcul de probabilitats. Home erudit i amarat de cultura clàssica, fou una autèntica enciclopèdia per l'amplitud del seu bagatge sapiencial. Formulà nombrosos teoremes, sense un excessiu interès per demostrar-los, si bé, amb el temps, tots ells foren provats, amb la sola excepció coneguda com "l'últim teorema de Fermat". Aquest establí que és impossible demostrar la validesa de l'equació $a^n + b^n = c^n$ *elevat a n* per qualsevol valor de n quan a , b , i c són enters positius. "Un cub no és mai la suma d'altres dos cubs, diu Fermat en una nota posada al marge d'una traducció llatina de Diofant, i, en general, cap potència superior a 2 és la suma de dues potències anàlogues.

El període de la història de la ciència occidental que coneixem com el Barroc es caracteritza per una mena de renúncia a tot allò que no sigui la raó com la verdadera forma del coneixement científic segur. A la primera pregunta ja havien donat una resposta els primers pensadors del món modern, que ha de comprendre alguns autors de la Baixa Edat Mitja, en el sentit que la ciència ha de descansar en l'observació directa dels fets mitjançant els nostres sentits, que les fonts del saber científic són principis evidents per sí mateixos o lleis matemàtiques i

que, de qualsevol manera, no hi ha fonts absolutament segures del coneixement científic. La resposta a la segona pregunta recollia el doble mètode, de venerable tradició, deductiu, i inductiu i l'aclariment de la tercera dependria de les que es donin a les dues anteriors. Una cosa quedava clara, la ciència *comme il faut* seria aquella que no necessités apel·lar a autoritats, revelacions, dogmes o quelcom de semblant, i fos capaç de donar explicacions a través d'idees clares i distintes, que acabessin essent raons matemàtiques degudament travades en un sistema total i unitari.

L'home que va començar a donar una resposta satisfactòria a totes aquestes preguntes fou Isaac Newton (1642-1727), les fonamentals idees físiques del qual no eren creacions seves, quelcom que no minva un àpex la seva glòria com a científic. Potser cal recordar que els avenços importants que s'han pogut assolir en qualsevol àmbit únicament han sigut possibles per aquells que han estudiat i apreciat llurs predecessors. Els èxits que atorguen a Newton una justa fama són: haver donat precisió a idees que, abans d'ell, mancaven d'aquesta nota, haver vist la connexió existent entre idees que fins el moment semblaven inconnexes, i haver superat dificultats matemàtiques en què els seus predecessors havien naufragat.

Els conceptes bàsiques de Newton, qui en el Trinity College de Cambridge s'havia especialitzat en matemàtiques, són l'espai, el temps i la massa, tots els quals són entitats mesurables susceptibles de ser tractades matemàticament, una *conditio sine qua non* perquè el nostre autor admetés de considerar-los. Com ja és prou conegut, Newton descobrí i demostrà matemàticament la llei de la gravitació universal, amb la qual aconseguí deduir les lleis de Kepler, fins aleshores empíriques, per bé que expressades amb rigorosa matemàtica, i tancà l'etapa de la ciència que Galileu havia dut a la seva maduresa. Newton s'atansà als

problemes de la física de l'espai amb idees precises sobre la velocitat, l'acceleració i la força, idees derivades dels més bàsics conceptes d'espai, temps i massa, que li obriren el camí de la seva teoria planetària.

Aquesta no veié la llum fins la publicació de *Philosophia naturalis principia mathematica*, l'any 1687, un treball iniciat vint anys abans. El primer llibre era una exposició general dels resultats dinàmics de la llei kepleriana, el segon tractava del moviment d'un medi resistent, de la hidrodinàmica i de la teoria de les mareas i el tercer presentava el funcionament del principi d'atracció en el sistema solar i demostrava que els cometes l'hi estaven sotmesos. De fet, Newton no va provar l'existència d'una força que impulsés els planetes cap el Sol segons la llei del quadrat de la distància. El que sí demostrà és que estem lògicament obligats a creure en una força d'aquest ordre si admetem les lleis del moviment i les afirmacions empíriques de Kepler. Considerada l'atracció, ja no més com un atribut del suposat centre del cosmos, sinó com un atribut de qualsevol cos material apreciable, Newton va suposar que qualsevol partícula de matèria atreia a totes les altres, amb independència de la seva grandària o petitesa. Va suposar, a més, que la dita atracció entre dos cossos és proporcional al producte de les seves masses i que aquesta atracció era inversament proporcional al quadrat de la distància que les separa.

La gravitació universal proporcionava les forces necessàries per mantenir els planetes i els satèl·lits en les seves òrbites, en un sistema solar on cada cos atreu els altres. Newton veié que la influència dominant sobre la trajectòria d'un planeta és la del Sol, a causa de que la seva massa és molt superior a la dels altres cossos del sistema solar. Això el dugué a calcular una bona aproximació del moviment dels planetes tot considerant només l'efecte del Sol. En relatiu paral·lel als *Principia philosophiae*,

de Descartes, Newton desenvolupà el seu mètode matemàtic a partir de definicions i de lleis, fins arribar finalment a discernir en els moviments del cel casos especials dels principis del moviment que ell ja havia elucidat. Així, la teoria de la gravitació universal assolí respectabilitat intel·lectual mitjançant la seva relació deductiva amb una filosofia de la dinàmica universal de la naturalesa, mentre aquesta filosofia, al seu torn, adquiria substància derivada de l'experiència i confirmació quantitativa de la seva relació inductiva amb l'astronomia. La llei reunia tots els cossos de l'univers en una sola equació que formalitzava llurs moviments i atraccions, un equilibri actiu que té el seu correlat, com s'ha fet observar per alguns, amb l'equilibri de forces que el Regne Unit ha establert i cuidat des d'aleshores entre els països europeus. És cert que Newton encara creia en un espai compost de punts i un temps llegible en instants, amb una existència independent dels cossos i esdeveniments que els ocupaven. Però també ho és que la seva obra revela, exemplarment, la forma del pensament a la seva època i, ensems, les complexitats i les inseguretats del corresponent ambient intel·lectual. El seu treball obrí un camp amplíssim d'investigació matemàtica en la física que al continent europeu, en especial a França, Alemanya i Suïssa, recolliria els seus fruits, a despit de polèmiques tan inevitables com fatigoses. El futur de la ciència deixà de banda el paradigma matemàtic i astronòmic de Newton, encara model de la filosofia de Kant, amb la noció de l'espai com l'àmbit en que l'ésser humà reuneix les impressions dels diversos sentits, per esdevenir, amb la teoria de la relativitat i la física quàntica, l'instrument exploratori pare de la última i més propera, revolució científica.

La metodologia de Newton partia del coneixement dels fets particulars obtinguts per via experimental i mirava d'arribar pas a pas a les primeres causes i els últims elements de la realitat d'aquests fets. En descobrir la fórmula matemàtica que

permetia descriure els fenòmens de l'experiència referents a la gravetat, s'abstingué d'aventurar cap hipòtesi sobre la naturalesa de la pròpia gravetat, per considerar-ho aliè a l'objectiu de la física, que hauria de consistir en la pura descripció dels fenòmens. En al·lusió a la força gravitatòria, entre d'altres, diu els següent: “ Aquests principis no els considero com qualitats ocultes resultants de les formes específiques de les coses, sinó com lleis generals de la naturalesa conforme a les quals esdevenen les mateixes coses.

La seva veritat es manifesta a nosaltres a través dels fenòmens, ni que les seves causes no hagin estat descobertes”.²²

A partir de l'any 1666, inicià els seus estudis d'òptica. Aconseguí descompondre la llum blanca en els seus colors constituents, construí el primer telescopi de reflexió i s'aproximà a la veritat en referir-se a la formació de l'arc de sant Martí. Els seus escrits compilats en *Opticks*, defensen la teoria corpuscular de la llum, mentre que la seva principal aportació a la matemàtica fou la teoria del càlcul infinitesimal, al mateix temps, deu anys abans en realitat, que Leibniz inventava el càlcul diferencial. La primacia cronològica li correspon a Newton, per bé que els francesos valoraren, amb raó, com a més perfecta la notació de Leibniz, que és la que ha passat als textos matemàtics. Sempre interessat en els estudis bíblics, Newton volgué racionalitzar les seves creences religioses i harmonitzar la fe i la ciència moderna, tot seguint la línia dels platònics de Cambridge. Ingressà a l'Acadèmia de París el 1699 i la Royal Society l'elegí president el 1703, un càrrec que va mantenir fins a la fi de la seva vida.

Curiosament, Newton dedicà més atenció a l'alquímia i a la religió que a la ciència. Els seus trenta últims anys estudià curosa-

---

22. *Opticks*, III., 1, q.31.

ment la Bíblia, com ho testifica l'extensa correspondència teològica que va mantenir amb Locke, atribuï a Moisès la condició d'alquimista i considerà que els defensors de la trinitat divina havien falsificat les Sagrades Escripures, la qual cosa li generà problemes en estudiar al *Trinity College*, on estava obligat a sostenir, com era d'esperar, la doctrina trinitària. Enfrontat amb l'Església catòlica, des del seu arrianisme, escriví que el poder temporal dels papes s'acabaria el 2060. La reina el va distingir l'any 1706 amb el títol de "Sir", ja octogenari començà a patir de litiasis i el darrer còlic li produí la mort el març de 1727, amb vuitanta cinc anys d'edat. Les seves despulles descansen a l'Abadia de Westminster, al costat dels reis d'Anglaterra.

La ciència dels segles XVIII i XIX i una bona part dels corrents filosòfics apareguts des de l'època de Newton, mostren l'inconfusible segell de la teoria mecanicista provinent de les demostracions i conclusions dels *Principia*. Tanmateix, les lleis mecàniques com la gravitació universal són, per a Newton, les manifestacions del poder i la saviesa de Déu, l'omnipresència i eternitat del qual constitueixen l'espai i el temps. L'espai és, per al físic, quelcom en sí mateix, independent dels cossos i anterior a ells, immutable, uniforme i infinit, és a dir, és un espai absolut, escàpol a l'observació, raó per la qual fixem en tot moment els llocs i els moviments no en el espai, *sensorium Dei*, sinó en relació a algun cos considerat com a fix. La seva fe religiosa veia les lleis naturals i la revelació bíblica com expressions equivalents de la divinitat. Ara bé, els pensadors europeus del segle de les llums, continuadors de l'obra newtoniana, deixaren de banda la consideració residualment piadosa del gran físic anglès i substituïren la divina providència per la llei de la gravitació universal, obrint així el camí a una perspectiva com a mínim agnòstica del món. A principis del XIX, l'astrònom Laplace respondrà a Napoleó, en relació a l'existència de Déu, que aquesta és una hipòtesi sobrerera.

A partir de la nova concepció que comportava la física moderna, la naturalesa de les coses es percep des d'un nou sentit, aliè als arquetips que fins aleshores enquadraven la visió òntica de l'univers. Calia escorcollar allò particular per arribar a allò general, un principi afí als filòsofs naturals, però també el mode en què les persones es feien càrrec de llurs pròpies vides. Una de les conseqüències d'objectivar el món fou el desplegament de la idea d'un temps buit, homogeni, els esdeveniments del qual es relacionen d'un mode diacrònic tan sols per eficients relacions causals i sincrònicament per condicionament mutu. A l'antiguitat i a l'Edat Mitjana, l'home estava orientat cap a l'ésser com a pensament, *logos*, veritat. Per això la ciència de l'època antiga, en la mesura que s'en pugui parlar, creia que el saber de les coses humanes era només "*technè*" o poder artesanal, però no vertader conèixer ni, per tant, vertadera ciència. A les universitats medievals floreixen les diverses "*artes*", preludis de la ciència pròpiament dita que reflexiona en torn de la realitat. Més endavant, Descartes cregué que la vertadera certesa era la certesa formal, obrint així el camí, sense saber-ho, de la "*nuova scienza*", la història, obra del mateix home, que suplanta la identitat entre la veritat i l'ésser per la identitat entre la veritat i el fet. La moderna valoració de la certesa matemàtica com a model de certesa racional té lloc tan bon punt la matemàtica passa a ser la forma primària del pensar racional. El conèixer ple i demostrable tan sols esdevé possible per la formalització que la matemàtica procura i, d'altra banda, en allò que concerneix a la història, l'àmbit de l'activitat humana i per aquesta raó, l'àmbit d'allò comprensible, com veurem en tractar el pensament de Giambattista Vico, que encapçala la perspectiva mental oberta a la Il·lustració envers la història. Molt més endavant, i a partir de l'idealisme alemany, la filosofia esdevindrà un problema de la història, on l'ésser mateix s'entendrà com un procés històric, com el lloc de la veritat dels homes i, a la vegada, com el procés del ma-

teix Déu. La primacia d'allò factible sobre allò merament fet elevarà el lloc de l'antiga i modesta "*techné*" des de la ubicació de saber subordinat pel que fa al desplegament espiritual de la humanitat, fins al nivell d'un llenguatge que tendeix a ser purament de càlcul. Abandonat el fet com a passat, perquè en ell no hom pot trobar el seu sentit, l'home arriba a la convicció que tant sols és possible conèixer allò repetible, que el transmissor real d'autèntica seguretat únicament ho és el mètode científic natural nascut de la unió entre la matemàtica i l'interès per la factibilitat.

L'entorn propici par a la revolució científica procedia, en una bona part, de la teologia puritana del treball, com és prou evident a Bacon. Els defensors de la nova ciència i els partidaris de la teologia puritana es veien a ells mateixos en rebel·lia contra l'autoritat tradicional, alimentada en exclusiva dels seus propis errors, i en un intent de retornar a les seves fonts massa abandonades, les Escriptures, d'una banda, i la realitat experimental, d'una altra. L'objectiu central de la ciència derivà, des de la contemplació a la eficàcia productiva. I, al mateix temps, tingué lloc un gir eloqüent contra la jerarquia de valoració social, en favor de les classes productives dels artesans contra les classes que es vantaven de llur oci. La nova ciència atorgà una nova categoria al fet de tacar-se les mans en les arts mecàniques. Boyle i Locke, s'enorgullien en descriure ells mateixos, un xic hipòcritament, com a peons i obrers, en un context en què les classes artesanals i mercantils anaven guanyant consciència dels seus lucre i aspiraven a una nova dignitat i, fins i tot, a una certa influència en la vida social. La fe religiosa feia èmfasi en la vàlua del treball en la igual dignitat de totes les vocacions i oficis i apel·lava a la Bíblia per a la qual els homes són els administradors de Déu en la creació. Consegüentment, la tasca científica era una part de l'esforç que fa l'home pietós per utilitzar les coses d'acord amb els designis

de Déu. Com explica Taylor, “ el nostre objectiu ha de ser el d’emprar les coses per allò que han estat pensades per Déu i això és quelcom que està encara per (re)descobrir.” ²³

---

23. Charles Taylor, *Sources of the self. The making of the modern identity*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1989. Trad. esp. de Ana Lizón, *Fuentes de y. La construcción de la identidad moderna*, Paidós, Barcelona, 2006, p. 317.

❖ LA REFLEXIÓ FILOSÒFICA

L'impacte dels descobriments científics entre els segles XVI i XVII fou decisiu, com no podia ser altrament, en els plantejaments de la filosofia. Recordem que el pas del càlcul mecànic a l'aritmètica sobre el paper comportà ben aviat l'ús de decimals, i tot seguit, de logaritmes, amb Napier, la invenció del càlcul infinitesimal a Leibniz i a Newton i a la màquina calculadora de Pascal. En física i astronomia, el destronament definitiu del aristotelisme suposà que el moviment i l'acceleració es produeixen de manera regular en tots els cossos, tots ells sotmesos a la influència d'una força coneguda com gravitació. Això permetia mantenir unit el sistema planetari, essent la força exercida directament proporcional a les masses sobre les que opera i inversament a la distància entre elles. Es descobrí que la llum es produeix en ones i es reflectida i refractada segons fórmules, i que els colors resulten de les diferents freqüències d'aquestes ones, com veieren Descartes primer, i després Newton. En definitiva, com que les coses que veiem i toquem no pertanyen a àmbits distints governats per lleis distintes, calia concloure que l'univers és una màquina. La pressió de l'aire fou invisible fins el dia que Torricelli i Pascal la mesuraren i comprovaren que és més intensa sobre la superfície del terra que en el cim d'una muntanya, ja que és menor la massa d'aire que pesa sobre nosaltres en anar ascendint. El baròmetre és l'invent que els devem.

A finals del XVII calgué perfeccionar l'instrument indispensable per observar el firmament amb una major precisió, el telescopi. Un avenç que exigia millores, al seu torn, en la fabricació del vidre i en l'elaboració dels metalls. Units produïren no únicament el telescopi, sinó també el microscopi, essencial per

a la biologia, així com la balança, la brúixola, el quadrant i el sextant, als quals s'afegí posteriorment el cronòmetre o rellotge marí, per tal de poder determinar la longitud o la distància des d'Europa a l'oest.

En química, Val Helmont i Boyle van descartar que les substàncies amb propietats actives estiguessin mogudes per un esperit o per un principi interior, sinó que interactuen mecànicament. El mateix passà a la medecina, en entendre Vesalius (Van Wessel) que el cos humà funciona també com una màquina, una part de la qual és una bomba que manté la circulació de la sang, quelcom que Harvey provà per primera vegada, mentre Robert Burton, baix el pseudònim de *Democritus junior*, explicava que l'educació i la cultura tenen la seva influència en les malalties mentals.

La visió newtoniana i, com veurem, cartesiana, de la matèria, es fou filtrant lentament en les ments cultivades. No era pas fàcil de concebre una substància uniforme, si bé mesurable, en contradicció del que ens mostren els sentits, les qualitats secundàries de Locke, de les quals prescindeix la ciència, la qual, mitjançant l'abstracció, redueix el món al testimoni de l'ull que considera una vara de mesurar o la forma d'una equació. La valoració d'allò modern en clau positiva no succeí sense resistències considerables, com ho evidencia, per posar un sol exemple, la batalla entre els antics i els moderns, que afectà a la literatura, no menys que a la religió i la filosofia i sovint decidí la sort de diverses obres i determinats autors. Tan sols en les ciències naturals restà fermament establert al llarg del segle XVII que el més recent era també el més verídic, al mateix temps que la matemàtica esdevenia el paradigma de la raó i, en certa manera, el missatge d'esperança que ens permetria comprendre la realitat concreta del món i fer-nos càrrec de la dignitat del nostre esperit, conscient de tenir algun sentit.

En la història de la ciència i en la del pensament, la teoria atomista fou una de les nocions gregues més rellevants recuperades al llarg del Renaixement. Segons aquesta teoria, l'estructura de la matèria és granular, és a dir, la divisió haurà d'arribar en algun moment a les partícules últimes o àtoms, els quals no poden ser ulteriorment dividits, que és el que significa la paraula grega àtom, indivisible. La reaparició de la teoria atomista era un episodi important en la jubilació del sistema aristotèlic, defensor d'una concepció continuïsta de la matèria, val a dir, infinitament divisible, ja que implicava la creença en la realitat d'un espai buit entre els àtoms, quelcom que Aristòtil es negava a admetre. Els pares de la doctrina atomista eren Leucip i Demòcrit, els escrits dels quals havien sigut recollits per Epicur de Samos i pel seu deixeble, el poeta i filòsof Lucreci. Tots ells, al seu torn, poden valer com els antecessors, no per llunyans menys efectius, de la filosofia mecanicista del segle XVII. Doncs bé, fou el filòsof provençal Pierre Gassendi (1592-1655) el renovador de l'atomisme, el contradictor de Descartes i el primer pensador que mirà de desenrotllar una física completament mecanicista fundada en Epicur i en Sext l'Empíric amb una mescla d'escepticisme i d'empirisme gnoseològic. El que anomenem idees produïdes en la raó s'han de fonamentar en la experiència, en el ben entès que no en experiències aïllades i particulars, sinó en un conjunt de percepcions prou ample que hauria de complir la funció que els epicuris reservaven a la prolepsis, anticipació o prenoció, un principi intel·ligible d'interpretació de l'experiència, a fi i efecte d'explicar l'estructura mecànica i atomista de la realitat. Espai i temps, a l'igual que els àtoms, serien prenoció bàsiques, com també la idea de Déu, sense la qual no hi hauria una possible explicació de l'univers, de la seva estructura i de la congruent harmonia. Així mateix, Gassendi admetia l'existència de les ànimes immaterials humanes, per donar compte de la reflexió de l'ésser humà sobre ell mateix i la realitat de la llibertat, sense la qual, l'acció

moral, pont ineludible per assolir la felicitat o pau de l'ànima, no podria mai tenir lloc.

Gassendi, que era canonge a la ciutat de Dijon, professor de filosofia a la universitat de Aix i de matemàtiques al *Collège Royal* de París, s'havia proposat conciliar la concepció atomista del món amb la defensa de la religió, per a la qual cosa considerava fora de lloc a l'aristotelisme així com el cartesianisme. Inserit en el corrent llibertí per a limitar les pretensions de la raó i, al propi temps, per a reduir a la raó les tradicionals creences religioses, veié l'alternativa materialista com la base en la qual havia de refermar la fe religiosa. La crítica a l'aristotelisme es nodria de la doctrina del coneixement intuïtiu, punt de partença de la gnoseologia de Ockham, tot valorant la ciència com la descripció dels fets naturals tal i com són accessibles al coneixement sensible. La filosofia d'Epicur, degudament corregida, era aleshores un adequat instrument contra la raó dogmàtica, una defensa dels drets de l'experiència, del procediment inductiu i de la raó problemàtica, que amb el suport de premisses probables o versemblants, voreja els perills de l'innatisme racionalista. El coneixement humà no pot anar més enllà dels fenòmens, l'àmbit dels quals és la frontera del seu saber empíric. Això no obsta, tanmateix, per a conèixer l'existència de Déu a partir de la consideració del finalisme, ja que "tot ordre suposa un ordenador", el qual ha de conèixer les substàncies, més enllà dels fenòmens, de les quals ell mateix és l'autor.

El seu escepticisme, en la línia de Charron, dibuixa una imatge de les tendències i contradiccions conceptuals d'una part de la cultura filosòfica del seu temps que haurien de trobar, en Hobbes i en Locke, uns plantejaments de més ample abast i eficàcia pel seu superior rigor.

Amb la filosofia moderna, com anirem veient, tindrà lloc un desplaçament del centre o eix de gravitació des de l'ens a l'home. Un

procés que havia començat a les darreries de l'edat mitjana amb la deriva nominalista, que denunciava la validesa universal dels significats i separava així la raó de la fe, i s'havia reforçat durant el període renaixentista. Thomas More i Michel de Montaigne, cadascú a la seva manera, van ser dues veus expressives, no estrictament filosòfiques, d'un nou estat d'ànim, d'una forma de viure, discreta i ben educada, com deia el professor Valverde, que recuperava la distància escèptica per veure de comprendre un món, saturat de canvis, curull de varietats, que li obren la pregunta per allò que sabem, o més ben dit, si és que sabem quelcom. Per això l'ésser humà se situa en el centre de l'univers dels ens i es constitueix en la seva mesura, es compren ell mateix com a subjecte, a partir de l'autoconsciència, capaç, pensa, de reconstruir des de si mateix el conjunt, la totalitat dels ens. De Descartes a Kant es desplegarà una filosofia de la subjectivitat que, des del a priori i la realitat fondant del subjecte conscient de si mateix, acabarà per reduir la realitat a objectivitat. Dit d'un altra manera, la primacia del subjecte suposarà la substitució de la noció de l'ens per la noció d'objecte. I això vol dir que passem d'un pensament ontològic a una reflexió antropològica. Descartes és la primera estació d'aquest nou viatge.

El racionalisme

René Descartes

Semper existimavi duas quæstiones, de Deo et Anima,
 præcipuas esse ex iis quæ philosophiæ potius
 quam theologiæ ope sunt demonstrandæ.
Meditationes de prima philosophiæ

René Descartes (1596-1650) va néixer a La Haye, a la Turena, al si d'una família benestant que l'envià a estudiar al col·legi

dels jesuïtes de La Flèche, on rebé una formació escolàstica, al seu posterior parer, deficient, i matemàtica, aquesta d'una millor consistència. En tot cas, mantingué una bona relació amb els seus mestres i, fins i tot, una fructífera amistat amb el pare Mersenne, traduïda en una rica correspondència científica amb aquest. A la universitat de Poitiers es llicencià en dret i, més tard, cansat de la vida mundana al París d'aleshores, es dedicà al estudi de la geometria i s'allistà al exèrcit neerlandès de Maurici de Nassau com a cavaller d'acompanyament. En esclatar la guerra dels Trenta Anys, passà a l'exèrcit bavarès sense que consti haver entrat mai en combat, i a Ulm intuï els fonaments de la geometria analítica i la possibilitat d'aplicar a l'orde de la vida el mètode matemàtic entrevist.

Des del 1629 i per un espai de temps de vint anys s'instal·là a Holanda, on va escriure la pràctica totalitat dels seus escrits, no exempt de problemes malgrat la relativa tolerància existent a les Províncies Unides, si tenim en compte les puritanes reserves de la confessió calvinista. Amb l'ajuda de l'ambaixador francès i del mateix príncep d'Orange capejà el temporal i començà a escriure les regles del seu mètode en un llibret aparegut pòstumament i escrit en torn el 1628 en llatí, *Regulae ad directionem ingenii*. La notícia de la condemna de Galileu, els punts de vista del qual compartia Descartes, li feu renunciar a la publicació d'un previst *Tractat del món*, per tal d'evitar un conflicte quasi segur amb la jerarquia eclesiàstica. L'any 1637 veieren la llum tres assajos científics, *Diòptrics*, *Meteors* i *Geometria*, precedits pel més cèlebre de tots els seus llibres, el *Discurs del mètode*, redactat en un elegant i senzill francès a l'estil de Montaigne. Va compondre un tractat de metafísica elaborat de nou més endavant i publicat baix el títol *Meditationes de prima philosophia* el 1641 i després aparegut en la seva llengua materna. Pel que respecta al seu primer esborrany del tractat sobre el món, Descartes el sotmeté també a revisió fins aparèixer amb el títol de *Principia philosophiae* en quatre llibres.

La seva última obra, *Les passions de l'ànima*, originalment redactada per a la princesa Isabel, filla de l'elector palatí, fou enviada, al final, a la reina Cristina de Suècia, anhelosa d'ésser instruïda personalment pel filòsof francès.

Descartes tenia pensat retirar-se a França tot just quan va rebre la inesperada invitació de la sobirana sueca per anar a Estocolm. Superat alguns dubtes i animat per l'ambaixador francès, es decidí finalment a viatjar. Home de salut delicada, hagué d'adaptar-se al gelat hivern escandinau i a l'extravagant horari de Cristina que volia rebre les lliçons habitualment de matinalada. El febrer del 1650, el filòsof patí, pel que sembla, una pneumònia en abandonar el palau a resultes de la qual morí una setmana més tard.

El mètode

L'època del Renaixement tardà, sadollada de canvis i de varietats que inclinaven al escepticisme, generà quelcom més que perplexitat, una certa angoixa moral, quan la pregunta pel sentit de la vida assalta algunes de les ments més sensibles. A Luter, Miquel Angel i a Shakespeare, per posar tres persones ben diverses, hi ha visibles indicis d'una angoixa potencial de l'absurd total que travessa l'existència.

La dissolució de la unitat protectora de la cultura medieval guiada religiosament i, a la vegada, el naixement d'una classe mitja educada a les ciutats, persones que intentaven posseir com a experiència pròpia allò que havia estat merament un sistema objectiu, de ritus i de doctrines jeràrquicament controlat, conduí a un conflicte ocult i obert amb l'Església, l'autoritat de la qual encara era reconeguda. Cal recordar l'absolutisme monàrquic que transformà les masses en la ciutat i el camp, en vassalls, amb l'únic deure de treballar i obeir, sense cap poder per a

resistir l'arbitrarietat dels governants. En tots aquests canvis, els que podem afegir la crisi econòmica i l'aparició de tendències independents en nombrosos grups de la societat contraposats a la concentració absolutista de poder al si de l'Estat, és fàcil detectar el sorgiment d'una ansietat i un desconcert que cercarà en la ciència matemàtica, sobretot, la pista per mirar d'assolir el mateix grau de certesa en els nostres raonaments filosòfics del que s'obtenia amb el mètode de la geometria analítica. De fet, el tema del mètode havia passat al primer pla per tal de superar la deducció escolàstica en els tantejos del nou mètode experimental.

Bé, doncs, amb aquesta mateixa intenció i propòsit, Descartes afirmarà, a l'inici del seu cèlebre *Discurs*, que l'única manera de transcendir l'error i arribar al coneixement de la veritat, és aprenent a distingir allò verdader d'allò fals, perquè la diversitat d'opinions, prova de l'error en què caiem els homes, prové menys de les nostres diferències de nivell intel·lectual que de la diversa utilització de les nostres capacitats, ja que "no és suficient tenir l'esperit bo, sinó que el principal és saber aplicar-lo bé" ²⁴.

Conseqüentment, Descartes es proposa indicar d'un mode exemplar el millor camí per conduir amb eficàcia la ment envers la veritat. Ho farà mostrant, de manera autobiogràfica, el seu propi èxit en deixar-se guiar per la prudència, que ell anomena "*bona mens*", des de la consideració del procediment matemàtic. Tal i com explica l'autor a les primeres pàgines del seu *Discurs*, el mètode a seguir per arribar a la veritat és del tot individual i la seva exposició obeeix a la finalitat de ser útil a l'amatent lector. En definitiva, fa al·lusió al sentit pragmàtic de la ciència.

---

24. René Descartes, *Discurs del mètode*, I part.

Cal disposar d'una base ferma a l'hora de filosofar. El primer pas serà rebutjar com a fals qualsevol coneixement dubtós sense posar, no obstant això, en tela de judici, les normes comunament acceptades per tal d'evitar mals majors, és a dir, postula una mena de moral provisional.

Al opuscle intitulat *Regulae ad directionem ingenii*, Descartes havia donat nombroses indicacions, més tard reduïdes a quatre, en raó de llur brevetat i incorporades a la segona part del *Discurs del mètode*. Confiava, amb aquestes cauteles, progressar gradualment en els seus enunciats a fi i efecte d'excloure l'error amb la major garantia.

La primera d'aquestes regles diu així: no admetre mai res per verdader que no es conegui amb tota evidència que ho és, tot evitant la precipitació, és a dir, la irreflexió i la pressa, i la prevenció, val a dir, els prejudicis i hàbits deformants de la veritat que Bacon havia assenyalat, i no acceptar res que no es presenti a l'esperit clarament i distint. La segona demana dividir cadascuna de les dificultats en tantes parts com sigui possible a fi de facilitar la seva millor resolució. La tercera, conduir per ordre els pensaments des d'allò més senzill a allò més complex i assumir un ordre allà on no hi existeixi. Finalment, la quarta regla mana fer arreu enumeracions tan complertes que assegurin l'absència de tota possible omissió. Descartes parteix, per tant, del principi de la unitat de la raó o bon sentit, que considera naturalment igual en tots els homes, el fruit del qual és la ciència. La primera regla te per base la intuïció, la segona, l'anàlisi, la tercera, la síntesi i la quarta, l'enumeració.

Aquest havia estat el procediment emprat per Descartes per aplicar l'àlgebra als problemes geomètrics. Ara bé, en passar a l'orde de la filosofia, aquest mètode el portava al dubte generalitzat. Aleshores, Descartes es pregunta, a la manera de Calde-

rón de la Barca, si la vida no és un somni i en despertar críticament, posa en marxa la discussió sobre el món real. D'entrada, no és pas possible d'assolir amb seguretat la realitat per un criteri extrínsec.

Per aferrar-se a una referència indubtable, apel·la al seu propi dubte, *cogito, ergo sum*, afirmació, que no sil·logisme, que tal vegada tenim més clara en francès, *je pense, donc je suis*. El filòsof afirma el caràcter immediat i alhora intuïtiu del *cogito*, la intuïció existencial originària del subjecte que pensa.

A més, Descartes redueix el temps a l'espai, a la trajectòria d'una velocitat, i ho considera tot d'una manera puntual i solitària, donat que l'home ve referit al seu propi instant. Com que la memòria ens traeix, unes vegades per oblit, d'altres per engany, com que es modifica ella sola, amb un mecanisme intern independent de la voluntat, pensa que la consciència podria donar-se fora de l'espai, ja que hi ha moments en què la vida continua en la consciència sense que tinguem sensació espacial. Com podria estar segur de que no estic somniant? Tal vegada, imagina Descartes, podria existir un esperit maligne que ens enganyés i aleshores no podríem assegurar que la vida sencera no fos realment un somni. En tal cas, per què no anomenar realitat al somni? Hom pot apel·lar a Déu, i a fi de comptes és el que farà Descartes. Déu no m'enganya, però sovint veig que soc enganyat. Déu no li ha donat a l'home una naturalesa a la qual li resulti inevitable l'error, en aquest cas Déu seria exactament el geni maligne, però és evident que tot ésser humà es troba exposat a l'error.

Descartes arrenca la seva reflexió des de l'escepticisme respecte dels sentits. Ja que la seva evidència és insegura, tracta de suposar que no hi ha res tal i com els sentits ens fan imaginar, i així negarà la validesa de tot allò que acceptem comunament per

vàlid segons el testimoni sensible. Molts s'equivoquen àdhuc quan es tracta de raonar en torn els temes d'una major senzillesa, per no fer esment que idèntics pensaments que venen a la nostra ment en estat de vigília poden ingressar en ella quan estem dormint. En conseqüència, Descartes decideix suposar o bé fingir, *je me résolut de feindre*, que tot allò que havia entrat a la seva ment no gaudia de més veritat que la il·lusió d'un somni. Amb la qual cosa, Descartes suprimeix, si més no metodològicament, tot el contingut de la consciència.

Tanmateix, no pot pas dubtar de si mateix en l'acte del propi dubte. "Me'n vaig adonar- diu- que mentre jo volia d'aquest mode pensar que tot era fals, era necessàriament precís que jo, que ho pensava, fos alguna cosa. I observant que esta veritat, penso, doncs existeixo, era tan ferma i segura que les suposicions més extravagants dels escèptics no podien fer-la trontollar, vaig judicar que podia acceptar-la sense escrúpol com el primer principi de la filosofia que cercava" ²⁵.

Tot reiterant un moviment mental que havia fet sant Agustí i, més properament, Campanella, ara Descartes parteix de si mateix, si bé en el fons no s'angoixa, perquè te confiança en el bon sentit que li fa saber que el món i que les coses existeixen. En qualsevol cas, per no donar passos en fals en l'acte de deduir, creu millor atènyer-se a les proposicions que se li presentin amb el tipus d'evidència pròpia de les matemàtiques, i, en principi, l'únic que se li ofereix amb el mateix grau d'evidència és que si pensa, i si s'equivoca, és que existeix. Ara bé, la veritat d'aquesta afirmació no procedeix de la relació entre dues idees, sinó de la implicació d'una experiència. " Mentre jo pensava això, no podia ser altre més que jo qui ho pensava", havia assegurat.

---

25. Id. IV.

No era, per tant, una relació mental, sinó la senzilla traducció d'un fet que el filòsof vivia. És a dir, la consciència, el pensar, té la primacia, és el primer vessant que se li ofereix, la reflexivitat del qual implica l'existència, la garantia de ser. És una precedència més que un pas merament lògic. Una mateixa experiència amb dues vessants, el pensar, i l'existir, com a continuació d'aquest pensar. Per tant, Descartes ha fet valer el *cogito* com a relació originària del jo amb ell mateix, com a principi que fa problemàtica i alhora justificable, qualsevol altre realitat.

No obstant això, no és possible fer un tall entre l'acte de prendre consciència del pensament particular i el descobriment del pensament universal. Jo participo d'un pensament que, en ell mateix, és universal i que, en la mesura que és verdaderament un pensament, és coextensiu a tot pensament, però que, en la mesura que és el meu pensament, sempre serà un pensament imperfecte, incert i dubitatiu. Dubto, doncs penso, pot dir el filòsof, de tal manera que el jo es troba traslladat o transportat més enllà d'ell mateix, i capaç de descobrir així, al si del seu propi pensament, la manca d'una veritat que se li podrà fer escàpola, però a la qual apel·la. No hi ha, per tant, pensament conclús ni jo separat.

L'experiència que tenim del pensament és l'experiència del nostre propi pensament en tant que s'afirma a si mateix, i que te consciència de dur en ell una potència d'afirmació universal que l'ultrapassa i a la qual, per tant, s'ha de sotmetre. D'altra banda, si hom cessés de pensar, no hi hauria evidència de la nostra existència.

Des d'una semblant percepció de la profunditat del "*cogito*", avança Descartes, en endinsar l'afirmació inicial " jo penso, doncs existeixo", a la prova, més tard anomenada ontològica,

per Kant, de l'existència de Déu. La idea de Déu és l'acte mateix del "jo penso", per més que limitat en mi, per si mateix i necessàriament sense límits, per la qual cosa puc fer-lo meu en l'interior dels meus propis límits. Aquí el terme idea no vol dir res més que la superació infinita del meu acte per l'acte que funda, i no una simple representació que jo pogués tenir de l'ésser mateix que realitza aquella superació. Per la mateixa raó que jo existeixo quant ens finit pensant, l'ens infinit pensant, sense el qual jo no podria ni pensar ni ser, és per necessitat una existència i no únicament una idea. Dit altrament, si la limitació d'allò finit suposa l'il·limitat d'allò infinit, i si en la meua experiència el trànsit te lloc del pensament a l'existència, en Déu també i amb més raó. Jo penso, doncs Déu és. Baix aquesta reflexió, l'argument cartesà ens du a la font mateixa de l'ésser, en una mena de gènesi que la gènesi de Déu fa deixondir nostra pròpia experiència, de tal manera que l'acte del pensament funda l'existència actual i funda Déu mateix.

Si jo tinc la idea de Déu en mi, una semblant idea no la pot haver produït cap altre ésser inferior a Déu, perquè l'efecte, tot seguint el vell argument escolàstic, no pot ser major que la causa. Ara bé, jo, que puc imaginar qualsevol idea, no puc fer-ho amb la idea de Déu, d'indole distinta, única en al qual hi ha quelcom que no ha pogut venir de mi mateix, ja que jo no soc posseïdor de cap de les perfeccions que venen contingudes en aquesta idea. Per això, la causa de la idea d'una substància infinita no pot ser més que una substància infinita, i és per aquesta raó que la simple presència en mi de la idea de Déu demostra, diu Descartes, l'existència de Déu. Les possibles preguntes al respecte podrien indagar si la ment humana pot tenir la idea d'un ens divers, en quina mesura prescindint de la tradició, extrau la idea d'ella mateix, i, en definitiva, si hi ha una ment capaç d'anar més enllà d'allò present, no està apuntant a la idea de Déu ?, no està, fins i tot, actuant divinament?

Tanmateix, Descartes resulta objectable, si més no, en dos aspectes. En relació al *cogito*, universalitza un tipus d’afirmació que en partir de la paraula “jo”, no és susceptible de ser considerada com quelcom universal. L’evidència del seu enunciat, una afirmació singular, no és pas la d’una veritat matemàtica. Respecte de la idea de Déu, i Descartes entén el terme idea com “la forma d’un pensament per la immediata percepció de la qual soc conscient d’aquest pensament”²⁶, aquesta idea no és major ni menor que qualsevol causa que l’hagi produïda, tenint present que a partir de la idea d’alguna cosa mai no és deduïble la seva existència real. A la il·legitimitat de considerar l’existència com un grau de perfecció, s’afegeix la impossibilitat de passar de l’ordre lògic a l’ordre real.

Com recorda Hans Küng, l’argument ontològic va mantenir la seva força de convicció mentre restà vigent la hipòtesi platònica i agustiniana d’un realisme de les idees, segons el qual aquestes gaudeixen de realitat pròpia, independent. També per a Descartes la idea no era un mer pensament, una paraula buida, un “simple” concepte, sinó una realitat primigènia. En tal cas, sí es podia concloure de la realitat de la idea de Déu la realitat de la seva existència.²⁷

Aquí neix, de fet, la modernitat, i en això queda justificada plenament l’atribució a Descartes de la paternitat de la filosofia moderna. És el moment en que perduda la consciència fascinada, el subjecte cerca l’identitat, el saber si som o no som, recordem una vegada més Calderón i el barroc europeu, el fet de posar la primera pedra del criticisme modern, que desdenya l’aspecte dinàmic i esquematitza matemàticament el pensament. Cal afegir una altra cosa. Descartes ha proposat, amb el

---

26. Descartes, *Meditationes de prima philosophia II*, Def.2.

27. Hans Küng, ¿Existe Dios?, ed Cristiandad, Madrid, 1979, p. 66.

“*cogito*”, un primer principi que és, en si mateix, una inferència, quan els primers principis han de ser evidents per naturalesa i no requereixen proves o inferències.

Tan bon punt Descartes creu haver descobert l'existència de Déu, passa a afirmar l'existència de l'univers, perquè aquest Déu, el geni benigne, no pot ensenyar a l'home més que la veritat. Apareix un cert immanentisme del coneixement, com si Déu hagués posat en nosaltres una certa forma de representació, així com l'essència i els primers principis que trobem desvetllant-los amb la reflexió.

Dos aspectes s'han de considerar en el coneixement, l'extensió i el pensament, o les substàncies pensants i les substàncies extenses, amb la qual cosa el món queda sotmès a un mesurament espacial, aliè a tota força, mentre que l'ànima i les altres substàncies pensants són inextenses. No hi ha altre substància d'allò corpori que la quantitat matemàtica d'allò espacial en la figura i en el moviment. Per tant, reduït el procés natural a un procés mecànic, la matèria ve concebuda per Descartes com idèntica a l'espai, a l'àmbit del qual els moviments mecànics són únicament determinacions modals de la *res extensa*. Déu és, certament, la primera causa del moviment, com immutable creador de l'univers, motor que el posa en marxa. Rere l'impuls inicial, el moviment es transmetrà per conservació inercial, amb la conseqüència que tots els éssers del món, inclús les plantes i els animals, com a mers transmissors del moviment, són, de fet, pures màquines.

Exclosa així de la física, que no de l'ètica, tota consideració finalista, la vida dels cossos orgànics haurà de ser explicada en funció de les mateixes forces mecàniques que operen en el conjunt de l'univers. Tanmateix, la peculiaritat de l'ésser humà s'evidencia en la presència de l'ànima racional, en l'immediat saber que el jo té de si mateix, en la pura intimitat del subjec-

te present a si mateix al seu propi esperit pensant. L'extremat racionalisme del punt de partença du a concebre l'home com a consciència o "*res cogitans*", sense parer compte de tot allò inconscient o ignorat de l'ésser propi de l'ànima. Jo soc només una cosa que pensa, *je ne suis qu'une chose que pense*, és a dir, el subjecte pensant, definit per la seva autoevidència existencial, esdevé una substància. Amb al qual cosa Descartes vol expressar la relació intrínseca mitjançant la qual el jo és l'evidència de la seva pròpia existència, anàlogament a com la "*res extensa*" no seria res més que un continu espacial. Si jo soc una substància la naturalesa o essència de la qual consisteix en pensar i no precisa de cap lloc ni cosa material per existir, l'ànima, aleshores, és del tot distinta del cos i més fàcil de conèixer que el cos. Una vegada més, com a Plató, s'està afirmant l'estranyesa del cos respecte de l'ànima, ens troben davant d'un nou dualisme.

El que passa és que en l'home entren en contacte, irremissiblement, aquests dos regnes independents de la substància que, com idees innates, havien sigut objecte d'estudi a la *Meditació tercera*. Des de la seva intuïció de l'essencial heterogeneïtat de ambdues substàncies, el filòsof farà valer el *cogito* com a relació originària del jo amb ell mateix i, per tant, com a principi que fa problemàtica qualsevol realitat diversa, i alhora, permet justificar-la. La interacció causal de les dues substàncies, difícil de compatibilitzar amb l'enfocament mecanicista de la naturalesa, dugué Descartes a eliminar, per una part, l'ànima com a principi de vida, ja no serà més que un joc de moviments mecànics aquesta vida, ara principi de pensament, i a situar el seu seient, per així dir, a la glàndula pineal, on es faria càrrec de la unitat de les sensacions trameses pel sistema nerviós. Allí rebria l'ànima l'influx de l'exterior i actuaria sobre el cervell i per medi d'aquest sobre el cos ²⁸.

---

28. Descartes, *Les passions de l'ànima* (I, 32).

La doctrina del mutu influx entre l'ànima i el cos entrava en òbvia contradicció amb la seva teoria de la substància, com el propi Descartes va comprendre i, en fer-ho, es veié obligat, a reconèixer d'alguna manera. El principi de la claredat i distinció no era aplicable a aquest aspecte de la relació psicofísica i, a més, deixava sense solució el problema plantejat en aquests termes. En realitat, i possiblement contra la seva voluntat, Descartes subordinava així la realitat pensant a la naturalesa espacial. El que és cert és que la insuficiència d'aquesta falsa solució determinà la voluntat de donar sortida racional a la qüestió plantejada de la interacció entre l'ànima i el cos, com resulta clar a tota la filosofia posterior del segle XVII.

Respecte el tema de la substància, en realitat el tema central del cartesianisme, d'ha de dir que el nou concepte enclou el problema del fonament ontològic en la seva pròpia definició: “una realitat que existeix de tal mode que no necessita de cap altra realitat per existir”²⁹.

Tal i com Descartes la formula, aquesta definició convé, en sentit propi, solament a Déu. Les substàncies finites eren únicament comprensibles a partir d'una limitació i, àdhuc negació, del concepte d'ésser infinit. Onticament poden ser dependents de Déu, però no depenen de cap altra realitat del món. Per tant, en un sentit absolut, el terme substància només correspon a Déu. Però en un segon sentit, relatiu, és aplicable també a les realitats creades quant aquestes no necessiten res per existir, fora del concurs diví. En aquesta perspectiva, el terme substància es contraposa al d'atribut. Nosaltres, diu el filòsof, no tenim l'aprehensió immediata de la substància en ella mateixa, sinó per ser ella el subjecte de certes activitats. Unes són essencials,

---

29. Id. *Principia philosophiae* (I,52).

com la consciència en l'ordre de la vida anímica o l'extensió en l'ordre corporal. Altres són accidentals, com estimar o bé odiar en el primer ordre o la posició i la figura en el segon. A les propietats essencials les anomena Descartes atributs, a les accidentals, modes o accidents. La distinció entre substància i atributs és una distinció de raó, no una distinció real.

Així, doncs, Déu és la substància perfecta, increada, infinita, la *res cogitans infinita* que únicament pot ser concebuda com un pensar essencialment il·limitat condicionant, a més, de la consciència del jo com a subjecte. Pel lliure albir de l'home, els actes de pensament i de voluntat són modes del meu jo, no simples modes en la consciència que Deu té de si. No hi ha, en aquest sentit, cap mena de panteisme en el plantejament explícit del tema de la substància divina, ans confessat teisme.

Déu pertany a l'ordre de les idees innates, clares i distintes i, per tant, verdaderes, i aquestes idees innates són, dirà Descartes, immediatament captades per la ment, no procedeixen ni dels objectes externs ni de la nostra voluntat, sinó tan sols de la facultat de pensar, s'imposen d'un mode necessari a l'esperit. La idea de Déu, l'ésser o la substància infinita, eterna, omnipotent i creadora, no pot haver nascut en mi mateix, per l'absència en mi de les perfeccions contingudes en la dita idea. Descartes es funda en la naturalesa de la idea, la forma d'un pensament per la immediata percepció del qual em faig conscient d'aquest pensament, per donar el salt de la simple presència en mi de la idea de Déu a la demostració de la seva existència. La imperfecció del jo, testimoni privilegiat de la qual és el dubte, remet a la causalitat, ara eficient, des del moment que aquest jo, imperfecte i limitat, tanmateix té en si la idea de perfecció. Una idea que no li pot venir donada, en raó de la nostra limitació, de la meua ment, que no pot ser adequada a tal idea. "Quan reflexiono sobre mi mateix, no només conec que soc una cosa

imperfecta, incomplerta i dependent d'altri, que tendeix i aspira d'un mode incessant a quelcom de millor i més gran, sinó que també conec al mateix temps que aquell de l qual depenc, posseeix en si totes les coses grans a les quals aspiro i les idees del qual trobo en mi, i les té no d'un mode indefinit i en potència, sinó en realitat actual i infinitament, i que per això és Déu³⁰. És a dir, la pròpia finitud constitutiva de l'ésser humà implica una relació causal amb Déu l'expressió de la qual és la mateixa idea divina.

L'argument més concloent per provar l'existència de Déu, per Descartes, és el que havia utilitzat, en la seva formulació medieval, Anselm d'Aosta, al qual he fet al·lusió més amunt. Si Déu és l'objecte de pensament més gran possible, resa en síntesi l'argument, Déu no pot deixar d'existir, ja que aleshores no seria el més gran i, en conseqüència, tampoc Déu.

L'existència pertany necessàriament a la seva idea, igual que la propietat d'un triangle pertany íntimament al triangle. "Perquè no puc pensar Déu més que existint, se segueix que l'existència és inseparable de Déu i per tant que Ell en veritat existeix...ja que sempre que penso sobre l'ens primer i suprem i com treure del tresor de la meva ment la seva idea, és necessari que l'atribueixi a Ell totes les perfeccions, ni que no les enumeri totes ni atengui a cadascuna d'elles, necessitat que és clarament suficient per que després, en advertir que l'existència és una perfecció, conclogui rectament que l'ens primer i suprem existeix"³¹.

Descartes es veu obligat a pensar Déu proveït d'existència, com una realitat efectiva, no com un mer pensament. Déu existeix

---

30. Descartes, *Meditationes de prima philosophia*, (III, 27 ss.)

31. Id. *Meditationes de prima philosophia* (V)

per pròpia virtut interna, com un contingut essencial en la captació de la idea i no perquè hagi de postular cap referència directa a l'existència en si mateix com present a la ment humana. Ara bé, aquesta demostració de Déu basada en el caràcter de pregunta de l'existència de l'home, té el mateix supòsit que les demostracions de Déu a base del món i de la història. Pressuposa una prèvia vinculació de l'ànima, del si mateix o de l'existència humana a Déu, per més que aquesta vinculació no pugui ser demostrada objectivament, sinó només subjectivament viscuda en l'experiència de la certesa. En el *cor inquietum* per naturalesa, l'ésser humà, ho sàpiga o no, es troba implantat a la pregunta per Déu.

Entès Déu d'aquesta manera, passa tot seguit a ser la garantia metafísica del criteri de veritat. Per la seva perfecció, Déu no pot enganyar-nos i, per tant, podem transitar pel món, sempre i quan no oblidem la cautela de que els perfils de l'univers físic facin acte de presència en idees clares i distintes. Identificat el món de la matèria i l'espaiositat, la seva realitat vindrà donada pels aspectes immediats de la quantitat o extensió, com figura, moviment, volum, etc. mentre que les qualitats sensibles, color, olor, sabor, so, seran simples modificacions de la nostra consciència, que Locke anomenarà qualitats secundàries, però no es trobaran realment en les coses. Les anteriors, en canvi, objectives formalment, anomenades qualitats primàries, correspondran a l'ordre de les idees innates cartesianes.

No obstant això, si Déu garanteix la veracitat de les idees clares i distintes, l'existència divina es troba igualment en aquesta mateixa veracitat. Déu és, així, l'autor de l'ordre del món i de les mateixes veritats geomètriques. L'ésser es fonamenta en la veritat i la veritat es definida en funció de la seva cognoscibilitat clara i distinta. Àdhuc les veritats que expressen l'essència imutable de les coses han estat també creades per Déu, al punt

que no signifiquen res amb independència de la voluntat divina. La voluntat absoluta no està limitada a possibilitats, valors i veritats prèviament donats. Déu és *causa sui*, raó de si mateix, determina, amb tota llibertat, les veritats eternes i la pròpia llei moral, des del seu espontani i sobirà posar-se a si mateix les veritats eternes i la mateixa llei moral. Voluntarisme metafísic que en certa manera despulla Déu de la seva dimensió religiosa, com va anotar críticament Pascal, i que anticipa determinats conceptes de l'idealisme de la llibertat en Fichte.

Finalment, com a conseqüència de tot l'anterior, Descartes pensà l'univers físic, incloent en ell les plantes, els animals i el cos humà, com purs mecanismes. La seva hipòtesi mecanicista el dugué a estimar que els animals, incapaces de parlar, es troben mancats de l'ànima, i per tant, de la raó. Totalment governats per les lleis de la física i desproveïts de consciència, són simples autòmats el moviment intern dels quals és únicament un efecte del moviment universal. Sense vida psíquica pròpia, es limiten a reaccionar d'un mode mecànic davant els estímuls.

També el cos humà, pertanyent a la *res extensa*, és una màquina, rígidament determinada per les lleis naturals, sense que calgui admetre l'existència d'un ànima vegetativa o sensitiva, com havia fet Aristòtil. En conèixer el descobriment de la circulació de la sang per William Harvey, Descartes cregué trobar una confirmació del caràcter mecànic de l'organisme humà. Els moviments del cos vindrien donats en funció “del curs que els esperits, excitats per la calor del cor, segueixen naturalment en el cervell, en els nervis i en els múscles, al igual que el moviment del rellotge ve produït per la sola força del seu ressort i per la figura i disposició de les rodes”³².

---

32. *Les passions de l'ànima*, (I, 16)

Tanmateix, els homes es diferencien de la resta dels éssers vivents per la presència en ells d'un ànima, resident a la glàndula pineal de cervell, mitjançant la qual regeix els moviments dels esperits animals, cossos diminuts produïts per la sang i la calor enviats des del cor al cervell, i exerceix el seu control sobre el conjunt del cos humà. Certament que l'ànima és independent del cos, i per l'absència de composició que li és pròpia, necessàriament immortal. A l'ànima, les accions depenen de la voluntat, mentre que les passions són involuntàries i estan constituïdes per percepcions, sentiments i emocions generats pels esperits animals operants en el cos, el que Descartes anomena representacions. D'aquestes, unes són referides a objectes exteriors que estimulen els nostres sentits, com les sensacions de fam, set, fred i calor. D'altres, venen referides a l'ànima, com els sentiments d'alegria, tristor, admiració, odi, amor i desig, les sis més primitives i senzilles de les quals en deriven la resta dels afectes. Aquestes són les passions de l'ànima. Per si mateixes, són bones, si bé cal tenir-les sota el control, o millor, la guia de la raó per tal d'evitar la seva servitud. Així l'home podrà distingir el bé i el mal amb la seva justesa, amb la qual cosa consisteix la prudència.³³

Descartes establí, en aquest respecte, les regles d'una moral provisional, provisional perquè no és possible constituir-la mentre està treballant en l'elaboració d'altres ciències, assentada bàsicament en tres normes. La primera al·ludeix a la conveniència d'obeir les lleis i els usos del país, conservant de manera constant la religió tradicional rebuda per educació, "tinc la religió del meu rei" i actuant en tot acordament amb les opinions més moderades i allunyades de qualsevol excés. La segona demana ser el més ferm i resolt possible en les pròpies accions i

---

33. Id.(III, 211)

seguir les opinions adoptades amb la màxima constància. La tercera, finalment, consisteix en procurar canviar els propis desitjos “ més que l'ordre del món” i prendre el costum de creure que “no hi ha res que estigui del tot en nosaltres, excepte els propis pensaments”. En perfecta coherència amb tota la seva trajectòria vital i científica, fixà aquestes tres regles amb l'exigència de seguir emprant tota la vida en el cultiu de la raó i en el progrés relatiu al coneixement de la veritat, tot seguint el mètode de l'evidència per tal d'assolir d'aquest mode el suprem bé, la felicitat a la vida. El coneixement de les coses depèn, certament, de l'enteniment humà, però també, en part, de la realitat objectiva.

No hi ha dubte, diu Descartes, de l'origen clarament intel·lectual del nostre pensament, però ho s'ha d'excloure una certa capacitat d'influència recíproca entre la substància pensant i la substància extensa. Les tres regles exposades a la tercera part del *Discurs del mètode* tenien per base la insistència en el criteri del millor amb la fita d'arribar a la més elevada perfecció de l'esperit en l'àmbit de les accions possibles. Així el tema de la virtut l'identifica amb l'acceptació de la raó, al marge de la influència dels apetits i les passions. D'aquesta manera, virtut, a l'ètica cartesiana, correspon a mètode a la teoria del coneixement. La saviesa, aleshores, consisteix en l'admissió de la guia racional, màxima norma de vida, per progressar en la ciència, d'una banda, i per usar d'un mode recte de les passions, d'un altra.

Fou una característica de Descartes i de l'època en la qual va viure el filòsof, l'afany de conquerir la saviesa des del seu interès per les aplicacions pràctiques del coneixement. El seu discurs, sostingut pel criteri de l'evidència racional, mirava de comprendre l'univers el més correctament possible, i alhora, transformar l'home en “*maître et possesseur de la nature*”. Tanmateix, en trobar-se mancat d'un concepte abastador de l'ésser, la rea-

litat restà per a ell disgregada en una dualitat radical. El món material esdevingué un succeir purament mecànic i el nostre coneixement del món en un saber purament racional, quantitativament calculador i dominador. Aquest dualisme inconsistent conduiria, a la llarga, a l'escepticisme de Hume i a l'artifici ocasionalista de Guelincx i, més tard, de Malebranche. Ara bé, sembla difícil negar que la substitució de l'ésser per la raó de ser, dugué Descartes a l'oblit de la dimensió existencial concreta del subjecte mateix, donada en aquella activitat del subjecte que pensa³⁴. En tot cas, des del doble punt de vista d'una física de la llum i d'una lògica de la idea, Descartes continua essent un fill del Renaixement.

Blaise Pascal

Deux excès: exclure la raison, n'admettre que la raison .
Pensées, 3, La Pléiade

A l'àmbit de la cultura europea i, en particular, francesa, la influència de la filosofia cartesiana fou considerable i immediata. No, per cert, al camp de les universitats, bastant al marge del progrés científic per la seva resistència al plantejament i la discussió de les noves idees que sorgien, sinó a partir de la rica correspondència entre els estudiosos, per una part, i al si de les Acadèmies que, des de la meitat del segle comencen a treballar en diversos països europeus, per una altra.

Un dels grups en què tindria lloc una recepció del cartesianisme i que dominà amplament amb el seu prestigi la cultura francesa

---

34. Jaume Bofill, *Obra filosòfica*, p. 120.

a mitjans del segle, fou l'escola de Port-Royal, ja esmentada. Al seu origen, Port-Royal havia estat un monestir cistercenc femení fundat els inicis del segle XIII, el 1204, a prop de París. Rere un seguit de vicissituds que propiciaren una profunda reforma moral empresa pe la jove abadessa Jacqueline Arnauld en 1608, el convent passà a ser dirigit espiritualment per l'abat Saint-Cyran, íntim amic del bisbe d'Ypres, Cornelius Jansen o Jansení. El convent s'havia convertit en un centre d'estudi i de meditació, sense perdre el seu caràcter de comunitat religiosa contraria al creixent secularisme i a la conducta d'una cort els confessors de la qual eren els tolerants jesuïtes. La influència de Descartes es reflectí en la *Logica de Port-Royal*, una apel·lació als exemples matemàtics per tal de fundar la vella doctrina aristotèlica de la deducció, i en els atacs d'Antoine Arnauld als professors de la Sorbona en temes de teologia, matemàtiques, ètica i lògica. Entre els assidus visitants de la comunitat es trobaven Fénelon, Racine i Pascal, tots els quals havien fonamentat en el cartesianisme una bona part de les seves concepcions filosòfiques, atrets per la decidida recerca de claredat en el camp científic que, transferit a l'estrictament religiós, els conduïa al reconeixement del pecat i de la seva càrrega onerosa i, en conseqüència, a la necessitat d'apel·lar a la gràcia per trobar el camí de la salvació.

En aquest ambient és on cal situar la persona i l'obra de Blaise Pascal (1623-1662). Oriünd de Clermont, les seves primeres inclinacions foren les matemàtiques i la física, per les quals demostrà una capacitat considerable. Amb setze anys composà un assaig sobre les seccions còniques i dos anys després inventà una màquina calculadora per ajudar la comptabilitat paterna, mentre atenia vivament qüestions de física, com el problema del buit baromètric i l'equilibri dels líquids, des d'una constant pràctica experimental. En torn els vint i tres anys patí una crisi religiosa que l'apropà al jansenisme i el dugué a considerar

la limitació de les ciències abstractes i la urgència d'estudiar l'home.(80) L'any 1654 se li evidencià amb una major claredat la seva inclinació religiosa, que no mística, i passà un temps a Port-Royal, on també hi era present la seva germana. A partir d'aleshores i fins a la seva mort, els trenta nou anys, es dedicà, sense abandonar els seus estudis científics, a polemitzar contra la doctrina molinista sobre la gràcia i a preparar una obra apològica del cristianisme que restaria inacabada, però els fragments de la qual, ordenats pels seus amics i publicats pòstumament, aparegueren amb el títol de *Pensées*.

Com a bon científic, Pascal no deixava de reconèixer el mèrit del mètode cartesà i les irrenunciabls avantatges del que anomena l'esperit de geometria, per progressar en el món matemàtic i lògic. En parlar d'ell, Pascal vol referir-se al pensament quan opera amb definicions exactes i abstraccions, a les ciències o a les matemàtiques. Tanmateix, ben aviat se n'adonà de la insuficiència de la deducció racional, no només en l'àmbit de la realitat humana sinó en el propi camp del coneixement científic. D'entrada, els principis de la deducció defugen el raonament, que no es pot sostenir sense ells, però tampoc no es pot provar amb arguments. A més, l'esperit de geometria resulta ineficax i poc adient per conèixer allò singular i concret i, en particular, l'ésser humà. Per Pascal era il·lusori pensar, com feia Descartes, en un mètode universal d'ordre racional que donés compte dels assumptes més rellevants per l'home. Segons ell, la facultat amb la que aquest regula la seva vida és el cor o la intel·ligència, verdader seient de l'esperit de finor, les raons del qual són inassolibles a la raó o esperit. Quan diu finor s'està referint al pensament que opera amb idees i percepcions no susceptibles de definicions exactes. Una figura geomètrica o la llei de gravitació són idees perfectament definibles, si bé la poesia, la música o l'amor, no ho són, bàsicament per el caràcter propi de l'objecte a definir. Coneixem la veritat no només amb la raó,

sinó també amb el cor. El cor, ens dirà, té les seves raons que la raó desconeix. L'esperit de finor, basat en l'experiència, el sentiment, l'instint, que l'apropa, en contra de Descartes, al mètode de Galileu, és més capaç d'intuir que de veure els matisos que ens porten directament al nucli de les coses i sobretot, de comprendre la naturalesa de l'home, situat entre dos infinits, el tot i el no res,(84) i li permet de fer-se càrrec de la seva verdadera situació davant Déu. Recordem que Descartes havia apel·lat a Déu per posar en marxa el moviment del món i com suprem avalador de la seva confiança en la realitat. Això per a Pascal és imperdonable. “El cor és el que sent Déu, no la raó. Això és la fe, Déu sensible al cor, no a la raó” (481).

Aquesta atenció al singular i concret havia estat fora de l'interès de Descartes, però, en canvi, fonamenta l'imprescindible ordre geomètric, que únicament entra eficaçment en joc sobre la base d'aquell. El cor és la facultat que accepta aquells principis que la raó no pot veure amb claredat, però que són la condició del mateix exercici de la raó. El cor està ben lluny de ser un simple dipòsit d'afectes, és el desig en general, l'impuls cap a l'acció, mentre la raó és el servidor capacitat que compleix algunes de les raons del cor. És a dir, els principis li venen donats a la raó per una facultat, la intel·ligència o cor, que te menys claredat que ella, però que es troba per damunt d'ella. La impotència, diu Pascal, tan sols hauria d'humiliar a la raó que ho voldria jutjar tot, amb la qual cosa vol posar en relleu que la fe és una conversió voluntària més que una adhesió intel·lectual, una sensibilitat del cor o voluntat del bé envers Déu.

L'esperit de finor, la *finesse* , és apte per a comprendre la condició humana, la seva grandesa al igual que la seva misèria, la seva permanent inestabilitat entre l'ésser i el no res i la dignitat del seu pensament per la qual l'home supera l'univers. Tanmateix, de bon poc li serveix el pensament si no ajuda l'home a com-

prendre els seus límits, la seva misèria i la condició verdadera que el constitueix. Quelcom que l'home no sol assumir, ans al contrari, mira d'evadir-se de la seva pressentida misèria per mitjà de la diversió, (205) que ens allibera per uns moments de nosaltres mateixos, del nostre jo, de l'abandonament, la insuficiència, la dependència, la impotència i el buit (201), ja que “mai no cerquem les coses, sinó la recerca de les coses” (203).

Aquí ja no és útil l'esperit de geometria, la garantia de la raó. La solució al misteri de l'home, punt de trobada de la naturalesa i el sobrenatural, únicament la pot donar el cristianisme, la fe a la veritat de la qual no arriba cap argumentari racional. Aquest darrer sempre és humà, mentre que la fe és un do de Déu. Certament que no hi ha cap evidència total respecte de Déu, aleshores no seriem en l'ordre de la fe, però si Déu existeix, diu Pascal als llibertins, de fet els lliurepensadors presumptament alliberats per la ciència, tot es guanya si creus en ell, mentre que si no existeix, ben poca cosa s'ha perdut, us quedareu on ja estàveu abans, sense vida eterna. Per descomptat, això no és cap argument, si haguéssim de llegir-lo racionalment. No podem creure en Déu com si es tractés d'un negoci en el que invertim el nostre capital vital. En realitat, l'aposta de Pascal s'ha de prendre com un símbol segons el qual amb la fe el creient ha de començar a perdre's ell mateix, en línia amb el text evangèlic que diu “si el gra no mor, no donarà cap fruit” (Joan, 12, 6). Rere el càlcul de probabilitats, eco de la seva vocació matemàtica a la qual no és aliena l'anàlisi infinitesimal, apareix de besllum l'acte de fe. Cal, doncs, reconèixer Déu com quelcom del tot diferent de les categories d'aquest mon, per cert, Kierkegaard insistirà en el mateix dos segles més tard des de la seva perspectiva luterana, i davant la fe, l'intel·lecte se l'entrega, perquè és quelcom superior a ell. El pensador que havia experimentat l'esglai davant el silenci etern dels espais infinits (91) en veure el cosmos buit, inhòspit i sense sentit aparent, té

una posició de transcendència radical i fa entrar en crisi el cosmologisme que encara veia en el món la fesomia divina. Déu està més enllà de l'espai infinit i se li ofereix, a través de Crist, com l'únic vincle amb el significat, des de la puresa del cor i la pràctica de la pietat. Cal enfrontar el risc de creure en Déu que la fe no elimina, si bé la garantia de la qual ja la tenim a aquesta vida. Amb tot això, Pascal segueix el rastre de l'escàndol paulí de la “vana ciència” i de la “filosofia dels homes”. A diferència de l'apologetica tradicional, que partia de la contemplació del cosmos per demostrar l'existència de Déu, Pascal no intentarà de provar Déu per la raó natural, ja que un coneixement de Déu sense Jesucrist el veu inútil i estèril.

En conjunt, Pascal dibuixa una reflexió sobre l'home i la societat que il·lustra críticament el moment que li tocà de viure. Perfilà, amb admirable penetració psicològica, la condició humana, com n'és una prova, no únicament els *Pensaments*, sinó el breu tractadet amb el títol *Discurs sobre les passions de l'amor*, on anticipa el contrast de les dues classes d'esperit, cor i raó, posteriorment desenrotllats com a diferència entre l'esperit de geometria i el de finor, no necessàriament incompatibles. Ell sembla, en tot cas, haver participat dels dos, en ser un excel·lent científic i, alhora, una ment profundament intuïtiva.

El ressò de l'obra de Montaigne, del seu escepticisme creatiu, travessa els escrits pascalians, amarats d'un estil elegant, d'una prosa conscientment treballada, inscrita en el solc del millor humanisme, que descriu la misèria, al igual que la grandesa, del ésser humà, “una canya pensant, més dèbil que l'univers” (264), però que coneix, en canvi, allò que ignora el seu volum i poder, per la superior dignitat del pensament.³⁵

---

35. La numeració que apareix rere les cites de Pascal provenen de l'edició de *La Pléiade, Oeuvres complètes*, 1969.

Leibniz

“Déu ho veu tot a la llum de la necessitat”

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) és, sens dubte, un dels pensadors més complerts que ha donat el nomenclàtor dels filòsofs. Va néixer a Leipzig, d'una família de juristes, en la qual el seu pare era professor de filosofia moral, la qual cosa influí, molt probablement, en la seva formació.

Des de l'any 1661 estudià filosofia i dret, si bé, amb una extraordinària amplitud d'interessos ja de ben jove, Leibniz treballà a fons els autors medievals i moderns, els divuit anys obtingué el títol de *magister* en filosofia i el 1667 es doctorà en dret a l'universitat d'Altdorf. Va refusà la càtedra que a continuació se li oferia i entrà al servei de l'arquebisbe de Maguncia mentre investigava temes de lògica formal inspirat en les obres de Ramon Llull.

Gràcies a la seva relació amb el príncep elector, l'esmentat arquebisbe, Johan Felip Schönborn, Leibniz s'introduí en la vida política i cultural europea. Enviat a París en missió diplomàtica a la cort de Lluís XIV, tingué ocasió de conèixer al físic i matemàtic Huyghens, al filòsof Malebranche i a Arnauld, l'any 1673 passà un quant temps a Londres, on va freqüentar la *Royal Society* posant-se al dia de les investigacions científiques de Newton i de Boyle. De retorn d'una nova estança a París, feu escala a Holanda on trobà Spinoza, el pensament del qual seria un punt de referència constant en la seva filosofia. Vacant el càrrec de conseller de l'elector a ran del traspass d'aquest, Leibniz, cridat a Hannover, obtingué el lloc de bibliotecari a la cort del duc, al servei del qual romandria la resta de la seva vida, amb l'encàrrec de redactar la història de la casa Brunswick-Lüneburg. A París va descobrir el càlcul

infinitesimal, la publicació del qual no tindria lloc fins set anys després, el 1684, tres abans de l'obra de Newton. Aquest havia arribat abans al mateix descobriment, per més que la notació dels *Principia Mathematica* fou considerada un xic més imperfecta que la de Leibniz, adoptada finalment pels científics francesos.

Dejorn conciliador i vivament impressionat per les desastroses conseqüències de la guerra dels Trenta Anys, que havia assolat Alemanya i una bona part del centre d'Europa, Leibniz va intentar, sens èxit, la reunificació de les diverses confessions religioses, així com l'organització d'una república científica oberta a tots els savis del continent a través de les distintes Acadèmies nacionals. El 1699, el filòsof fou nomenat membre de l'Acadèmia de Ciències de París i un any més tard president vitalici de l'Acadèmia de Berlín. Entre tant, continuava la seva investigació científica i filosòfica, a més dels seus treballs com historiadore de la casa d'Hannover i dels seus estudis sobre l'origen de l'antiga llengua germànica. Tanmateix, a penes va escriure res, si més no, de rellevant, en la seva llengua materna, l'alemany. Tota la seva obra principal està redactada en francès, l'idioma culte del moment, si exceptuem una petita part feta en llatí. El seu pensament queda només parcialment expressat a través dels seus llibres. Cal fer-se a mans del seu amplíssim epistolari i dels nombrosos fragments i esborranys que no gosà publicar, per fer-se càrrec de la totalitat de les seves idees. L'any 1685 va escriure el *Discours de métaphysique*, un breu assaig filosòfic d'extraordinària importància, els *Nouveaux essais sur l'entendement humain* el 1703-1704, una resposta a Locke que no veuria la llum fins el 1765, els *Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal*, publicats el 1710 i la *Monadologie*, escrita a Viena el 1714 i dedicada al príncep Eugeni de Savoia a fi d'exposar-li en resum la seva teoria de les mònades.

Leibniz no dugué mai a terme una exposició sistemàtica del seu pensament. Home d'amplíssima cultura i d'un notabilíssim interès pel saber, va destacar com matemàtic, jurista, filòleg, físic, historiador i filòsof. Marginat els últims anys de la seva vida per llastimosos circumstàncies polítiques, l'antic conseller de diversos prínceps, com el tsar de Rússia Pere el Gran, va haver de patir un trist exili interior fins a la seva mort, oblidat de quasi tots, el 1716.

Inversament a l'ascens dut a terme per Spinoza al món intel·ligible impersonal que culminava en la pura renúncia a la singularitat, Leibniz va seguir el camí contrari, és a dir, accentuà la sendera particular de cadascú basat en la reflexió segons la qual la substància, essent una de sola, no pot tenir extensió, ja que aquesta comporta pluralitat i només pot caracteritzar a una col·lecció de substàncies, les mònades, cada una d'elles inextensa i, per consegüent, immaterial.

El seu punt de partença era l'autopresència de l'ànima a si mateixa en la qual s'obra i s'il·lumina la comprensió de la totalitat de l'univers. Leibniz afirmava que cada substància individual o mònada, sense parts, ni figura, indivisible, reflecteix l'univers des d'un punt de vista diferent, en una jerarquia des de les mònades ínfimes més elementals de la naturalesa fins a la suprema mònada divina que representa el món des de tots els punts de vista possibles. L'ésser és, doncs, intrínsecament singular. Ara bé, aquesta singularitat ha de ser compatible amb l'universalitat del món racional, s'ha de poder justificar racionalment en un sistema que doni raó de cada perfil individual, de cada existència. Déu, al crear, compleix la seva pròpia essència, crea perquè era racional crear i, per consegüent, necessari, argument que arrenca de l'aplicació del venerable argument ontològic al concepte d'allò possible. En la forma utilitzada per Leibniz, tot allò que és possible és necessari. "Déu únicament, com ésser

necessari, té aquest privilegi, que, si és possible, és necessari que existeixi. I com que res no pot impedir la possibilitat d'allò que no implica cap límit, cap negació, i, per tant, cap contradicció, això sol basta per admetre *a priori* l'existència de Déu".³⁶ Possibilitat i realitat coincideixen en Déu. Ara bé, respecte del món, aquest és sempre possible mentre no contradigui les lleis de la lògica. Des de la hipòtesi que el món dels possibles és molt més vast que el món d'allò real, Déu contemplà un nombre infinit de móns possibles abans de crear el món en el que ens trobem. En la seva bondat decidí crear el millor dels móns possibles, però en tot cas no era pas lliure de contravenir les lleis de la lògica, per això havia de fer-ho com el va fer, ja que el contrari no seria racional ni digne d'Ell.

A més de crear el món, Déu l'ha multiplicat en perspectiva, per dir-ho d'alguna manera. Cadascuna de les mònades són els seus innombrables reflexos, gradualment diferents, però integrant en si mateixes una perspectiva de totes les altres, que Déu ha posat en elles en el moment de llur creació. En representar cada substància singular una unitat irreductible i tancada en el conjunt de l'univers, troba també en la totalitat racional la seva justificació de ser. En tot aquest desplegament racionalista, Leibniz es proposa, primordialment, posar en relleu que qual-sevol veritat, àdhuc les anomenades veritats de fet mostrades per l'experiència s'han de justificar en darrer terme pel mode de ser del subjecte que fa de tal subjecte en el judici en què s'expressa la veritat. Per tant, així com l'experiència sembla posar de manifest veritats únicament contingents, el coneixement racional traduiria a termes de necessitat, a veritats de raó, allò que per a l'experiència són només veritats de fet. En altres paraules, l'experiència no és altra cosa que el coneixement confús d'allò que per si mateix és racional. Per a una ment que veïés les

---

36. Leibniz, *Monadologie*, 45

coses en llur essencial manera de ser, en realitat el propi Déu, ocasionalment, el mateix Leibniz, no hi hauria res de contingent, tot seria el desplegament necessari de la seva essència. Cadascuna de les substàncies del món tindria la seva fórmula o essència singular pròpia i, així, el que anomenem experiència es reduiria, per el coneixement racional, al desenrotllament de la fórmula essencial constituent de cada cosa. En realitat, això és anàleg a la distinció de Spinoza entre el coneixement “*sub specie temporis*” i el coneixement “*sub specie aeternitatis*”. Per tant, el coneixement racional vindria caracteritzat perquè tots els judicis o afirmacions sobre la realitat es troben precontinguts virtualment en els seus subjectes, que són la raó suficient de tots els seus predicats. “La naturalesa d’una substància individual, d’un ens complet, és tenir una noció tan complerta que basti per comprendre i fer deduïble d’ella tots els predicats del subjecte al qual s’atribueix la dita acció. L’accident, en canvi, és quelcom la noció del qual no compren en absolut tot el que se li pot atribuir al subjecte a qui la noció s’atribueix.”³⁷

Adherit a la lògica aristotèlica de subjecte- predicat, Leibniz prenia com a normes bàsiques els principis de contradicció i de raó suficient. Segons el primer, de dues proposicions contradictòries, una ha de ser verdadera, l’altra falsa. Segons el segon, un determinat estat de coses se segueix amb necessitat d’un nombre suficient de raons precedents. Aquesta raó, no obstant això, no és una causa necessària sinó un principi d’ordre i d’intel·ligibilitat mitjançant el qual queda garantida la contingència o llibertat de les coses reals i postulada una causa lliure de l’univers. D’aquesta manera, contràriament a la doctrina de Spinoza, que derivava el que existeix, geomètricament, de l’essència de la substància única, la realitat és, per Leibniz, el resultat d’una lliure elecció de Déu. Lliure i racional, ja que

---

37. *Discours de métaphysique*, 8

la raó del món és, en rigor, la llibertat. La raó suficient inclina sense suposar necessitat. Aleshores, si les veritats de raó que esbossen el món de la pura possibilitat, són necessàries, referides a les essències però no a les existències, han de descansar en els principis d'identitat i contradicció, són “*a priori*”. Inderivables de l'experiència, són innates perquè abracen una necessitat de la qual es troben mancats els coneixements empírics. En canvi, les veritats de fet són, per a nosaltres, veritats “*a posteriori*”, contingents, i afecten a l'ordre de la realitat efectiva, de l'existència actual. Un ordre on domina el principi de raó suficient, que explica el que succeeix d'un mode cert, mancat de necessitat, perquè el contrari del que està succeint és sempre possible. “Els nostres raonaments es funden sobre aquests dos principis, el de contradicció, en virtut del qual judiquem fals allò que l'embolcalla i verdader el que és oposat o contradictori a allò fals. I el de la raó suficient, en virtut del qual considerem que cap fet podria ser verdader o existent, cap enunciat verdader sense que hi hagi una raó suficient per que sigui així i no pas altrament, per més que aquestes raons la majoria de vegades no ens poden ser conegudes”.³⁸

És a dir, les accions per les que actua un ésser humà són lliures. Tenen un motiu, certament, però no una necessitat lògica. Déu opera també amb el mateix gènere de llibertat, la seva voluntat actua en consideració del millor, *principe du meilleur*” o “*principe de convenance*”, altrament no hauria tingut raó suficient per a crear un món, com explica a la *Teodicea*,³⁹ la qual cosa suposa una causa final. Al crear la naturalesa, Déu ha elegit un ordre rigorosament mecànic on cada mònada està tancada sobre si mateixa i obra només sobre ella mateixa en el seu desplegament espontani.

---

38. *Monadologia*, 31,32

39. *Teodicea*, III

A partir del principi de raó suficient, Leibniz estableix el de la identitat dels indiscernibles. Cada àtom espiritual que és la mònada, cada substància simple, és distinta de les altres. Si entre dues d'elles no hi hagués la més petita diferència no hi hauria motiu per que fossin dues. Creades directament i immediata per Déu, tota l'activitat de les mònades es dona d'un mode totalment espontani, sense que puguin tenir entre elles cap relació causal." Les mònades no tenen finestres per les quals quelcom pogués entrar ni sortir".⁴⁰ Concordeu, això sí, en reflectir tot l'univers, cadascuna des del seu punt de vista, si bé, tanmateix, la interacció no es pot pas donar, ja que tot el que succeeix a cada substància individual forma part de la seva pròpia noció i, a més està plenament programada per la mònada divina, un ressò prou evident de la doctrina aristotèlica de les formes essencials de les coses, però com a determinació individual. "Així, la qualitat de rei, atribuïda a Alexandre el Gran, no és prou característica d'un individu, si fem abstracció del subjecte i no incloem les qualitats del propi subjecte ni tot allò que compren la noció del mateix. Déu, no obstant això, veient la noció individual d'Alexandre, distingeix al mateix moment el fonament i la raó de tots els predicats que es poden dir verdaderament d'ell, com, per exemple, que venceria a Darius i a Poro, cosa que nosaltres només podem saber per la història".⁴¹

Tot això vincula el concepte de la mònada, com substància individual, amb el tema de les veritats de fet i les veritats de dret. Com que la noció de qualsevol substància individual és infinitament complexa, un enteniment finit haurà de limitar-se a conèixer les propietats de fet inferint-les de l'experiència, mentre que l'anàlisi requereix per deduir tots els seus predicats tan

---

40. *Monadologia*,⁷

41. *Discours de métaphysique*,⁸

sols és possible per a Déu. Per ell, totes les propietats verdaderes són analítiques, i en tot cas, únicament amb un procediment infinit podria ser demostrat que també en les veritats de fet es dóna la inherència del predicat al subjecte.

El problema de la comunicació de les mònades remet, en Leibniz, a altres dues grans qüestions, l'harmonia preestablerta i la concepció dinàmica dels cossos. Les mònades, pel filòsof, es despleguen en paral·lel per una prèvia ordinació divina. Essent cadascuna un aspecte del conjunt de l'univers, hi ha una correspondència continua entre la infinitat de processos autònoms, segons els quals Déu ha ordenat el món, de tal manera que les substàncies individuals discorren independentment per llurs diversos camins reflectint amb una claredat de percepció diversa, la totalitat de la realitat. Efectivament, hi ha diversos nivells de representació en el món. En el nivell ínfim es troben les mònades mancades totalment de consciència, en un segon esglaó es dóna ja un inicial nivell de consciència, com aquell que apareix en la sensació, el món vegetal, i en la memòria, el món animal, per passar a les representacions amb plena consciència de si, el món dels éssers racionals amb graus de percepció diversament confusa o clara. Tan sols en la mònada divina té lloc el màxim nivell de claredat. Aquesta ha assenyalat a cada individu el seu lloc i el camí de la seva vida, de tal forma que cada substància, esdevinguda un autèntic microcosmos, gaudeix d'una perfecta correspondència funcional amb cadascun dels processos de l'univers.

Ara bé, les mònades, punts inextensos proveïts de força, fan supèrflua la hipòtesi cartesiana dels dualisme pensament matèria. Des de la perspectiva pluralista de les substàncies actives, Leibniz pensa cada cos, animal i humà, enterament compost de mònades com els seus últims elements. Al món físic, pròpiament parlant, no li correspon una real substància corpòria. Es-

pai i temps són aparences sensorials mancades de realitat, “fenòmens ben fundats” o modes de presentar-se de les mònades. L’espai és un ordre de l’existència de les coses en llur simultaneïtat. Per tant, no hi ha, contràriament a la hipòtesi de Newton, espai real fora de l’univers material, només un “*continuuus ordo coexistendi*”, la contrapartida real del qual és la disposició de les mònades en un orde tridimensional segons el punt de vista des del qual reflecteixin el món. Anàlogament, el temps és un altre fenomen ben fundat, basat així mateix en la successió de les mònades, “*continuuus ordo existendi successive*”.⁴²

En relació a l’existència de Déu, Leibniz va reprendre, amb una nova elaboració, les proves tradicionals amb la fi d’explicar la seva monadologia i justificar una concepció teleològica del món compatible amb el caràcter mecànic de la ciència moderna. Per fer-ho va donar una exposició summament complerta dels principals arguments que s’havien esgrimit al llarg de la història. En relació al argument medieval de sant Anselm, tendia a acceptar-lo amb l’advertiment, o, millor, l’afegit, que s’havia de completar mitjançant la demostració de la possibilitat del concepte de Déu des de la base de la possibilitat del món. La prova clàssica definia Déu com el subjecte de totes les perfeccions. Leibniz, per la seva part, entenia la idea de perfecció com una qualitat simple, positiva i absoluta que expressa sense cap límit el que vulgui expressar. Si el concepte podia lògicament ser pensat, era efectivament real perquè no enclouia cap contradicció. Possibilitat i realitat coincidien en l’ésser més perfecte, si aquest podia ser concebut, ja que l’existència estaria entre el nombre de les perfeccions. Tot seguint el fil de l’argument anselmià, la tercera via tomista lleugerament modificada, Leibniz defensava que tots els éssers ens duen a Déu. Allí on es parlava d’una causa eficient que havia de posar en mar-

---

42. *Carta a Arnauld*, II, 119

xa la sèrie possible de causes finites per a no recaure en un retorn a l'infinit,

Leibniz posa la raó suficient de l'existència del món en una substància que té en si mateixa la raó de la seva existència i conté, en el seu enteniment, la idea de tots els móns possibles, i en la seva voluntat, l'elecció del millor entre d'ells. Tota possibilitat pressuposa una realitat, en correspondència amb el principi aristotèlic segons el qual l'acte precedeix a la potència. En l'acte de la creació, Déu va elegir aquest món que ara s'ha fet actual en raó de la no contradicció entre el conjunt de les mònades que el constitueixen. La seva contingència o possibilitat lògica que no existís o existís d'un altre mode, és aplicable a cada cosa particular tant com al conjunt de l'univers, la possibilitat de totes les coses és eternament necessària i, la raó de llur possibilitat ha de descansar en una realitat eternament necessària, un pensament que Kant considerarà com l'única raó possible per provar l'existència de Déu. Ell seria la raó suficient del món, així com de les veritats eternes i fins i tot de tots els universos possibles.

D'una manera semblant, Leibniz sostenia l'argument de les veritats eternes, emprat ja per Plató a fi de deduir la immortalitat i l'eternitat de les idees.⁴³ La raó última de les veritats contingents ha de residir en les proposicions necessàries, sempre veritables que, com a tals, són la raó suficient dels nostres judicis empírics. Si la raó perquè quelcom existeixi ha d'existir al seu torn, aquestes veritats eternes només poden existir com pensament a la ment de Déu. Finalment, l'argument de finalitat deriva de la seva concepció de l'harmonia preestablerta. Crea des totes les mònades com a "fulgors de la divinitat"⁴⁴, tancades

---

43. *Fedó*, 77d.

44. *Monadologie*, 47.

en llur pròpia vida interior, llur existència demana el com de la seva coordinació. El filòsof apel·la a la seva explicació dels dos rellotges, tan perfectament construïts que donen l'hora en el mateix moment, el somni impossible de Felip II d'Espanya, gràcies a la seva acabada sincronia. Això genera la semblança d'una interacció, que ens fa tenir la il·lusió d'un univers on les mònades apareixen com causes sense ser-ho realment. L'única causa exterior, el rellotger diví, ja no ha d'intervenir en la marxa del món una vegada aquest es troba en moviment. Anticipadament, ha establert un acord entre el cos i l'ànima que permet l'harmonia entre l'un i l'altre, així com la harmonia general de la naturalesa, "*horologium Dei*", en la singular terminologia leibniziana. Per acabar-ho d'adobar, dirà que, si el mirem amb la deguda atenció, l'univers presenta una sèrie d'aspectes que s'han de considerar des de la perspectiva d'un propòsit benèfic.

En la creació del món, Leibniz no es limita a contemplar una acció lògica, la veu sobretot com una obra moral admirable. Un coetani seu, el filòsof francès Pierre Bayle, havia volgut demostrar la incompatibilitat de la religió i la raó sobre la base de la presència del mal en el món. Leibniz va respondre que d'igual manera que només l'enteniment diví contempla com a necessàries les veritats contingents, també aquest món creat és el més perfecte possible, com a món, no com a ideal, i únicament per la seva finitud no aconsegueix el nostre enteniment arribar a comprendre la seva intrínseca optimitat, evident pel Creador. El límit acompanya inseparablement l'ésser creat, per la qual cosa se segueix de la creació l'ingrés del mal en el món. Del mal que anomena metafísic, la finitud, deriven, al seu torn, el mal físic o dolor i el mal moral o pecat, el preu genuí de la llibertat humana, "*conditio sine qua non*" del bé, quelcom que per a Leibniz sobreabunda generosament sobre el seu contrari. Som, pel que sembla, davant d'una concepció que considera el món com la més perfecta expressió de la unitat neoplatònica. La distinció d'una voluntat antecedent

divina que vol el bé en si, i una voluntat consegüent, que vol el millor, permeté a Leibniz fundar el seu optimisme metafísic que tants atacs, curulls de sarcasme, rebria de Voltaire i dels il·lustrats. En tot cas, el seu interès s'adreçava a proporcionar a la religió una defensa contra els escèptics i justificava en la seva filosofia un harmònic acord racional entre les darreres conquestes de la ciència i la fe cristiana. En tot moment la seva preocupació era aconseguir la conciliació i l'establiment d'una unitat universal mitjançant un llenguatge simbòlic per tal d'assolir la plena verificació de totes les veritats, una mena de gran ordenador o computadora apte per compilar tot el saber. A més dels seus estudis de jurisprudència i d'història, Leibniz havia iniciat la seva investigació en el terreny de la lògica, coma base de la metafísica, una altra nota de la seva dependència aristotèlica. Mirà de completar l'insuficient formalisme de l'antiga lògica amb la fonamentació d'una lògica matemàtica a base d'emprar símbols apropiats que donessin compte de les més petites diferències a tots els àmbits, un empeny que el dugué al descobriment del càlcul infinitesimal, en certa manera un símbol idoni de la seva filosofia, que té el seu equivalent metafísic en la teoria de les mònades. Contràriament a Descartes, veié la matèria com extensió més energia, la qual cosa, amb independència de ingenuïtats i inexactituds, contribuï a fomentar els estudis sobre cinètica a partir del segle següent i a constatar l'error cartesà de haver fundat la física sobre la hipòtesi de la constància en la quantitat de moviment. Ràpidament en desacord amb l'atomisme de Gassendi, Leibniz formulà l'anomenada per ell llei de continuïtat, en virtut de la qual "*natura non facit saltus*", es a dir, que el pas d'una a d'altres magnituds admet una infinitat de graus intermedis, matisos i petitíssimes diferències. El seu pensament va més enllà de la perspectiva quantitativa i mecànica de Descartes i amb la doctrina de les mònades vol superar el determinisme de Spinoza. Hi ha pocs dubtes de que la seva filosofia sigui un monument admirable a la confiança en la raó humana, però a despit de cruels decepcions, el seu formidable optimisme,

només comparable a la seva increïble ingenuïtat, no sembla haver reparat en la dificultat de conciliar la llibertat humana amb la connexió universal d'una harmonia preestablerta i la distinció entre l'univers que, en la seva excel·lència, no pot menys d'existir, i el seu Creador, tan necessari com ell. A força d'apriorisme, Déu sembla restar suprimit per esdevenir pura llei de a raó a fi i efecte que sorgeixi el món. En tot cas, la grandesa de Leibniz és indiscutible pel seu esforç, realment gegantí, per mirar de respondre a les exigències filosòfiques i científiques de la seva època. El seu intent d'estructurar el programa ideal de la ciència, com ho havia pensat el mallorquí Ramon Llull, fa d'ell un avançat singular al saber dels nostres dies, el desenrotllament del qual va saber anticipar. La seva influència en la filosofia posterior, al segle XVIII, és considerable i representa una alternativa al predomini docent de la doctrina de Francisco Suárez, fins aleshores l'autor més ensenyat a la filosofia escolàstica. A partir de la seva mort, Christian Wolff fou un dels primers en divulgar el pensament de Leibniz i, alhora, qui dona una estructura sistemàtica a la docència de la filosofia, en un context en què aquesta disciplina esdevingué quelcom propi de professors universitaris, amb la consegüent ambivalència que aquest fet comporta.

Una altra conseqüència fou el desplaçament de l'ontologia, o metafísica general, la ciència que estudia l'ésser, d'allò real al ens possible, modificant i eixamplant l'aspecte essencialista del pensament escolàstic tardà així com del pensament racionalista. Els seguidors de Wolff acabaran entenent la metafísica com a mera ciència dels primers principis, universals i necessaris del coneixement, que constitueixen el fonament dels principis de totes les altres ciències, un aspecte que recollirà més endavant, la filosofia de Kant, particularment en el rerefons de la seva crítica a la metafísica.

L'empirisme

A philosopher, I mean a gentleman
Addison

En paral·lel al desplegament del racionalisme en el continent europeu, fou apareixent al Regne Unit, per la mateixa època, un peculiar corrent filosòfic, l'origen pròxim del qual es trobava en el pensament de Bacon i, en certa manera, es presentava com oposat al racionalisme a pesar del seu origen, parcialment cartesà.

Com vàrem veure, Francis Bacon havia intentat assentar les bases d'un coneixement inductiu convençut, com ho estava, de l'esgotament de la via aristotèlica deductiva com un mitjà per fer avançar la ciència. El seu tarannà era prou indicatiu de la nova manera d'enfocar el pensament més abstracte que, sobretot a Anglaterra prendria cos de seguida. Consistent en una economia tant de llenguatge com de conceptes, faria variar inclús el sentit usual del terme "filosofia". Inicialment, recordem-ho, per una semblant activitat s'entenia un saber universal amb pretensions de donar compte del més ample conjunt de la realitat, que per aquesta raó es presentava com a permanentment obert i, alhora, com una actitud discursiva davant la realitat, estretament abraçada a les ciències.

En aparèixer, després del Renaixement, la física experimental i la matemàtica de la mà de Galileu i de Newton, les conseqüències en el mode de filosofar es deixaren sentir amb rapidesa. Descartes va elaborar un nou sistema, eminentment gnoseològic, que recollia, però no resol·lia, els nous problemes del coneixement. Tanmateix, en erigir tot el coneixement des de la cer-

titud de la seva pròpia existència dilucidada per l'introspectiu criteri de veritat, les idees clares i distintes, determinà d'un mode decisiu tot el pensament posterior. Els filòsofs britànics van entendre que allò primer en l'àmbit cognoscitiu són les idees com a fets de la ment o com allò que té lloc en la ment. Ara bé, el terme "idea" rebé un us bàsicament psicològic, al marge de la consideració que rebia en l'ontologia tradicional. En oposició al pensament de Descartes, caracteritzat per construir des de la ment la realitat del món a partir del criteri d'evidència, els empírics deien que la validesa d'una idea només descansa en el seu origen òntic, ha de raure en els coses, per la qual cosa el procés del coneixement implica per l'enteniment el trànsit d'un paper actiu a un altre de passiu. El supòsit central de l'empirisme és, de fet, una certa desconfiança en la raó cartesiana, per una part, i una valoració predominant de l'experiència sensorial, d'una altra. En funció de la primera, es tendí a posar en entredit la terminologia filosòfica més abstracta o diferencial de la qual no era factible donar raó per la majoria de la gent. Conceptes com "ens", "substància" o "matèria", posem per cas, van ser sovint exclosos dels llenguatge dels pensadors empiristes al ser vistos com superflus i, a la vegada, impròpiament allunyats de l'interès comú. En funció de la segona, s'apel·là a una adaptació de la metàfora estoica que equiparava l'ànima a una taula en la qual res no ha estat escrit. La nova formulació donada per Locke considerava l'enteniment com una habitació obscura susceptible, emperò, de ser adequadament il·luminada per les finestres dels sentits, per mitjà dels quals la llum de l'experiència podria dissipar la foscor inicial.

Per aquests motius, no és d'estranyar que la filosofia passés a designar, en la seva nova formulació britànica, criteri de conducta o criteri regulador d'activitats, tal i com ha esdevin-

gut usual en la seva generalitzada aplicació periodística. En qualsevol cas, el pensament de les Illes Britàniques acabaria per assumir un paper de guia directriu en relació a la cultura europea al llarg del segle següent, el XVIII, en especial a França, on els “*philosophes*” il·lustrats abraçarien aquest tipus de pensament com motor del canvi revolucionari que hauria de culminar el 1789. La societat britànica, al seu torn, havia patit la guerra civil entre el Parlament i el monarca i anhelava un compromís que es va saldar, positivament, amb l'establiment de la primera monarquia constitucional a Europa. Un fenomen en absolut aliè al corrent empirista, fortament lligat a una ideologia moderada, el liberalisme, capaç d'articular sàviament tradició i modernitat, al Regne Unit, des de la revolució de 1688.

Com he dit, el corrent empíric és coetani del racionalisme, amb un punt de partida rudimentàriament cartesà, quant considera que el primer, en l'àmbit del coneixement, són les idees, tal i com aquest terme és comprès en la llengua anglesa, allò que té lloc en la ment. Ara bé, s'allunya de Descartes pel que fa a la distinció entre les percepcions clares i distintes i aquelles altres obscures i confoses. La certesa haurà de ser, a partir d'ara, el que li arriba a la ment com a mer fet, d'un mode totalment receptiu, una ment estricte receptacle on imprimeixen llur rastre les impressions procedents del món extern i amb un us del llenguatge que dona a termes com “idea”, “impressió” i “sensació” un sentit bàsicament psicològic, contra el qual hauria de reaccionar Kant. Bacon i Hobbes havien accentuat el mètode empíric i deductiu i preparat, d'aquesta manera, el camí del pensament empirista, però sense pertànyer pròpiament a ell. En realitat, entenien l'experiència en un sentit més ample. Serà John Locke, i encara més David Hume, els que reduiran l'experiència a la impressió sensorial.

Giambattista Vico

Verum est factum, scire est facere

Correspon al segle de les llums l'albada de la consciència històrica que el Romanticisme durà a madura plenitud. Una figura atenta als nous corrents del pensament modern, des de l'experimentalisme de Bacon, les matemàtiques de Galileu i de Descartes i el mecanicisme de Gassendi, el napolità Giambattista Vico (1688-1744), interpretà el món de la història amb l'eina d'una raó problemàtica, en paral·lel al que havia fet Leibniz, en voler interpretar la realitat física i metafísica amb el mateix instrument conceptual. En escriure la seva *Autobiografia*, Vico esmenta els quatre grans autors i les corresponents etapes del seu itinerari filosòfic que desplegà a la *Ciència Nova*, la primera filosofia de la història a la modernitat. Ara bé, resulta indispensable, abans de seguir, l'aclariment de la paraula "ciència" en la terminologia de Vico. El seu temps entenia que les úniques rames del saber a les quals podia atribuir-se el qualificatiu de ciència eren la física i la matemàtica. La història, no susceptible de ser expressada en fórmules o equacions matemàtiques, no podia rebre el nombre de ciència, quelcom únicament aplicable a allò que es podia sotmetre a quantitat i mesura. No era el cas de la història i això ajuda a comprendre l'aïllament en què Vico va viure i l'escassa ressonància de la seva obra, rescatada per Croce, Gentile i Maria Zambrano ja en el segle XX.

Vico mirava d'elaborar una nova ciència, un nou mode de coneixement sota la negativa influència del cartesianisme i, en concret, enfrontat al concepte de raó cartesià que semblava menystenir, des del *cogito*, tot el que no fos la raó física, el sentiment, la intuïció i la fantasia. L'ésser humà, per explicar una veritat, ha de situar-la en funció de la vida, de la seva evolució en el temps i segons la seva manera de ser a cada època, en la

qual intervenen la raó, la fantasia i els sentits. A més, únicament l'home és capaç d'entendre les coses que ell mateix

fa. A diferència de la matemàtica, o de la història, la naturalesa pot ser pensada, però només Déu, el creador de tot, té un coneixement ple i adequat de les coses, justament perquè les ha tret del no res. En reduir la veritat al fet, en posar la norma de la veritat en la realització de les coses, Vico sosté que és l'home qui pot conèixer i entendre la història en la mesura que, com imatge de Déu, és davant la seva pròpia realitat. Podem saber allò que hem fet, sota l'empara de la providència, la intervenció de la qual estructura un ordre, una invariable repetició de tres edats successives, la primera, teocràtica i mítica, la segona, heroica, violenta i arbitrària, la darrera, humana, raonable i mesurada, en la que a partir d'una presa de consciència de la igualtat dels homes, culmina una forma de govern més acordada a la nostra naturalesa.

És cert que només podrem conèixer allò que fem, però la veritat humana, a més de passar per la duana del *factum*, ha de fer-ho així mateix pel control del *bonum*. La història, en tot cas, és un continuat renaixement, una evolució en la que intervenen successivament les tres facultats humanes, la fantasia, creadora de la primera edat mítica, els sentits, quan es configura l'època heroica, i la raó, pròpia de l'univers civil regit pel dret, que ha sabut unir la saviesa eterna dels antics, Plató, exemplarment, pare de les idees universals, i la moderna doctrina de Bacon i de Grotius, per tal de donar a llum la república universal de les lletres. Ara bé, l'oblidat llibre de Vico, la *Ciència nova*, iniciava la tradició de dividir la història no ja per anys, sinó també per nivells de cultura que s'aixequen, s'estabilitzen o cauen. No pensa que cada cicle sigui superior a l'anterior, sinó que allò que queda és la naturalesa humana i de la successió del predomini d'una de les seves facultats, dedueix conclusions generals

i formula diverses prediccions, tot guiant-se per la història de Tàcit, de la qual recull el món dels fets de l'acció humana i la decadència social, i per la lectura de Maquiavel, que l'empeny a reflexionar sobre el caràcter de l'Estat i el paper de la desigualtat social.

Vico, fill d'un pobre llibreter napolità, va créixer en la més negra pobresa, guanyà una càtedra de retòrica a la universitat de Nàpols i, sense a penes ressò en el seu temps, presentà una crítica de la raó, diferent a la de Pascal, si bé prenia, com el filòsof francès, el cristianisme com inqüestionable punt de partida. Cercava una nova comprensió de la història de l'ésser humà per tal d'arribar a una visió unificada de l'home i el món, amb la pretensió d'ordenar, d'alguna manera, el caos aparent de l'esdevenir històric, advertint, de passada, als seus contemporanis, del que podia succeir. Anticipà alguns aspectes del romanticisme i, com era d'esperar, rebé el pòstum reconeixement a principis del segle XIX, de persones com Goethe, Michelet i Comte, i, en menor mesura, de Hegel i de Marx.

CONCLUSIONS

*What does thou profess?
I do profess to be no less than I seem
Shakespeare (King Lear, I, IV)*

En molts aspectes, la cultura del Barroc es troba summament entrelligada a l'eclosió del Renaixement amb una florida especialment rellevant en l'àmbit geogràfic mediterrani. En el segle XVII la cultura espanyola arribà a la seva culminació sota el Segle d'or, en cridaner contrast a una crisi econòmica, militar i de lideratge que cedirà el seu lloc de preeminència a França a mitjans de la centúria, per no recuperar-la mai més. El recolzament del rei en la noblesa i en l'Església, amb la pretensió de mantenir l'ordre social en suposat perill per les idees renaixentistes, donà lloc a un teatre nacional, a Espanya, que se'n farà ressò en la comèdia de Lope de Vega, Tirso de Molina i Calderón de la Barca, amb la lírica i la prosa de Luis de Góngora i de Francisco de Quevedo i amb la crítica i la novel·la picaresca de Baltasar Gracián i de Mateo Alemán. En diversa mesura, tots aquests autors reflectien la preocupació generada per la crisi social i la misèria real a la monarquia hispànica alhora que altres manifestacions artístiques renunciaven al camí del realisme en favor d'una certa evasió i d'un cultiu de l'emotivitat més explícit.

A Itàlia, Roma es pot considerar, amb plena legitimitat, la capital del Barroc. Quelcom iniciat ja, sota l'estil manierista, a la segona meitat del segle XVI, i que tindria la seva estrena arquitectònica en la església del Gesù, aixecada per Vignola l'any 1586, mostra d'un compromís entre el classicisme en relativa retirada i el nou impuls estètic que coneixerem per Barroc. Avui, quan

estem arribant a un culte desproporcionat a la imatge, podem comprendre millor el component escenogràfic, destinat a crear consol per la via il·lusòria, propi de la cultura barroca. Quel·com present, en totes les èpoques, en la praxi política, el segle XX ha aconseguit en aquest camp un pervers virtuosisme, les celebracions cortesanes, tant les profanes com les eclesiàstiques, desplegaren una sumptuositat, una fantasia i un luxe fins aleshores desconegut. Coronacions, ambaixades, casaments reials i festes del tipus que sigui, miraven d'oferir a l'espectador una imatge celestial al preu de caure, quasi bé sempre, en el més evident esperpent. En aquest sentit, la cort de Versalles assolí reconeguda notorietat en trancar tots els motllos del Renaixement al introduir la presència divina en l'espectacle humà, per bé que el teatre francès, a l'inici del Barroc influït pel teatre clàssic espanyol i per la moda italianitzant, es mourà en la doble tendència, clàssica i barroca, d'equilibri entre el realisme i la idealització estètica, entre la raó i l'emoció, el joc entre la forma i el fons, des d'una sensibilitat basada en l'exageració, l'artifici i l'apassionada contraposició.

Cal recordar que els segle XVII fou protagonista involuntari de diverses crisis. Les epidèmies, en especial la pesta bubònica a Sevilla, l'any 1649, i a Londres, el 1665-66, les greus alteracions climàtiques al llarg de tot el segle amb les consegüents repercussions negatives a l'agricultura i a l'economia europea en general, els moviments migratoris i els desplaçaments causats per la guerra dels Trenta Anys, així com la partida cap Amèrica des de diversos països, van generar una penúria traduïda pel descens demogràfic arreu d'Europa, un fenomen al qual la guerra quasi permanent hi contribuï de manera decisiva. En baixar la producció agrària, però no la pressió fiscal ni la detracció senyorial, augmentà l'endeutament de la petita pagesia en paral·lel a la concentració de terres en mans de sectors de la

burguesia i de la noblesa que s'apropriaven de terres comunals. L'accentuació de les diferències socials fou un dels inevitables resultats de tot plegat, mentre el comerç i la producció manufacturera van mostrar una relativa capacitat d'adaptació als canvis estructurals a Anglaterra, Províncies Unides i França. Els centres italians i hispànics, per contra, van patir una crisi de més envergadura gairebé fins a finals del segle.

Robert Burton, l'autor d'un llibre d'èxit, *Anatomia de la melangia*, donava compte als seus lectors que diàriament tenia notícies de “guerres, plagues, incendis, inundacions, robatoris, assassinats, massacres, meteors, cometes, espectres, prodigis, aparicions; de ciutats preses, places assetjades a França, Alemanya, Turquia, Pèrsia, Polònia, etc; de preparatius i reunions militars diàries, així com de llurs conseqüències en aquests temps tempestuosos: batalles lliurades, amb multitud d'homes morts, monomàquies, naufragis i batalles navals, pau, aliances, estratagemes i nous perills.”⁴⁵

Aquesta visió no era pas falsa, però si incompleta. En el darrer quart del segle XVII tingué lloc un canvi definit per la recuperació econòmica amb la reaparició de l'or en el mercat, la consolidació de la monarquia parlamentària a Anglaterra i la lenta davallada de l'imperialisme de Lluís XIV. Afegim la constitució de la ciència moderna, de la mà de Newton, el creixement de la població, d'altra banda bastant desigual i algunes innovacions tècniques que ajudaren a la prosperitat del comerç i la manufactura. A la indústria urbana s'aplicaren els avenços tècnics que permeteren millorar la qualitat i també l'elaboració de nous productes. Les ciutats holandeses assoliren el predo-

---

45. Cit. A Geoffrey Parker, *Global crisis*, trad. espanyola *El siglo maldito*, Planeta, Barcelona, 2013, p.21.

mini en diversos sectors, com la construcció naval o els teixits de llana i de lli, si bé el desenvolupament manufacturer dels Països Baixos, Anglaterra, el nord de França i l'oest d'Alemanya tingué la seva contrapartida en l'estagnació i crisi de les ciutats castellaness i les del nord d'Itàlia.

D'altra banda, les últimes dècades del segle són sacsejades per un nou canvi de certa rellevància, el triomf de l'esperit crític sobre el principi d'autoritat. Quelcom que ja havia succeït, temps enrere, en l'àmbit literari, recordem Lope de Vega, però també la querella dels antics i dels moderns, tot reivindicant la importància del present, culturalment parlant, en relació a l'antigor clàssica. Un esperit crític, aplicable als documents històrics i religiosos, així com a tradicions de tota mena, quelcom que promouran les escoles racionalistes i empíriques.

Ara bé, el Barroc, un estat de l'esperit, en definitiva, el podem veure com la crisi del Renaixement, com el moment que valora el culte a allò individual i l'escenogràfic, l'absència de límits i de sentit pedagògic, la devoció pel paisatge lliure i per les forces naturals, l'ambivalent tarannà d'il·lusió i d'escepticisme, l'obsessiva, per reiterada, pregunta sobre els gran temes com el sentit de la vida, la roda de la fortuna, o la predestinació, en contrast respecte de l'ambició de totalitat o l'empenta vital i l'afany de glòria dominants al segle precedent. El "*monstruo de su laberinto*", la potent imatge calderoniana de *La vida es sueño* que remou, angoixat, les més profundes giragonses de la consciència, apareix igualment en els versos cervantins de *La guarda cuidadosa*, en la totalitat de l'obra de Quevedo i en la crítica aspra de Gracián. Un exemple, entre molts d'altres, del canvi d'esperit que ja no sent l'agulló de la glòria de les armes, ens ve del poeta i dramaturg jueu, Antonio Enríquez Gómez, coetani de Calderón de la Barca:

*Necio, a tus hijos ¿qué consejo has dado
 Qué político estado te llenó de memoria y fantasía
 De la marcial y bélica osadía?
 ¿Qué sed, por insaciable que haya sido,
 Con sangre se apagó?...¿Qué cielo, di, ganaste
 Si tu mismo sepulcro conquistaste?*

Es visible el cansament de la guerra, cada vegada menys un natural exercici de l'home sobretot quan el vent de les victòries ja no agita les pròpies banderes, quan la fúria militar no assoleix l'èxit esperat. Cervantes, entre d'altres, encertà en l'expressió melancòlica de les armes, que nia, implacable, a la primera part del *Quijote* ⁴⁶. Una queixa semblant la podem llegir en el Quedo dels sonets morals, en evidenciar la seva nostàlgia d'una edat heroica que ha desaparegut per a no tornar, així com a la *Canción a las ruinas de Itàlica*, de Rodrigo Caro (1573-1647), un poema elegíac d'acabada estructura formal.

Si el Renaixement es pot concebre com un procés d'idealització, on les coses són emissàries d'abstraccions egrègies, l'home, una voluntat de glòria, la dona, l'eco d'una harmonia més excelsa, el paisatge, un reflex de la divinitat, en canvi el Barroc representa, en una bona mesura, el desencís de tot això. La realitat deixa de ser una idealitat potenciada, les coses són el que són, esplèndides en llur bellesa, miserables en llur enderroc, quelcom prou evident a la literatura i a la història pictòrica, amb el triomf del bodegó, la crítica de Cervantes a l'idealisme de l'heroi i la melancòlica gravetat que acompanya tothora la presència de la mort i l'efímera condició de la bellesa. En front dels arquetips, la cultura barroca potenciarà

---

46. Miguel de Cervantes, *Quijote*, I, XXXVIII

l'individu, l'existència enfront de la perfecció. Del que se'n deriva la novel·la picaresca, ja iniciada abans amb el *Lazarillo* i que ara li segueix el rastre d'un cru naturalisme expressiu a Quevedo, a Grimmelshausen i a Shakespeare, al igual que la pintura immergeix la figura humana en el paisatge, començant per l'aire que l'envolta, així a Rembrandt, a Velázquez i a la pintura francesa, com també a Van Eyck o a Caravaggio. Com reconeix Díaz-Plaja, Quevedo anticipa, amb tres cents anys d'avantatge, el gènere literari de l'esperpent de Valle-Inclán. A la novel·la picaresca intenta fer un humor impossible amb la fam i la misèria, descriu una humanitat condemnada i es complau en l'acumulació d'elements grotescs, bestials o demoníacs, tot seguint les formes d'irrealitat típiques dels somnis, posant a la vista les pobres gentes de l'inframón, en paral·lel a la desmitologització que duu a terme Velázquez quan pinta les teles dels borratxos, l'engany de Vulcà o el quadre d'Ariadna. Mentre, més al nord, la paleta de Rembrandt no s'atura en mostrar les diverses cares de la mort i dels *outsiders* com els cecs, els leprosos, els esgarrats o les bruixes.⁴⁷

Cal tenir present el rerefons de la Contrareforma. Amb la intenció de foragitar tota mena de contaminació erasmista i luterana, el moviment religiós conegut per aquesta denominació volia marcar una radical diferència respecte del que no és catòlic, afirmava la fe tridentina en oposició a les desviacions calvinistes, luteranes i de l'església oriental ortodoxa i apel·lava a un nou ascetisme mentre lligava el catolicisme a la idea de monarquia i cercava el suport de la poderosa cort francesa amb la mateixa naturalitat amb què el protestantisme s'identificava amb la república en els països del nord. En tot cas, l'estructura constantiniana de les relacions església estat ha pogut nodrir una rebel·lia, al si d'una societat desgavellada pel retrocés de-

---

47. Guillermo Díaz-Plaja, *El espíritu del Barroco*, ed. Crítica, Barcelona, 1983, p. 60

mogràfic, la pobresa generada per les guerres i la pèssima administració en contrast clamorós davant l'orgullosa i desesperada afirmació de la pompa vaticana.

Tanmateix, no cal oblidar un element positiu del barroc tridentí, en un doble aspecte, sociològic i estètic, que configura una única realitat, el sorgiment de la ciutat moderna, la definitiva superació del ruralisme medieval. He fet al·lusió al paper central de Roma en la conformació estètica del nou moment cultural, si bé cal afegir que ho és també en la planificació urbanística que assoleix al segle XVII amb les places del Popolo i Navona, entre d'altres, un model que es projectarà arreu d'Europa. Viena, Munich, Praga, Liubliana, Varsòvia i San Petersburg, són exemples d'un moviment expansiu que, des de la capital romana, es projecta a un seguit de ciutats del continent i és dut a terme, sovint, per arquitectes italians. Aquesta curiosa adhesió al mestratge dels constructors meridionals explica el fet que la majoria dels temples catòlics segueixen en les seves línies bàsiques la catedral de Salzburg, el model de la qual no era d'altre que l'esmentada església del Gesù, de Roma.

En l'àmbit espiritual, queda ja ressenyada la inflexió envers la interioritat, iniciada d'antuvi i reforçada a partir de Trento, la posició defensiva del papat correlativa a la seva pèrdua de poder real als afers polítics d'Europa, l'aparició d'una més acurada consciència social en les comunitats i ordes religioses, el conflicte entre les diverses confessions cristianes i, al si del mateix catolicisme, l'enfrontament entre els defensors de les esglésies nacionals o gal·licans i els que apostaven pel predomini papal sobre els drets del monarca. Caldrà afegir el sorgiment de diverses corrents dins del protestantisme, així com el moviment de Port-Royal a França, que planta cara al poder jesuític i a la moral relaxada dels llibertins. A la nació francesa també tindrà lloc una de les darreres manifestacions dels poders terrenals,

que diria Anthony Burgess, al convent de Loudun, escenari inesperat de suposades possessions diabòliques.

En tot cas, cal reconèixer que el moviment contrareformista volia ser un impuls de renovació que no s'esgotava en una reacció defensiva davant del protestantisme, sinó que comportava molts elements positius, com l'aparició de noves ordes religioses, oratorians, caputxins, teatins, salesians i jesuïtes, per bé que el concili de Trento no evità la divisió dels cristians en aplegar únicament els seguidors de l'autoritat papal. Com recorda el pare Gil, L'aplicació de Trento passava pel beneplàcit dels estats catòlics, la major part dels països no oposaren reserves, però Espanya els rebé amb la clàusula "*salvo los derechos reales*" i França acceptà la dogmàtica, però no els de reforma. En termes generals i, com era d'esperar, dominà la tendència conservadora i fins a ben entrat el segle XVII no es començaren a edificar els seminaris tridentins. Hi ha escasses dubtes que som davant d'un retorn al model medieval, malgrat l'inicial contingut reformador i en no ser el concili universal de la unió de tots els cristians, confirmà el final de la cristiandat. D'altra banda, amb la reivindicació d'una religiositat individual més sincera, tant en l'àmbit protestant com en el catòlic, assistim a la irrupció de l'esperit de la modernitat que té el seu *pendant* en la revolució científica apadrinada per Galileu i per Newton i amb el gir antropològic i epistemològic els pares del qual són Descartes i els racionalistes. El filòsof francès pretenia demostrar el caràcter objectiu de la raó i marcar les regles en les quals cal inspirar-se per tal d'assolir aquesta objectivitat. La seva obra més coneguda, el *Discurs del mètode*, autèntica carta magna de la nova filosofia, esdevingué una font d'inspiració tant com l'ocasió de nombroses polèmiques al llarg de tot el segle. En exposar un resum sistemàtic del seu pensament, sense deixar d'encloure les reflexions sobre física, a *Principis de filosofia*, evidencià la rellevància que atorgava al vincle entre filosofia i ciència, un

camí que els pensadores posteriors hauran de recórrer si volen dir quelcom amb sentit. Leibniz n'és un exemple, Pascal, n'és un altre.

El segle XVII, un segle de grans pensadors, filòsofs i matemàtics, obria un nou paradigma, el de la modernitat, una revolució intel·lectual, o millor, cultural, que, des del racionalisme, no únicament atacava el criteri d'autoritat establerta, sinó que donava prioritat al pensament sobre l'experiència, condicionava així mateix la línia de pensament de l'empirisme i optava per la forma més abstracta del pensament, la raó matemàtica, amb l'esperança de comprendre el món, però també de demostrar per via geomètrica, cas de Spinoza, la pròpia moral. D'altra banda, l'èxit científic i social de Newton fou una prova de l'especial relació que es donava a Anglaterra entre ciència, tècnica i societat. La difusió del microscopi, sense anar més lluny, va permetre el descobriment de l'espermatozoide el 1677 i dels globus sanguinis el 1688, no sense aixecar reserves per part dels elements més conservadors arreu d'Europa.

Tot això va produir una lenta modificació de la imatge del món, arraconada la física aristotèlica, però encara dependent, en molts aspectes, de la mística neoplatònica, la tradició hermètica, l'alquímia i l'astrologia. El nou paradigma es proposava fonamentar filosòficament l'autonomia de la ciència, assolir la veritat des de la primacia del subjecte sobre l'objecte, de la consciència sobre l'ésser, de la llibertat personal sobre l'orde còsmic i, en definitiva, de la immanència sobre la temàtica transcendent. Amb ell s'inicia l'antropologia filosòfica moderna i assoleix independència la teoria del coneixement així com la teoria del mètode i de la ciència, fins a desplaçar la metafísica que des de l'antigor i durant tota l'Edat Mitjana havia ocupat el lloc preeminent. Però també es proposava una altra finalitat, que arribaria al seu cim el segle següent, el dels il·lustrats, es pro-

posava assolir la felicitat humana per la via del saber i la consegüent conquesta d'una autonomia que l'anterior estructuració del món feia inviable. La crisi de la cristiandat, l'esqueixament religiós produït per la Reforma, comportà la desaparició de l'imperi universal, a partir d'aleshores substituït per l'existència d'estats territorials moderns amb igualtat teòrica de drets. El poder suprem el té encara el monarca individual, al poder del qual s'ha de sotmetre l'Església, en lloc de la religió sorgeix la nació, un fenomen ja visible en l'obra de Shakespeare, en lloc dels interessos confessionals i ètics, domina la raó, i molt en concret, en l'àmbit polític, la raó d'Estat.

En fer fallida la idea de la societat cristiana total que abastava la pràctica totalitat dels aspectes de la vida, a partir de la pau de Westfalia i del triomf dels anglicans sobre els intransigents calvinistes, comença a fer-se present un cert respecte a l'opinió privada en matèria religiosa, avança una actitud pragmàtica i apareix el deisme. De la mà de Locke, el teòric de la tolerància política i de l'estructura racional de la fe, s'ha de entendre el deisme com l'afirmació de l'existència de Déu al marge de qualsevol revelació. La majoria dels autors deïstes pertanyien a la segona meitat del segle XVII i a la primera del XVIII, molts d'ells de l'escola de Cambridge. Malgrat les notables diferències entre ells, els unia un comú rebuig dels misteris revelats i l'afirmació d'una religió merament natural, cercant l'essència racional del fons comú de les diverses creences religioses al llarg del temps. El Déu del que parlaven volia ser el Déu de totes les religions un cop aquestes resten desposseïdes de tots els seus elements històrics i, per dir-ho així, positius. Per a Locke, el cristianisme feia referència a la moral, en cap cas al dogma, en el ben estès que la moral la veia com a recerca prudent i a llarg termini de la felicitat, quelcom prou evident en la moral del sentiment, un altre corrent britànic, que tindrà un notori ressò en l'obra de Kant.

El pas del deisme més o menys il·lustrat a una bàsica actitud panteïsta demana la presència de Spinoza. Per al pensador neerlandès, Déu està, al contrari que per a Descartes, al principi de la filosofia com allò absolutament cert, no viu separat de l'univers, és en el mateix univers i l'univers és en ell. La naturalesa és un mode determinat d'existir del propi Déu i el pensament humà és un determinat mode de pensar del mateix Déu. El jo individual i totes les coses finites no són substàncies particulars, sinó meres modificacions de l'única substància divina. Per Spinoza Déu és únicament transcendent quant els seus infinits atributs, del tot inaccessibles per a nosaltres si prescindim de l'extensió i del pensament. Aquest Déu no és, en cap cas, una causa transcendent, sinó una causa interna de totes les coses i causa de si mateix.

Res a veure, per tant, amb el Déu cristià, creador, jutge i redemptor. Déu és aquí, més aviat, filosofia de la raó, un enunciat categorial plenament identificat amb l'ésser, fora del qual res no pot ser ni ser pensat. La substància infinita és el concepte màxim i, per tant, les coses finites, les figures, no són sinó negacions. Podrà semblar una paradoxa, però ens trobem, en la filosofia de Spinoza, davant tres de les característiques que defineixen el Barroc; allò informe, la substancialitat i la potencialitat. Un text inequívoc del nostre filòsof ens pot servir de mostra: "Ser finit significa, verdaderament, una negació parcial, i ser infinit, en canvi, l'afirmació absoluta de l'existència d'una naturalesa".⁴⁸

Des d'una semblant herència cartesiana, si bé, en aquest cas, amb una clara presència cristiana, Leibniz proporciona una nova perspectiva de l'esperit del Barroc. Una convicció de fe que veu en l'esplendor de l'harmonia del món l'esplendor de l'amor de Déu que es revela. Per això es manifesta, i àdhuc

---

48. Spinoza, *Ètica*, I, esc. 1/d3

s'imposa triomfalment un llenguatge alhora mundà i supra-mundà, llenguatge que es concep i es presenta com a representació cognoscitiva de Déu. L'experiència de la necessitat simplement hipotètica de qualsevol ésser mundà és primordial i més profunda que l'intent de Leibniz de justificar la forma de l'argument ontològic de l'existència de Déu que, segons el seu parer, Descartes no va resoldre de manera satisfactòria. El salt de la necessitat absoluta de Déu a la necessitat hipotètica del món esdevé possible per el filòsof només mitjançant la mediació de l'absoluta llibertat divina. Així Leibniz incorpora la idea cristiana de Déu com a filosòficament verdadera, per tal com és la més gran possible. Tot confiant que el Déu tradicional proporcionï una harmonia preestablerta entre les nostres idees i les coses amb les que guarden relació i proposant la mónada com a unitat espiritual, Leibniz semblava enfrontar-se al nou pensament que havia enviat Déu a una honorable jubilació. Malauradament, els seus arguments passaren a la immediata posteritat des de les formulacions de Wolff, fatalment presoners de la més dissuasòria pedanteria alemanya.

El Barroc, en definitiva, l'hauríem de contemplar, culturalment parlant, com el pas del món tancat a l'univers infinit, per manllevar l'expressió de Kojève. La revolució científica, iniciada el segle anterior amb Copèrnic i l'enorme expansió geogràfica arreu del planeta, el segle XVII dóna un pas de gegant, no únicament pels seus descobriments en nombrosos camps de la ciència, un fet ja prou admirable, sinó perquè els canvis en la manera d'entendre el món físic van anar acompanyades de noves formes de pensament, alhora que les qüestions religioses condicionaven en una bona mesura els esdeveniments polítics.

En el terreny estètic, el Barroc havia ajudat a modificar en profunditat el llenguatge figuratiu renaixentista i, en l'àmbit de la pintura, havia aconseguit emancipar el paisatge, quelcom impensable unes dècades abans. El retrat assoleix una més in-

tensa profunditat psicològica i els gran artistes de l'època no es limiten a la recerca de l'harmonia, pouen sense miraments en la força expressiva i en la mostra de les passions humanes. L'arquitectura barroca evidencia un contrast entre la façana, més clàssica, i l'interior, més ornamental. En la deriva posterior, de l'anomenat rococó, triomfant a França i al sud dels països germànics, creà obres mestres d'arquitectura, pintura i decoració d'interiors, a Anglaterra influí en el mobiliari i en les arts gràfiques i avui poden admirar-lo en nombroses esglésies i en la façana del Zwinger, de Dresden. El camp predilecte on florí l'estil rococó fou en les unitats reduïdes i domèstiques, una mena d'interiorització de l'art que propugnava un espai íntim, marcant distància respecte de la grandiositat del Barroc, un procés que s'allarga fins a mitjans del segle XVIII. La mirada opulenta, curiosa, extravagant, sensitiva, teatral, cruel i pessimista, sempre vitalment activa i d'una sensibilitat polièdrica, donà a llum una música incomparable, unes arts plàstiques d'un realisme i d'un naturalisme impressionants, anticipació a vegades genial de corrents artístiques encara no desplegades, unes lletres que dibuixen, en clau de comèdia i de tragèdia, la condició humana amb la vigòria dels grans clàssics grecs. Cervantes, Shakespeare, Racine en són, entre d'altres, testimoni, així com els pensadors, científics i filòsofs, que apel·laven a la raó com a l'eina suprema en la seva forma més abstracte, la matemàtica, per donar compte de la pròpia dignitat del nostre esperit i deixondir el camí de la modernitat. Potser caldria reivindicar, en el maèlstrom del Barroc, esplendor i decadència, glòria i misèria alhora, la veu esperançada del poeta sevillà quan ens recorda que "*es un acto de fe toda mirada*".⁴⁹

---

49. Antonio Machado, *El milagro (Cancionero apócrifo)* a *Poesias completas*, Espasa-Calpe, col. Austral, Madrid, 1962, p. 292.

❧ BIBLIOGRAFIA ESENCIAL

BENJAMIN, Walter

Ursprung des deutschen Trauerspiel, trd esp. El origen del drama barroco, Taurus, Madrid, 1990

BOFILL, Jaume

Obra filosòfica, Ariel, Barcelona, 1967

BORNGÄSSER, Barbara et alii

El Barroco, h.f. ullmann, Potsdam, 2011

DELEUZE, Gilles

El pliegue, Leibniz y el Barroco, Paidós, Barcelona, 2006

DESCARTES, René

Oeuvres complètes, La Pléiade

GIL I RIBAS, Josep

Primera emancipació del pensament, vol. 5 de la Història del pensament cristià, Cossetània, Valls, 2011

GOMBRICH, E.H.

Historia del Arte, Debate, Madrid, 1997

HUIZINGA, Johann

El otoño de la Edad media, Rev de Occid. Madrid, 1965 Im Schatten von Morgen, Gotthelf V., Bern, 1936

La cultura holandesa en el siglo XVII

KÜNG, Hans

Existe Dios?, Cristiandad, Madrid, 1979

LEIBNIZ, G. Wilhelm

Obra completa, Biblioteca de grandes pensadores, Gredos, Madrid, 2011

MARTINEZ MARZOA, Felipe

Historia de la filosofía II, Istmo, Madrid, 1973

PASCAL, Blaise

Pensées, Gallimard, La Pléiade, Tours, 1969

PARKER, Geoffrey

El siglo maldito, Planeta, Barcelona, 2013

PINCUS, Steve

The first modern revolution, trad. esp. La Primera revolución moderna, Acantilado, Barcelona 2013

RUSSELL, Bertrand

Historia de la filosofía occidental, Aguilar, Madrid, 1973

SHAKESPEARE, William

The complete Works, Collins, London and Glasgow 1951, reprinted, 1983.

SPINOZA, Baruch

Obra completa, Biblioteca de grandes pensadores, Gredos, Madrid, 2011

TAYLOR, Charles

La era secular, Gedisa, Barcelona, 2014

WÖLFFLIN, Heinrich

Renacimiento y Barroco, Paidós, Barcelona, 2009

Discurs de contestació

Excm. Sr. Dr. Josep Gil Ribas

Discurs de resposta
Excel·lentíssim senyor President,
Excel·lentíssims senyors acadèmics
Excel·lentíssims i il·lustríssims senyors
Senyores i senyors

L'excel·lentíssim doctor, senyor Salvador de Brocà i Tella, ens acaba d'obsequiar amb un discurs docte i molt ben travat sobre l'època i l'estil del barroc, i ho ha fet, com no podia ser altrament, des de la parcel·la de saber que ha cultivat professionalment, que és la filosofia; i ho ha fet amb claríssima competència.

Salvador de Brocà va néixer a Barcelona l'any 1940. Llicenciat en Dret per la Universitat de Barcelona (1964), llicenciat en Filosofia per la Universitat de Barcelona (1968) i doctor en Filosofia i Lletres (Filosofia) per la mateixa universitat (1974), diplomad per el Goethe-Institut de Staufen im Brisgau (1966), acadèmic de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona com a corresponent (1982) i membre de la Secció de Filosofia de l'Institut d'Estudis Catalans; ha estat professor titular de Filosofia a la Universitat Rovira i Virgili, de Tarragona, departament d'Antropologia social, Filosofia i Treball Social, des de l'any 1985 fins a la jubilació el 2007, professor a l'Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós, de Tarragona, de l'any 1994 fins el 2013, i encara ho és, des de l'any 2005, a l'escolasticat del monestir cistercenc de Poblet.

És autor de nou volums d'un contingut i d'una extensió més que meritòria, entre els quals destaco *Història de la filosofia* (Facultat de Lletres, Tarragona, 1990), *Les arrels romàntiques del present* (ed. 62, Barcelona, 1997, XIII Premi Josep Vallverdú),

L'itinerari de la saviesa. D'Atenes a Jerusalem (Arola ed., Tarragona, 2003) i *El Renaixement, alba de la modernitat* (Edendum, Santa Coloma de Queralt, 2012), als qual cal afegir el text inèdit *Cultura i pensament en el barroc*, que ha fet servir de base del discurs d'ingrés a la nostra Reial Acadèmia, que acabem d'escoltar i que, a mi, particularment, m'ha servit per a analitzar la "recepció" del barroc per part de pensadors com Heinrich Wölfflin, Walter Benjamin, Eugeni d'Ors i Johan Huizinga. A aquests textos majors cal afegir una vintena d'articles de grans especialització, a part de molts altres de contingut més general.

Jo voldria subratllar alguns passatges del discurs del doctor de Brocà que em semblen especialment rellevants i que consti que ho faig des de la meva ignorància, espero que docta, de la reflexió filosòfica i, alhora, de la meva sincera admiració pel fet filosòfic. En primer lloc, l'afirmació del nou racionalisme del segle barroc, racionalisme que converteix Déu en la garantia suprema d'un univers concebut com intel·ligible. Es tracta, em sembla que no cal ni dir-ho, de construir dinàmicament una explicació racional de l'univers. En efecte, "si el racionalisme clàssic podria ser qualificat de teorètic o contemplatiu, termes de fet sinònims, el tipus de racionalisme modern, d'arrel cartesiana, esdevé meditatiu o reflexiu, atès el propi procés mental del subjecte pensant que cerca laboriosament, des d'ell mateix, de reconstruir racionalment la totalitat de l'univers".

Des d'aquesta perspectiva em sembla del tot oportuna l'àmplia referència als grans pensadors del període, especialment Descartes i Leibniz. De Descartes, com hem sentit, el recipiendari en destaca, al marge de la utilització de l'anomenat argument ontològic, el fet que amb ell neix la modernitat o, si volem, la filosofia moderna. És el moment en què, perduda la consciència fascinada, el subjecte cerca la seva identitat, el moment en què es posa la primera pedra del criticisme modern, que esquema-

titza matemàticament el pensament. El Déu de Descartes és el Déu que ensenya l'home: val a dir que apareix en Descartes un cer immanentisme del coneixement, com si Déu hagués posat en nosaltres una certa forma de representació, així com l'essència i els primers principis que amb la reflexió desvetllem.

Déu, per Descartes, és la substància perfecta, increada, infinita, la *res cogitans infinita* que únicament pot ser concebuda com un pensar essencialment il·limitat que condiona, a més la consciència del jo com a subjecte. Pel lliure albir de l'home, els actes de pensament i de voluntat són modes del meu jo, i no modes de la consciència que Déu té de si: no hi ha, doncs, ni rastre de panteisme en el plantejament explícit del tema de la substància divina, si un teisme confés.

El punt de partença de Leibniz és l'auto-presència de l'ànima a si mateixa, a través de la qual l'home s'obre a la comprensió de la totalitat de l'univers; segons Leibniz, cada substància individual o mónada reflecteix l'univers des d'un punt de vista diferent, en una jerarquia des de les mónades ínfimes més elementals fins a la suprema mónada divina que representa el món des de tots els punts de vista possibles.

Salvador de Brocà recorda que, en paral·lel al desplegament del racionalisme en el continent europeu, apareix al Regne Unit un peculiar corrent filosòfic, l'empirisme, inspirat en Bacon, que es presenta com oposat al racionalisme malgrat el seu origen parcialment cartesià. De fet, la física experimental i la matemàtica, de la mà de Galileu i de Newton, van tenir una gran influència en aquesta forma de pensament, el supòsit fonamental del qual és una certa desconfiança en la raó cartesiana, d'una banda, i una valoració predominant de l'experiència sensorial, d'una altra. El cert és que el pensament de les Illes Britàniques acabaria assumint un paper de guia en relació a la cultura europea al

llarg del segle XVIII, en especial a França, on els *philosophes* il·lustrats abraçarien aquest tipus de pensament com a motor del canvi revolucionari que culminaria en la Revolució de 1789.

Racionalistes, empiristes i, finalment, Giambattista Vico constitueixen el gruix més significatiu del pensament del barroc. Vico, com recorda Salvador de Brocà, va pretendre elaborar una nova ciència, un nou mode de coneixement, no a partir del *cogito* cartesià, sinó del *factum*, en el sentit que l'home només és capaç d'entendre les coses que ell mateix fa. En establir l'equació *verum quia factum*, Vico posa en marxa una manera de pensar que culminarà amb el *verum quian faciendum* de Marx.

Tot això, pel que fa a l'evolució del pensament, diguem-ne, pur. Però en el període del barroc assistim també a una evolució important de l'espiritualitat humana o, si voleu, del pensament teològic que té com a punt de partença l'enorme convulsió que va patir la consciència cristiana amb ocasió de la Reforma. En aquest sentit, és de justícia fer esment, com ho fa de Brocà, del *jansenisme* que, probablement, és el primer intent seriós de “recepció” en l'àmbit del catolicisme del pensament reformat heterodox.

No hi insisteixo, però no voldria deixar de fer esment de la recepció particular del cartesianisme que va fer Blaise Pascal en el context d'una espiritualitat que reclamava la gràcia com únic mitjà per a trobar el camí de la salvació. El nostre recipiendari recorda l'esperit de finor, la *fineses*, de Pascal, i no s'estalvia de dir que l'aposta de Pascal s'ha de prendre com un símbol segons el qual el creient ha de començar a perdre's ell mateix, en línia amb el text evangèlic que diu “si el gra de blat no mor, no donarà cap fruit” (Jo 12,6). Rere el càlcul de probabilitats, eco de la seva vocació matemàtica a la qual no és aliena l'anàlisi infinitesimal, apareix de besllum l'acte de fe.

El barroc, tanmateix, no és només un període, els segles XVI i XVII, sinó també principalment una cultura. Hom acostuma a situar l'evolució cultural del segle XVI sota el signe del renaixement i la del segle XVIII sota el de la il·lustració; per tal de qualificar la del segle XVII s'ha anat imposant el terme barroc, una paraula, com recorda i explica Salvador de Brocà, amb escassa bona fama, un terme que significa absurd o grotesc, que fou emprat posteriorment per a ridiculitzar les tendències i gustos estètics de l'època.

Un dels esdeveniments, no sé si dir més significatius, de la cultura barroca fou el que va tenir lloc a Roma, el 31 de desembre de 1599, quan el Papa obria la porta santa de la basílica de Sant Pere com a inauguració de l'any sant, Climent VIII arribava amb la *sedia*, precedit i acompanyat d'una cort esplèndida i d'una multitud entusiasmada; el castell Sant'Angelo i el palau pontifici s'engalanaren, les salves de l'artilleria se succeïren i l'arquitecte Heinrich Schickhard se'n tornava emocionat al seu Württemberg alemany, on escriuria la crònica de l'efemèride.

El barroc neix a Roma (i qui sap si l'expressió plàstica, potser la primera, d'aquesta cultura, no sigui l'església romana del Gesù, obra de Vignola) i ho fa amb tota la força exuberant i contradictòria de la Contrareforma. Mai la ciutat de Roma no fou més eterna que amb Sixt V, el Papa que va afegir a les obres dels seus predecessors la unitat i el moviment que seran l'ànima i l'esperit de l'urbanisme barroc, saturat de palaus i esglésies. Però el barroc neix també a França, amb Lluís XIV, per bé que, en aquest cas, cal parlar d'una certa cohabitació entre classicisme i barroc; el rei francès va emprar l'ampul·lositat d'aquesta arquitectura per a magnificar el seu poder absolut.

Les festes foren l'ànima del barroc, unes festes que, a diferència de les del renaixement, ja no seran, o no ho seran tant,

instruments per a magnificar els prínceps i enganyar la fam dels pobres, sinó més aviat l'expressió d'una eurítmia transcendent: tot, com més de pressa i més sumptuós, millor, com si es tractés d'una competició esportiva. La festa és la negació de l'ordre establert, i als artistes del segle XVII, justificats per la fe, segurs de no oposar una Babel a la divina majestat, sinó d'oferir als homes una imatge del cel, no els costa res de sotmetre's a les fantasies desbocades i a les estrafolàries exigències dels seus amos i clients.

La Contrareforma s'alçarà majestuosa en l'art, en la política, en la Inquisició i s'inventarà el concepte de "prestigi", que substitueix les victòries decisives de les armes o de la raó, i el prestigi i la glòria seran també l'objectiu de la França del segle XVII. En aquest aspecte, fou especialment notable la festa de noces de Lluís XIV amb Maria Teresa; en tenim la descripció, feta pel secretari d'Estat, el comte de Brienne. A Àustria, caldrà menys de trenta dies per construir a Salzburg el Monatschlössel, i a Viena arquitectes, pintors, decoradors, músics i poetes planejaran, amb un treball enorme, el matrimoni de Leopold I amb infanta Maragarida Maria, l'any 1666.

Com ho ha posat de manifest Salvador de Brocà, l'artista, adreçat directament als sentits de l'espectador, cerca tocar la tecla emotiva i teatral, amb un gran sentit de l'escenografia; i és de justícia remarcar, en aquest context, l'aparició de l'òpera que, si en un primer moment fou diversió de gent rica o socialment elevada, esdevindrà espectacle per a tothom en locals construïts per a aquesta finalitat. Durant el segle XVII, es cultiva tant la música religiosa com la instrumental; el segle XVII deixa de ser el segle esplendorós de la polifonia religiosa *a cappella* per convertir-se en el segle de la música operística i de la música instrumental italianes.

Són més que notables les obres dels arquitectes-escultors de l'època; en són exemples diàfans Maderno, Borromini i Bernini. Roma, en aquest sentit, és l'*umbilicus orbis*, però la geografia del barroc s'estén per terres germàniques, on es va construir un impressionant conjunt de palaus, esglésies i abadies, algunes ja en la primera meitat del segle XVIII, com la grandiosa abadia austríaca de Melk o el palau del Belvedere de Viena, o també a Viena l'església de Sant Carles Borromeu, o la catedral de Salzburg. Qualsevol que vulgui tastar l'*horror vacui* del barroc ha d'anar a raure a la ciutat alemanya de Dresden, anomenada la Florència de l'Elba. I el barroc arriba a Rússia i a la Península ibèrica.

La sèrie dels grans pintors barrocs comença amb el Caravaggio, al qual segueixen els Carracci, Guido Renni i Giovanni Lanfranco, per bé que el triomf de l'alt barroc arribarà de la mà del Guercino i de Pietro da Cortona. De Roma, sortiran els bolonyesos, els toscans i els genovesos. Nàpols arribarà a ser un altre centre del barroc italià, sota el mecenatge de jesuïtes, teatins i oratorians, on treballà Josep de Ribera, coincidint en el temps amb Velázquez. Hem de recordar, evidentment, Francisco de Zurbarán, sense oblidar-nos de Murillo; l'esperit, tanmateix, que, al meu entendre, reflecteix millor l'esperit de l'època és El Greco, i qui sap si l'obra més representativa del pintor, en aquest sentit, no és *El somni de Felip II*. Evidentment, en aquest recorregut pels pintors barrocs no podem faltar Rembrandt, Rubens i Jan Vermeer.

No sóc ningú per a definir la pintura del barroc, en la qual es trenca l'equilibri que havia senyorejat en el renaixement, amb la seva apetència d'ordre i de claredat; el barroc imposa una gran càrrega d'angoixa existencial i de violència expressiva. Subscric plenament el punt de vista de de Brocà quan diu que

“a mesura que les aspiracions del present i els records del passat es vagin trobant cada dia més lluny de la realitat viscuda, la discrepància entre el desig i la possibilitat d’aconseguir-ho tendeix a encobrir-ho amb l’èmfasi, la qual cosa explica, si més no parcialment, la deriva de l’expressió literària a l’època barroca, un moment travessat per considerables conflictes polítics, religiosos i filosòfics, per l’avenç extraordinari de la ciència i per la instal·lació d’un pessimisme antropològic, fruit en bona part d’una profunda crisi social”

Salvador de Brocà ha fet referència, d’una manera molt àmplia, a la literatura del barroc - no hi insisteixo -, una referència centrada en les figures de Baltasar Gracián i William Shakespeare. La literatura del barroc, sobretot a Espanya, reflecteix la reacció en contra d’algunes idees del renaixement que pretenien atemptar contra l’ordre establert. A Espanya, l’actitud barroca té un doble vessant, el culteranisme i el conceptisme, perfectament estudiats. D’altra banda, cal subratllar el paper que va tenir l’Església, situada del costat del ordre establert, i no podem oblidar la política obscurantista de Felip II, que, en prohibir l’any 1559 que els espanyols estudiïn en universitats estrangeres i que s’importin llibres sospitosos, fa que Espanya resti fora dels corrents universalistes i que l’ortodòxia perdi el dinamisme que li és propi. De tot això es fa ressò el teatre del segle XVII i, en particular, la comèdia, a partir de Lope de Vega i els seus deixebles Tirso de Molina i Calderón de la Barca, la lírica de Luis de Góngora i Francisco de Quevedo i la novel·la picaresca.

Pel que fa a França, la literatura va viure sota Lluís XIV un dels seus grans moments, sigui amb la comèdia de Molière o amb la tragèdia de Racine; cal no oblidar que el barroc, a França, va arribar a la primera meitat de segle (el regnat de Lluís XIII), una època en la qual la vida cultural francesa estava molt influïda

pels corrents que procedien sobretot d'Espanya: és ben coneguda la influència del teatre clàssic espanyol sobre l'obra de Pierre Corneille, el fundador del teatre clàssic francès.

La situació de la cultura catalana al segle XVII no va ser certament brillant. Va haver-hi poetes, el més famós dels quals va ser Vicent Gracia, més conegut com el Rector de Vallfogona; però la literatura catalana del moment patia una forma influència del castellà i, pel que fa als nivells mitjans de la vida cultural, hi predominava un elitisme, molt propi del barroc, que subratllava, per mitjà de l'art i de la literatura, la naturalesa jeràrquica de la societat.

La poesia de Garcia conté, simplificant-ho molt, un vessant humorístic i un de més moral o seriós. Un dels poemes més representatius del seu ideari és l'anomenat "Desengany del món", una sàtira didàctica on trobem bona part dels tòpics barrocs. Un dels valors de la seva poesia és la capacitat d'ironitzar sobre els mateixos elements barrocs. Garcia es distancia sovint del pur retoricisme amb recursos com l'estirabot final, que capgira el significat del poema.

No serà inútil recordar alguns dels aspectes de la seva biografia. Garcia es va relacionar amb personatges de l'època, com ara Pere de Montcada, que va esdevenir bisbe de Girona, del qual Garcia va ser secretari particular. És possible que el contacte amb la família Montcada, que ja venia dels anys d'estudiant, facilités l'accés de Garcia a la literatura castellana, en un moment de gran influència de la literatura castellana sobre les classes nobiliàries, sota la monarquia absoluta de Felip III. Garcia la compondre el 1613 una "Oració panegírica" dedicada a Feliu de Berga i un "Sermó" el 1621 per a les exèquies de Felip III. L'any 1622 va obtenir el títol de doctor en teologia.

Demano, per acabar, que se'm permeti afegir una paraula sobre l'evolució del pensament cristià durant el període del barroc. En aquest sentit, em sembla que convé no oblidar la fatiga produïda pels grans debats confessionals del segle XVI que continuaren en el XVII entorn dels problemes de la llibertat i de la gràcia; potser l'única novetat, un xic refrescant, és l'aparició en el camp de la reflexió teològica del tema de l'absolutisme (i, en aquest sentit, cal citar Juan de Mariana que, en oposar-se a la idea que tots els decrets del sobirà obliguessin moralment, es pot considerar l'autor de la teoria de la monarquia limitada i de l'origen del poder polític del poble).

També em sembla important recordar que la situació decadent de la segona meitat del segle XVI havia de conduir a una reacció, que es va traduir en els "sistemes" d'espiritualitat que Hans Urs von Balthasar defineix com a "purs sistemes de transcendència dialogal, que cerquen la purificació crítica i la il·luminació de l'esperit i del cor, per acabar en una última obertura transcendental i en una disponibilitat total a Déu", i que ho fan sobre la base de l'abandó, la indiferència, la humilitat de l'amor que accepta el sofriment i que s'identifiquen com l'acte religiós suprem de l'home vers Déu.

Com a trets negatius d'aquests sistemes, cal dir que aquesta experiència religiosa s'expressa en una retòrica feixuga, en comparacions refinades, que revelen una tendència que derivarà vers el narcisisme. Per tot això, hom veu en aquest indiscutible i meritori floriment espiritual una anticipació d'un declinar, propi de la mateixa glòria exuberant, però fràgil, del barroc. Amb tot, s'imposa una constatació important: el progrés teològic més fructífer per al futur es realitzarà fora de les escoles. Una santa Teresa de Jesús, un sant Joan de la Creu, una Marie de l'Incarnation i, en un altre medi social, un Bérulle, un Olier, continuen l'obra dels místics de l'edat mitjana i, sense

pretendre-ho, contribuiran a enriquir el pensament cristià més eficaçment que els teòlegs pròpiament dits.

L'*ethos* del barroc no esborra la contradicció del món com ho fa el “realista”, ni la nega com ho fa el “romàntic”, sinó que la reconeix com inevitable, a la manera de l'*ethos* clàssic, si bé es resisteix a acceptar-la: pretén convertir en bo el “costat obscur” a través del qual avança la història. De fet, potser que una de les característiques de la teologia del barroc sigui l'aplicació dels principis teòrics al comportament de l'home com individu i com a membre de la societat.

Per cert, no deixa de ser significatiu que el segle XVII comenci il·luminat per la foguera que al Camp de'Fiori de Roma va cremar Giordano Bruno, que reivindicava la llibertat científica. I qui sap si no hauríem de qualificar els darrers anys del segle com un període d'epígons (*Epigonszeit*, segons expressió de Martin Grabmann, “temps d'imitació”). És el moment de les *Bibliothecae Patrum*, de l'experiència dels maurins, del jesuïta Denis Petau, de l'oratorià Louis Thomassin i de la teologia patristica. Cal subratllar l'aplicació del mètode històrico-crític a la Bíblia, obra de l'oratorià Richard Simon, considerat com el fundador de la crítica històrica.

La decadència de l'escolàstica barroca és més que evident, com es fa palès en l'especulació abstracta, desconnectada de la problemàtica real dels comentadors de sant Tomàs a la Sorbona i a Salamanca, una situació que coincidirà amb el desenvolupament de la teologia moral, sobretot a càrrec dels literats de l'època. De l'escassetat de la producció teològica de pes del nostre país voldria rescatar el nom del valencià Andreu Capella (1529-1609), jesuïta i cartoixà (Scala Dei), que fou bisbe d'Urgell.

A les acaballes de l'edat mitjana féu acte de presència la *metafísica de la raó santa*, que comença amb Eckhart, Ruysbroeck i Tauler i arriba fins a Fénelon, que en ple barroc afegeix a la “nit” les “noces espirituals”, i ho fa alliberant i legitimant la fórmula tradicional de l'*ad maiorem Dei gloriam* del naufragi de la pseudo-mística i sense diluir-se en un simple moralisme estoic: ho fa a través d'una visió absolutament transparent del món, a través de la contemplació de la immanència de Déu en tot el que ha creat, contemplació que deriva en una disponibilitat cristiana sense reserves.

A cavall entre els segles XVI i XVII es posarà en marxa la *metafísica de la raó fol·la*. Jo mateix m'he fet, en un altre lloc, la pregunta de què se n'havia fet de l'experiència antiga i clàssica de la glòria de Déu en l'edat mitjana. Evidentment, es tracta de la glòria “essencial” o, dit amb altres paraules, la glòria vinculada a l'ésser. Per a la Bíblia, la glòria, el *kabod* del Déu amagat, és allò que alhora preserva i revela el misteri, és a dir, allò que permet accedir a la zona més íntima del Déu-que-salva. Per al Nou Testament, aquesta glòria de Déu és Jesucrist, però no un Jesucrist qualsevol, sinó Jesús Crucificat que experimenta, a la creu, l'abandonament de Déu, el seu Pare, a qui, tanmateix, gosa confiar a l'últim moment la seva “ànima”.

Ara, en el període del barroc, la “glòria” de Déu s'encarna en el “foll”, que es rodeja d'una santedat, diguem-ne, involuntària. El foll és l'home indefens, que mira sempre cap al cel i, per tant, és el més proper al sant, més proper que l'home moralment reeixit que es preocupa de la seva pròpia perfecció; el foll és el Simplicissimus i el Quitxot.

Al meu entendre, comença a tenir un cert valor conclusiu la fórmula d'Ignasi de Loiola, que, en la primera meditació de la vida de Jesús, posa l'accent sobre la imitació “en pasar todas

injurias y todo vituperio y toda pobreza”, i que, en el punt culminant de la iniciació en una elecció vital indiferent, exigeix “la humildad perfectísima”, que consisteix en “quiero y elijo más pobreza con Christo pobre que riqueza, opprobios con Christo lleno de ellos que honores, y desear más de ser estimado por vano y loco por Christo que primero fue tenido por tal, que por sabio ni prudente en este mundo”.

Caldria veure-ho amb més deteniment. D'exemples, n'hi ha a dojo. És el cas de Jacopone da Todi o de François Villon, o de Johannes von Tepl. El tema del foll adquireix per primera vegada una dimensió metafísica de tonalitats poètiques en Wolfram von Eschenbach. El poema de Wolfram, plenament medieval, pertany encara a un món sacre intacte: el reflex recíproc del mundà i de l'espiritual no se sent encara com utopia i caricatura, sinó com una fórmula compendiada de la realitat. Cent anys més tard, Erasme, en l'*Encomium Moriae* (1509), eleva novament el tema de la fol·lia a les altures metafísiques. I Erasme dóna la mà al “cavaller de la Mancha”.

A la incipient sensació de “la insostenible lleugeresa del ser”, que farà història en els anomenats temps de la postmodernitat, els inicis de l'edat moderna aporten la fol·lia, que substitueix l'heroïcitat clàssica i que impregna els ideals de la cavalleria. De cap manera es pot prendre Don Quijote com un símbol transparent de Crist; però la fol·lia integral de l'“ingenioso hidalgo” té la virtut de suprimir l'abisme entre la idealitat de la gràcia salvadora de Déu en Crist i la realitat de les obres i de les empreses humanes dels cristians que pretenen transformar el món. Don Quijote es converteix així en un vertader sant i en un tros de dogmàtica no tingut prou en compte pels teòlegs catòlics, davant de la dialèctica luterana de la *sola fides* i de l'home “ahora just i pecador”. *El Quitxot* és, ni més ni menys, un monument a l'existència cristiana i una reverberació de la

glòria de Déu, una obra que forma part d'una dogmàtica insostenible per un catòlic sense sentit de l'humor.

Ho deixo aquí. No és aquest el moment de respondre a les qüestions que *El Quixot* planteja a la dogmàtica, com tampoc no ho és de fer-ho respecte a les qüestions plantejades per Lope de Vega, Tirso de Molina i Calderón de la Barca. La imatge del món que, durant l'edat mitjana, s'havia considerat sana i salvadora, necessitava una recuperació urgent. El pensament cristià s'havia emparat en la revelació divina i pretenia mostrar-se com a "veritat lluminosa", és a dir, com a "glòria"; a començaments de l'edat moderna, la famosa *veritas salutaris* de la teologia entrarà en un carreró sense sortida. El món deixava de reflectir la *gloria Dei* i es convertia en una màquina, més o menys perfecta, que calia analitzar, conèixer i dominar; però el món deixava de ser objecte de contemplació.

El meu discurs no volia ser res més que un elogi del que ha pronunciat fa uns moments el doctor Salvador de Brocà i Tella, de la saviesa i de l'erudició del qual segur que aquesta Reial Acadèmia en podrà fruir àmpliament.

Del barroc en derivà, d'alguna manera, el rococó que propugnava un espai íntim, marcant distàncies respecte a la grandiositat del barroc. Se n'ha fet ressò el recipiendari. En el fons es tractava i es tracta de canviar la mirada o la perspectiva de la mirada. Ho diu de forma magistral el doctor de Brocà: "Potser caldria reivindicar, en el maelstrom del barroc, esplendor i decadència, glòria i misèria alhora, la veu esperançada d'Antonio Machado que recorda que *<es un acto de fe toda mirada>*".

PUBLICACIONS DE LA REIAL ACADEMIA DE DOCTORS

Directori 1991

Los tejidos tradicionales en las poblaciones pirenaicas (Discurs de promoció a acadèmic numerari de l'Excm. Sr. Eduardo de Aysa Satué, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'Excm. Sr. Josep A. Plana i Castellví, Doctor en Geografia i Història) 1992.

La tradición jurídica catalana (Conferència magistral de l'acadèmic de número Excm. Sr. Josep Joan Pintó i Ruiz, Doctor en Dret, en la Solemne Sessió d'Apertura de Curs 1992-1993, que fou presidida per SS.MM. el Rei Joan Carles I i la Reina Sofia) 1992.

La identidad étnica (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Ángel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Ma. Pou d'Avilés, Doctor en Dret) 1993.

Els laboratoris d'assaig i el mercat interior; Importància i nova concepció (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Pere Miró i Plans, Doctor en Ciències Químiques, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Ma. Simón i Tor, Doctor en Medicina i Cirurgia) 1993.

Contribución al estudio de las Bacteriemias (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent II.Im. Sr. Miquel Marí i Tur, Doctor en Farmàcia, i contestació per l'Excm. Sr. Manuel Subirana i Cantarell, Doctor en Medicina i Cirurgia) 1993.

Realitat i futur del tractament de la hipertròfia benigna de pròstata (Discurs de promoció a acadèmic numerari de l'Excm. Sr. Joaquim Gironella i Coll, Doctor en Medicina i Cirurgia i contestació per l'Excm. Sr. Albert Casellas i Condom, Doctor en Medicina i Cirurgia i President del Col·legi de Metges de Girona) 1994.

La seguridad jurídica en nuestro tiempo. ¿Mito o realidad? (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. José Méndez Pérez, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Ángel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres) 1994.

La transició demogràfica a Catalunya i a Balears (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Tomàs Vidal i Bendito, Doctor en Filosofia i Lletres, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Ferrer i Bernard, Doctor en Psicologia) 1994.

L'art d'ensenyar i d'aprendre (Discurs de promoció a acadèmic numerari de l'Excm. Sr. Pau Umbert i Millet, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm. Sr. Agustín Luna Serrano, Doctor en Dret) 1995.

Sessió necrològica en record de l'Excm. Sr. Lluís Dolcet i Boxeres, Doctor en Medicina i Cirurgia i Degà-emèrit de la Reial Acadèmia de Doctors, que morí el 21 de gener de 1994. Enaltiren la seva personalitat els acadèmics de número Excms. Srs. Drs. Ricard Garcia i Vallès, Josep Ma. Simón i Tor i Albert Casellas i Condom. 1995.

La Unió Europea com a creació del geni polític d'Europa (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Jordi Garcia-Petit i Pàmies, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Llort i Brull, Doctor en Ciències Econòmiques) 1995.

La explosión innovadora de los mercados financieros (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Il·lm. Sr. Emilio Soldevilla García, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials, i contestació per l'Excm. Sr. José Méndez Pérez, Doctor en Dret) 1995.

La cultura com a part integrant de l'Olimpisme (Discurs d'ingrés com a acadèmic d'Honor de l'Excm. Sr. Joan Antoni Samaranch i Torelló, Marquès de Samaranch, i contestació per l'Excm. Sr. Jaume Gil Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques) 1995.

Medicina i Tecnologia en el context històric (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Felip Albert Cid i Rafael, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm. Sr. Ángel Aguirre Baztán) 1995.

Els sòlids platònics (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Pilar Bayer i Isant, Doctora en Matemàtiques, i contestació per l'Excm. Sr. Ricard Garcia i Vallès, Doctor en Dret) 1996.

La normalització en Bioquímica Clínica (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Xavier Fuentes i Arderiu, Doctor en Farmàcia, i contestació per l'Excm. Sr. Tomàs Vidal i Bendito, Doctor en Geografia) 1996.

L'entropia en dos finals de segle (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. David Jou i Mirabent, Doctor en Ciències Físiques, i contestació per l'Excm. Sr. Pere Miró i Plans, Doctor en Ciències Químiques) 1996.

Vida i música (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Carles Ballús i Pascual, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Ma. Espadaler i Medina, Doctor en Medicina i Cirurgia) 1996.

La diferencia entre los pueblos (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Il·lm. Sr. Sebastià Trías Mercant, Doctor en Filosofia i Lletres, i contestació per l'Excm. Sr. Ángel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres) 1996.

L'aventura del pensament teològic (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Josep Gil i Ribas, Doctor en Teologia, i contestació per l'Excm. Sr. David Jou i Mirabent, Doctor en Ciències Físiques) 1996.

El derecho del siglo XXI (Discurs d'ingrés com a acadèmic d'Honor de l'Excm. Sr. Dr. Rafael Caldera, President de Venezuela, i contestació per l'Excm. Sr. Ángel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres) 1996.

L'ordre dels sistemes desordenats (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Josep Ma. Costa i Torres, Doctor en Ciències Químiques, i contestació per l'Excm. Sr. Joan Bassegoda i Novell, Doctor en Arquitectura) 1997.

Un clam per a l'ocupació (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Isidre Fainé i Casas, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'Excm. Sr. Joan Bassegoda i Nonell, Doctor en Arquitectura) 1997.

Rosalía de Castro y Jacinto Verdaguer, visión comparada (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Jaime M. de Castro Fernández, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Pau Umbert i Millet, Doctor en Medicina i Cirurgia) 1998.

La nueva estrategia internacional para el desarrollo (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Santiago Ripol i Carulla, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Joaquim Gironella i Coll, Doctor en Medicina i Cirurgia) 1998.

El aura de los números (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins,

Canals i Ports, i contestació per l'Excm. Sr. David Jou i Mirabent, Doctor en Ciències Físiques) 1998.

Nova recerca en Ciències de la Salut a Catalunya (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Anna Maria Carmona i Cornet, Doctora en Farmàcia, i contestació per l'Excm. Josep Ma. Costa i Torres, Doctor en Ciències Químiques) 1999.

Dilemes dinàmics en l'àmbit social (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Albert Biayna i Mulet, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Ma. Costa i Torres, Doctor en Ciències Químiques) 1999.

Mercats i competència: efectes de liberalització i la desregulació sobre l'eficàcia econòmica i el benestar (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Amadeu Petitbó i Juan, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'Excm. Sr. Jaime M. de Castro Fernández, Doctor en Dret) 1999.

Epidemias de asma en Barcelona por inhalación de polvo de soja (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Ma. José Rodrigo Anoro, Doctora en Medicina, i contestació per l'Excm. Sr. Josep Llort i Brull, Doctor en Ciències Econòmiques) 1999.

Hacia una evaluación de la actividad cotidiana y su contexto: ¿Presente o futuro para la metodología? (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Maria Teresa Anguera Argilaga, Doctora en Filosofia i Lletres (Psicologia) i contestació per l'Excm. Sr. Josep A. Plana i Castellví, Doctor en Geografia i Història) 1999.

Directorio 2000

Génesis de una teoría de la incertidumbre. Acte d'imposició de la Gran Creu de l'Orde d'Alfons X el Savi a l'Excm. Sr. Dr. Jaume Gil-Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques i Financeres) 2000.

Antonio de Capmany: el primer historiador moderno del Derecho Mercantil (discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Xabier Añoberos Trías de Bes, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Santiago Dexeus i Trías de Bes, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2000.

La medicina de la calidad de vida (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Luís Rojas Marcos, Doctor en Psicologia, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Ángel Aguirre Baztán, Doctor en psicologia) 2000.

Pour une science touristique: la tourismologie (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Il·lm. Sr. Dr. Jean-Michel Hoerner, Doctor en Lletres i President de la Universitat de Perpinyà, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Jaume Gil-Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques) 2000.

Virus, virus entèrics, virus de l'hepatitis A (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Albert Bosch i Navarro, Doctor en Ciències Biològiques, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Pere Costa i Batllori, Doctor en Veterinària) 2000.

Mobilitat urbana, medi ambient i automòbil. Un desafiament tecnològic permanent (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Pere de Esteban Altirriba, Doctor en Enginyeria Industrial, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Carlos Dante Heredia García, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2001.

El rei, el burgès i el cronista: una història barcelonina del segle XIII (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. José Enrique Ruiz-Domènec, Doctor en Història, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Felip Albert Cid i Rafael, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2001.

La informació, un concepte clau per a la ciència contemporània (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Salvador Alsius i Clavera, Doctor en Ciències de la Informació, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports) 2001.

La drogaaddicció com a procés psicobiològic (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Miquel Sánchez-Turet, Doctor en Ciències Biològiques, i contestació per l'Excm. Sr. Pedro de Esteban Altirriba, Doctor en Enginyeria Industrial) 2001.

Un univers turbulent (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Jordi Isern i Vilaboy, Doctor en Física, i contestació per l'Excm. Sra. Dra. Maria Teresa Anguera Argilaga, Doctora en Psicologia) 2002.

L'envelliment del cervell humà (Discurs de promoció a acadèmic numerari de l'Excm. Sr. Dr. Jordi Cervós i Navarro, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Josep Ma. Pou d'Avilés, Doctor en Dret) 2002.

Les telecomunicacions en la societat de la informació (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Ángel Cardama Aznar, Doctor en Enginyeria de Telecomunicacions, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports) 2002.

La veritat matemàtica (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Josep Pla i Carrera, doctor en Matemàtiques, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Josep Ma. Costa i Torres, Doctor en Ciències Químiques) 2003.

L'humanisme essencial de l'arquitectura moderna (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Helio Piñón i Pallarés, Doctor en Arquitectura, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Xabier Añoveros Trías de Bes, Doctor en Dret) 2003.

De l'economia política a l'economia constitucional (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Joan Francesc Corona i Ramon, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Xavier Iglesias i Guiu, Doctor en Medicina) 2003.

Temperància i empatia, factors de pau (Conferència dictada en el curs del cicle de la Cultura de la Pau per el Molt Honorable Senyor Jordi Pujol, President de la Generalitat de Catalunya, 2001) 2003.

Reflexions sobre resistència bacteriana als antibiòtics (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Dra. Ma. de los Angeles Calvo i Torras, Doctora en Farmàcia i Veterinària, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Pere Costa i Batllori, Doctor en Veterinària) 2003.

La transformación del negocio jurídico como consecuencia de las nuevas tecnologías de la información (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Rafael Mateu de Ros, Doctor en Dret, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Jaime Manuel de Castro Fernández, Doctor en Dret) 2004.

La gestión estratégica del inmovilizado (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excma. Sra. Dra. Anna Maria Gil Lafuente, Doctora en Ciències Econòmiques i Empresarials, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Josep J. Pintó i Ruiz, Doctor en Dret) 2004.

Los costes biológicos, sociales y económicos del envejecimiento cerebral (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Félix F. Cruz-Sánchez, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'Excm. Sr. Dr. Josep Pla i Carrera, Doctor en Matemàtiques) 2004.

El conocimiento glaciar de Sierra Nevada. De la descripción ilustrada del siglo XVIII a la explicación científica actual. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Antonio Gómez Ortiz, Doctor en Geografia, i contestació per l'acadèmica de número Excma. Sra. Dra. Maria Teresa Anguera Argilaga, Doctora en Filosofia i Lletres (Psicologia))2004.

Los beneficios de la consolidación fiscal: una comparativa internacional (Discurs de recepció com a acadèmic d'Honor de l'Excm. Sr. Dr. Rodrigo de Rato y Figaredo, Director-Gerent del Fons Monetari Internacional. El seu padrí d'investidura és l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Jaime Manuel de Castro Fernández, Doctor en Dret) 2004.

Evolución histórica del trabajo de la mujer hasta nuestros días (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Eduardo Alemany Zaragoza, Doctor en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Rafel Orozco i Delclós, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2004.

Geotecnia: una ciencia para el comportamiento del terreno (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Antonio Gens Solé, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports) 2005.

Sessió acadèmica a Perpinyà, on actuen com a ponents; Excma. Sra. Dra. Anna Maria Gil Lafuente, Doctora en Ciències Econòmiques i Empresarials i Excm. Sr. Dr. Jaume Gil-Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials: “Nouvelles perspectives de la recherche scientifique en économie et gestion”; Excm. Sr. Dr. Rafel Orozco i Delcós, Doctor en Medicina i Cirurgia: “L'impacte mèdic i social de les cèl·lules mare”; Excma. Sra. Dra. Anna Maria Carmona i Cornet, Doctora en Farmàcia: “Nouvelles stratégies oncologiques”; Excm. Sr. Dr. Pere Costa i Batllori, Doctor en Veterinària: “Les résistences bactériennes a les antibiotiques”. 2005.

Los procesos de concentración empresarial en un mercado globalizado y la consideración del individuo (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Fernando Casado Juan, Doctor en Ciències Econòmiques

i Empresarials, i contestació de l'Excm. Sr. Dr. Josep Ma. Costa i Torres, Doctor en Ciències Químiques) 2005.

"Son nou de flors els rams li renc" (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Jaume Vallcorba Plana, Doctor en Filosofia i Lletres (Secció Filologia Hispànica), i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. José Enrique Ruíz-Domènec, Doctor en Filosofia i Lletres) 2005.

Historia de la anestesia quirúrgica y aportación española más relevante (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Vicente A. Gancedo Rodríguez, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Llort i Brull, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2006.

El amor y el desamor en las parejas de hoy (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Paulino Castells Cuixart, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Joan Trayter i Garcia, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2006.

El fenomen mundial de la deslocalització com a instrument de reestructuració empresarial (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Alfredo Rocafort i Nicolau, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Isidre Fainé i Casas, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2006.

Biomaterials per a dispositius implantables en l'organisme. Punt de trobada en la Historia de la Medicina i Cirurgia i de la Tecnologia dels Materials (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Anton Planell i Estany, Doctor en Ciències Físiques, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Pere Costa i Batllori, Doctor en Veterinària) 2006.

La ciència a l'Enginyeria: El llegat de l'école polytechnique. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Xavier Oliver i Olivella, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Pla i Carrera, Doctor en Matemàtiques) 2006.

El voluntariat: Un model de mecenatge pel segle XXI. (Discurs d'ingrés de l'acadèmica de número Excma. Sra. Dra. Rosamarie Cammany Dorr, Doctora en Sociologia de la Salut, i contestació per l'Excma. Sra. Dra. Anna Maria Carmona i Cornet, Doctora en Farmàcia) 2007.

El factor religioso en el proceso de adhesión de Turquía a la Unión Europea. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Maria Ferré i Martí, Doctor en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Carlos Dante Heredia García, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2007.

Coneixement i ètica: reflexions sobre filosofia i progrés de la propedèutica mèdica. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Màrius Petit i Guinovart, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Gil i Ribas, Doctor en Teologia) 2007.

Problemática de la familia ante el mundo actual. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic honorari Excm. Sr. Dr. Gustavo José Noboa Bejarano, Doctor en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Paulino Castells Cuixart, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2007.

Alzheimer: Una aproximació als diferents aspectes de la malaltia. (Discurs d'ingrés de l'acadèmica honoraria Excma. Sra. Dra. Nuria Durany Pich, Doctora en Biologia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate, Doctor-Enginyer de Camins, Canals i Ports) 2008.

Guillem de Guimerà, Frare de l'hospital, President de la Generalitat i gran Prior de Catalunya. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic honorari Excm. Sr. Dr. Josep Maria Sans Travé, Doctor en Filosofia i Lletres, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. D. José E. Ruiz Domènec, Doctor en Filosofia Medieval) 2008.

La empresa y el empresario en la historia del pensamiento económico. Hacia un nuevo paradigma en los mercados globalizados del siglo XXI. (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Guillermo Sánchez Vilariño, Doctor Ciències Econòmiques i Financeres, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Jaume Gil Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques i Financeres) 2008.

Incertesa i bioenginyeria (Sessió Acadèmica dels acadèmics corresponents Excm. Sr. Dr. Joaquim Gironella i Coll, Doctor en Medicina i Cirurgia amb els ponents Excm. Sr. Dr. Joan Anton Planell Estany, Doctor en Ciències Físiques, Excma. Sra. Dra. Anna M. Gil Lafuente, Doctora en Ciències Econòmiques i Financeres i Il·lm. Sr. Dr. Humberto Villavicencio Mavrich, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2008.

Els Ponts: Història i repte a l'enginyeria estructural (Sessió Acadèmica dels acadèmics numeraris Excm. Sr. Dr. Xavier Oliver Olivella, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports, i Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibáñez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports, amb els Ponents Il·lm. Sr. Dr. Angel C. Aparicio Bengoechea, Professor i Catedràtic de Ponts de l'escola Tècnica Superior d'Enginyers de Camins, Canals i Ports de Barcelona, Il·lm. Sr. Dr. Ekkehard Ramm, Professor, institute Baustatik) 2008.

Marketing político y sus resultados (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Francisco Javier Maqueda Lafuente, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials i contestació per l'acadèmica de número Excm. Sra. Dra. Anna M. Gil Lafuente, Doctora en Ciències Econòmiques i Financeres) 2008.

Modelo de predicción de "Enfermedades" de las Empresas a través de relaciones Fuzzy (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Antoni Terceño Gómez, Doctor en Ciències Econòmiques i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Paulino Castells Cuixart, Doctor en Medicina) 2009.

Células Madre y Medicina Regenerativa (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Juan Carlos Izpisúa Belmonte, Doctor en Farmàcia i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Joaquim Gironella i Coll, Doctor en Medicina) 2009.

Financiación del déficit externo y ajustes macroeconómicos durante la crisis financiera El caso de Rumania (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Mugur Isarescu, Doctor en Ciències Econòmiques, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Alfredo Rocafort Nicolau, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2009.

El legado de Jean Monnet (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numerària Excm. Sra. Dra. Teresa Freixas Sanjuán, Doctora en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Fernando Casado Juan, Doctor en Ciències Econòmiques) 2010.

La economía china: Un reto para Europa (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Jose Daniel Barquero Cabrero, Doctor en Ciències Humanes, Socials i Jurídiques, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Alfredo Rocafort Nicolau, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2010.

Les radiacions ionitzants i la vida (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Albert Biete i Solà, Doctor en Medicina, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. David Jou i Mirabent, Doctor en Ciències Físiques) 2010.

Gestió del control intern de riscos en l'empresa postmoderna: àmbits econòmic i jurídic (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Ramon Poch i Torres, Doctor en Dret i Ciències Econòmiques i Empresariales, i contestació per l'acadèmica de número Excma. Sra. Dra. Anna Maria Gil i Lafuente, Doctora en Ciències Econòmiques i Empresariales) 2010.

Tópicos típicos y expectativas mundanas de la enfermedad del Alzheimer (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Rafael Blesa, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Llorc i Brull, Doctor en Ciències econòmiques i Dret) 2010.

Los Estados Unidos y la hegemonía mundial: ¿Declive o reinvencción? (Discurs d'ingrés de l'acadèmic corresponent Excm. Sr. Dr. Mario Barquero i Cabrero, Doctor en Economia i Empresa, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Alfredo Rocafort i Nicolau, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales) 2010.

El derecho del Trabajo encrucijada entre los derechos de los trabajadores y el derecho a la libre empresa y la responsabilidad social corporativa (Discurs d'ingrés de l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Manuel Subirana Canterell) 2011.

Una esperanza para la recuperación económica (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Jaume Gil i Lafuente, Doctor en Econòmiques, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Gil i Ribas, Doctor en Teologia) 2011.

Certes i incertes en el diagnòstic del càncer cutani: de la biologia molecular al diagnòstic no invasiu (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Josep Malvehy, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Llorc, Doctor en Econòmiques i Dret) 2011.

Una mejor universidad para una economía más responsable (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Senén Barro Ameneiro, Doctor en

Ciències de la Computació i Intel·ligència, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Jaume Gil i Aluja, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2012.

La transformació del món després de la crisi. Una anàlisi polièdrica i transversal (Sessió inaugural del Curs Acadèmic 2012-2013 on participen com a ponents: l'Excm. Sr. Dr. José Juan Pintó Ruiz, Doctor en Dret: “*El Derecho como amortiguador de la inequidad en los cambios y en la Economía como impulso rehumanizador*”, Excma. Sra. Dra. Rosmarie Cammany Dorr, Doctora en Sociologia de la Salut: “*Salut: mitjà o finalitat?*”, Excm. Sr. Dr. Àngel Aguirre Baztán, Doctor en Filosofia i Lletres: “*Globalización Económico-Cultural y Repliegue Identitario*”, Excm. Sr. Dr. Jaime Gil Aluja, Doctor en Econòmiques: “*La ciencia ante el desafío de un futuro progreso social sostenible*” i Excm. Sr. Dr. Eugenio Oñate Ibañez de Navarra, Doctor en Enginyeria de Camins, Canals i Ports: “*El reto de la transferencia de los resultados de la investigación a la industria*”), publicació en format digital www.reialacademiadoctors.cat, 2012.

La quantificació del risc: avantatges i limitacions de les assegurances (Discurs d'ingrés de l'acadèmica numeraria Excma. Sra. Dra. Montserrat Guillén i Estany, Doctora en Ciències Econòmiques i Empresarials, i contestació per l'acadèmica de número Excma. Sra. Dra. M. Teresa Anguera i Argilaga, Doctora en Filosofia i Lletres-Psicologia) 2013.

El procés de la visió: de la llum a la consciència (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Rafael Ignasi Barraquer i Compte, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. José Daniel Barquero Cabrero, Doctor en Ciències Humanes, Socials i Jurídiques) 2013.

Formación e investigación: creación de empleo estable (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Mario Barquero Cabrero, Doctor en Economia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Dret) 2013.

El sagrament de l'Eucaristia: de l'Últim Sopar a la litúrgia cristiana antiga (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Armand Puig i Tàrrach, Doctor en Sagrada Escripura, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Jaume Vallcorba Plana, Doctor en Filosofia i Lletres) 2013.

Al hilo de la razón. Un ensayo sobre los foros de debate (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Enrique Tierno Pérez-Relaño, Doctor en Física Nuclear, y contestación por la académica de número Excm. Sra. Dra. Ana María Gil Lafuente, Doctora en Ciencias Económicas y Empresariales) 2014.

Col·lecció Reial Acadèmia Doctors – Fundación Universitaria Eserp

1. *La participació del Sistema Nerviós en la producció de la sang i en el procés cancerós* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Pere Gascón i Vilaplana, Doctor en Medicina i Cirurgia, i contestació per l'acadèmica de número Excm. Sra. Dra. Montserrat Guillén i Estany, Doctora en Ciències Econòmiques i Empresarials) 2014.
ISBN: 978-84-616-8659-9, Dipòsit Legal: B-5605-2014
2. *Información financiera: luces y sombras* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Emili Gironella Masgrau, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Derecho) 2014.
ISBN: 978-84-616-8830-2, Depósito Legal: B-6286-2014
3. *Crisis, déficit y endeudamiento* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. José Maria Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Juan Francisco Corona Ramón, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2014.
ISBN: 978-84-616-8848-7, Depósito Legal: B-6413-2014
4. *Les empreses d'alt creixement: factors que expliquen el seu èxit i la seva sostenibilitat a llarg termini* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Oriol Amat i Salas, Doctor en Ciències Econòmiques i Empresarials, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Santiago Dexeus i Trias de Bes, Doctor en Medicina i Cirurgia) 2014.
ISBN: 978-84-616-9042-8, Dipòsit Legal: B-6415-2014

5. *Estructuras metálicas* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Joan Olivé Zaforteza, Doctor en Ingeniería Industrial y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Xabier Añoberos Trias de Bes, Doctor en Derecho) 2014.
ISBN: 978-84-616-9671-0, Depósito Legal: B-7421-2014
6. *La acción exterior de las comunidades autónomas* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Josep Maria Bové Montero, Doctor en Administración y Dirección de Empresas y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José María Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2014.
ISBN: 978-84-616-9672-7, Depósito Legal: B-10952-201
7. *El eco de la música de las esferas. Las matemáticas de las consonancias* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Vicente Liern Carrión, Doctor en Ciencias Matemáticas (Física Teórica) y contestación por la académica de número Excma. Sra. Dra. Pilar Bayer Isant, Doctora en Matemáticas) 2014.
ISBN: 978-84-616-9929-2, Depósito Legal: B-11468-2014
8. *La media ponderada ordenada probabilística: Teoría y aplicaciones* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. José María Merigó Lindahl, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Josep Pla i Carrera, Doctor en Ciencias Matemáticas) 2014.
ISBN: 978-84-617-0137-7, Depósito Legal: B-12322-2014
9. *La abogacía de la empresa y de los negocios en el siglo de la calidad* (Discurso de ingreso de la académica numeraria Excma. Sra. Dra. María José Esteban Ferrer, Doctora en Economía y Empresa y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Carlos Dante Heredia García, Doctor en Medicina y Cirugía) 2014.
ISBN: 978-84-617-0174-2, Depósito Legal: B-12850-2014
10. *La ciutat, els ciutadans i els tributs* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Dret, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Enrique Tierno Pérez-Relaño, Doctor en Física Nuclear) 2014.
ISBN: 978-84-617-0354-8, Dipòsit Legal: B-13403-2014

11. *Organización de la producción: una perspectiva histórica* (Discurso de ingreso de los académicos numerarios Excmo. Sr. Dr. Joaquín Bautista Valhondo, Doctor en Ingeniería Industrial y del Excmo. Sr. Dr. Francisco Javier Llovera Sáez, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Derecho) 2014.
ISBN: 978-84-617-0359-3, Depósito Legal: B 13610-2014
12. *Correlación entre las estrategias de expansión de las cadenas hoteleras Internacionales y sus rentabilidades* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Onofre Martorell Cunill, Doctor en Economía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Josep Gil i Ribas, Doctor en Teología) 2014.
ISBN: 978-84-617-0546-7, Depósito Legal: B 15010-2014
13. *La tecnología, detonante de un nuevo panorama en la educación superior* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Lluís Vicent Safont, Doctor en Ciencias de la Información y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Daniel Barquero Cabrero, Doctor en Ciencias Humanas, Sociales y Jurídicas y Doctor en Administración y Alta Dirección de Empresas) 2014.
ISBN: 978-84-617-0886-4, Depósito Legal: B 16474-2014
14. *Globalización y crisis de valores* (Discurso de ingreso del académico de Honor Excmo. Sr. Dr. Lorenzo Gascón, Doctor en Ciencias Económicas y contestación por la académica de número Excmo. Sra. Dra. Ana María Gil Lafuente, Doctora en Ciencias Económicas y Empresariales) 2014.
ISBN: 978-84-617-0654-9, Depósito Legal: B 20074-2014
15. *Paradojas médicas* (Discurso de ingreso del Académico Correspondiente para Venezuela Excmo. Sr. Dr. Francisco Kerdel-Vegas, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Llorent Brull, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2014.
ISBN: 978-84-617-1759-0, Depósito Legal: B 20401-2014
16. *La formación del directivo. Evolución del entorno económico y la comunicación empresarial* (Discurso de ingreso de los académicos numerarios Excmo. Sr. Dr. Juan Alfonso Cebrián Díaz, Doctor

en Ciencias Económicas y Empresariales y del Excmo Sr. Dr. Juan María Soriano Llobera, Doctor en Administración y Dirección de Empresas y Doctor en Ciencias Jurídicas y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Fernando Casado Juan, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2014.

ISBN:978-84-617-2813-8, Depósito Legal: B 24424-2014

17. *La filosofia com a cura de l'ànima i cura del món* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Francesc Torralba Roselló, Doctor en Filosofia i Doctor en Teologia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. David Jou i Mirabent, Doctor en Física) 2014.

ISBN: 978-84-617-2459-8, Dipòsit Legal: B 24425-2014

18. *Hacia una Teoría General de la Seguridad Marítima* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Jaime Rodrigo de Larrucea, Doctor en Derecho y Doctor en Ingeniería Náutica y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Juan Francisco Corona Ramón, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2015.

ISBN: 978-84-617-3623-2, Depósito Legal: B 27975-2014

Col·lecció Reial Acadèmia Doctors

19. *Pensamiento Hipocrático, Biominimalismo y Nuevas Tecnologías. La Innovación en Nuevas Formas de Tratamiento Ortodóncico y Optimización del Icono Facial* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Luis Carrière Lluch, Doctor en Odontología y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Antoni Terceño Gómez, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales) 2015.

ISBN: 978-84-606-5615-9, Depósito Legal: B 3966-2015

20. *Determinantes de las Escuelas de Pensamiento Estratégico de Oriente y Occidente y su contribución para el Management en las Organizaciones del Siglo XXI.* (Discurso de ingreso del académico Correspondiente para Chile Excmo. Sr. Dr. Francisco Javier Garrido Morales, Doctor en Ciencias Económicas y Empresariales y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Daniel Barquero

Cabrero, Doctor en Ciencias Humanas, Sociales y Jurídicas y Doctor en Administración y Alta Dirección de Empresas) 2015.

ISBN:978-84-606-6176-4, Depósito Legal: B 5867-2015

21. *Nuevos tiempos, nuevos vientos: La identidad mexicana, cultura y ética en los tiempos de la globalización.* (Discurso de ingreso del académico Correspondiente para México Excmo. Sr. Dr. Manuel Medina Elizondo, Doctor en Ciencias de la Administración, y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Daniel Barquero Cabrero, Doctor en Ciencias Humanas, Sociales y Jurídicas y Doctor en Administración y Alta Dirección de Empresas) 2015.
ISBN: 78-84-606-6183-2, Depósito Legal: B 5868-2015

22. *Implante coclear. El oído biónico.* (Discurso del ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Pedro Clarós Blanch, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joaquín Barraquer Moner, Doctor en Medicina y Cirugía) 2015.
ISBN: 978-84-606-6620-2, Depósito Legal: B 7832-2015

23. *La innovación y el tamaño de la empresa.* (Discurso del ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Carlos Mallo Rodríguez, Doctor en Ciencias Económicas y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José María Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2015.
ISBN: 978-84-606-6621-9, Depósito Legal: B 7833- 2015

24. *Geologia i clima: una aproximació a la reconstrucció dels climes antics des del registre geològic* (Discurs d'ingrés de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Ramon Salas Roig, Doctor en Geologia, i contestació per l'acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Enrique Tierno Pérez-Relaño, Doctor en Física Nuclear) 2015.
ISBN: 978-84-606-6912-8, Dipòsit Legal: B 9017-2015

25. *Belleza, imagen corporal y cirugía estética* (Discurso del ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Josep Maria Serra i Renom, Doctor en Medicina y Cirugía y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José María Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2015.
ISBN: 978-84-606-7402-3, Depósito Legal: B 10757-2015

26. *El poder y su semiología* (Discurso del ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Michael Metzeltin, Doctor en Filología Románica y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joaquim Gironella i Coll, Doctor en Medicina y Cirugía) 2015.
ISBN: 978-84-606-7992-9, Depósito Legal: B 13171-2015
27. *Atentados a la privacidad de las personas* (Discurso de ingreso del académico de honor Excmo. Sr. Dr. Enrique Lecumberri Martí, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Derecho) 2015.
ISBN: 978-84-606-9163-1, Depósito Legal: B
28. *Panacea encadenada: La farmacología alemana bajo el yugo de la esvástica* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Francisco López Muñoz, Doctor en Medicina y Cirugía y Doctor en Lengua Española y Literatura y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. Joan-Francesc Pont Clemente, Doctor en Derecho) 2015.
ISBN: 978-84-606-9641-4, Depósito Legal: B 17701-2015
29. *Las políticas monetarias no convencionales: El Quantitative Easing*” (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Juan Pedro Aznar Alarcón, Doctor en Economía y Administración de Empresas y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José Luis Salido Banús, Doctor en Derecho) 2015.
ISBN: 978-84-608-299-1, Depósito Legal: B 25530-2015
30. *La utopía garantista del Derecho Penal en la nueva “Edad Media”* (Discurso de ingreso del académico numerario Excmo. Sr. Dr. Fermín Morales Prats, Doctor en Derecho y contestación por el académico de número Excmo. Sr. Dr. José María Gay de Liébana Saludas, Doctor en Ciencias Económicas y Doctor en Derecho) 2015.
ISBN- 978-84-608-3380-2, Depósito Legal: B 26395-2015
31. *Reflexions entorn el Barroc* (Discurs d’ingrés de l’acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Salvador de Brocà Tella, Doctor en Filosofia i lletres, i contestació per l’acadèmic de número Excm. Sr. Dr. Josep Gil Ribas, Doctor en Teologia) 2016.
ISBN- 978-84-608-4991-9, Depósito Legal: B 30143-2015

RAD Tribuna Plural. La revista científica

REVISTA 1 - *Número 1/2014*

Globalización y repliegue identitario, *Ángel Aguirre Baztán*. El pensament cristià, *Josep Gil Ribas*. El teorema de Gödel: recursivitat i indecidibilitat, *Josep Pla i Carrera*. De Königsberg a Göttingen: Hilbert i l'axiomatització de les matemàtiques, *Joan Roselló Moya*. Computerized monitoring and control system for ecopyrogenesis technological complex, *Yuriy P. Kondratenko, Oleksiy V.Kozlov*. Quelques réflexions sur les problèmes de l'Europe de l'avenir, *Michael Metzeltin*. Europa: la realidad de sus raíces, *Xabier Añoveros Trias de Bes*. Discurs Centenari 1914-2014, *Alfredo Rocafort Nicolau*. Economía-Sociedad-Derecho, *José Juan Pintó Ruiz*. Entrevista, *Jaime Gil Aluja*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 404.

REVISTA 2 - *Número 2/2014* Monográfico Núm.1

I Acto Internacional: Global Decision Making.
2014: à la recherche d'un Humanisme renouvelé de El Greco à Nikos Kazantzakis, *Stavroula-Ina Piperaki*. The descent of the audit profession, *Stephen Zeff*. Making global lawyers: Legal Practice, Legal Education and the Paradox of Professional Distinctiveness, *David B. Wilkins*. La tecnología, detonante de un nuevo panorama universitario, *Lluís Vicent Safont*. La salida de la crisis: sinergias y aspectos positivos. Moderador: *Alfredo Rocafort Nicolau*. Ponentes: Burbujas, cracs y el comportamiento irracional de los inversores, *Oriol Amat Salas*. La economía española ante el hundimiento del sector generador de empleo, *Manuel Flores Caballero*. Tomando el pulso a la economía española: 2014, año de encrucijada, *José María Gay de Liébana Saludas*. Crisis económicas e indicadores: diagnosticar, prevenir y curar, *Montserrat Guillén i Estany*. Salidas a la crisis, *Jordi Martí Pidelaserra*. Superación de la crisis económica y mercado de trabajo: elementos dinamizadores, *José Luís Salido Banús*.

Indicadores de financiación para la gestión del transporte urbano: El fondo de comercio, El cuadro de mando integral: Una aplicación práctica para los servicios de atención domiciliaria, Competencias de los titulados en ADE: la opinión de los empleadores respecto a la

contabilidad financiera y la contabilidad de costes. Teoría de conjuntos clásica versus teoría de subconjuntos borrosos. Un ejemplo elemental comparativo. Un modelo unificado entre la media ponderada ordenada y la media ponderada. Predicting Credit Ratings Using a Robust Multi-criteria Approach.

Edició impresa ISSN: 2339-997X, Edició electrònica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 588.

REVISTA 3 - Número 3/2014

Taula rodona: Microorganismes i patrimoni. Preàmbulo, *Joaquim Gironella Coll*. L'arxiu Nacional de Catalunya i la conservació i restauració del patrimoni documental, *Josep Maria Sans Travé, Gemma Goikoechea i Foz*. El Centre de Restauració Béns Mobles de Catalunya (CRBMC) i les especialitats en conservació i restauració, *Àngels Solé i Gili*. La conservació del patrimoni històric davant l'agressió per causes biològiques, *Pere Rovira i Pons*. Problemàtica general de los microorganismos en el patrimonio y posibles efectos sobre la salud, *Maria dels Àngels Calvo Torras*. Beyond fiscal harmonisation, a common budgetary and taxation area in order to construct a European republic, *Joan-Francesc Pont Clemente*. El microcrédito. La financiación modesta, *Xabier Añoveros Trias de Bes*. Extracto de Stevia Rebaudiana. *Pere Costa Batllori*. Síndrome traumático del segmento posterior ocular, *Carlos Dante Heredia García*. Calculadora clínica del tiempo de doblaje del PSA de próstata, *Joaquim Gironella Coll, Montserrat Guillén i Estany*. Miguel Servet (1511-1553). Una indignació coherent, *Màrius Petit i Guinovart*. Liquidez y cotización respecto el Valor Actual Neto de los REITs Españoles (Las SOCIMI), *Juan María Soriano Llobera, Jaume Roig Hernando*. I Acte Internacional: Global decision making. Resum. Entrevista, *Professor Joaquim Barraquer Moner*.

Edició impresa ISSN: 2339-997X, Edició electrònica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 376

REVISTA 4 - Número 4/2014

Sessió Acadèmica: La simetria en la ciència i en l'univers. Introducció, evocació del Dr. Jaume Vallcorba Plana, *David Jou Mirabent i Pilar Bayer i Isant*. La matemàtica de les simetries, *Pilar Bayer i Isant*, l'Univers i les simetries trencades de la física, *David Jou Mirabent*. Sessió Acadèmica: La financiación de las grandes empresas: el crédito sindicado

y el crédito documentario. Los créditos sindicados, *Francisco Tusquets Trias de Bes*. El crédito documentario. Una operación financiera que sustituye a la confianza en la compraventa internacional, *Xabier Año-veros Trias de Bes*. Sessió Acadèmica: Vida i obra d'Arnau de Vilanova. Introducció, *Josep Gil i Ribas*. Arnau de Vilanova i la medicina medieval, *Sebastià Giralt*. El *Gladius Iugulans Thomatistas* d'Arnau de Vilanova: context i tesis escatològiques, *Jaume Mensa i Valls*. La calidad como estrategia para posicionamiento empresarial, *F. González Santoyo*, *B. Flores Romero* y *A.M. Gil Lafuente*. Etnografía de la cultura de una empresa, *Ángel Aguirre Baztán*. L'inconscient, femení i la ciència, *Miquel Bassols Puig*. Organización de la producción: una perspectiva histórica, *Joaquim Bautista Valhondo* y *Francisco Javier Llovera Sáez*. La quinoa (*Chenopodium quinoa*) i la importancia del seu valor nutricional, *Pere Costa Batllori*.

El Séptimo Arte, *Enrique Lecumberri Martí*. "Consolatio" pel Dr. Josep Casajuana i Gibert, *Rosmarie Cammany Dorr*, *Jaume Gil Aluja* i *Josep Joan Pintó Ruiz*. The development of double entry: An example of the International transfer of accounting technology, *Christopher Nobes*. Entrevista, *Dr. Josep Gil Ribas*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 460

REVISTA 5 - Número 1/2015

Sessió Acadèmica: Salut, economia i societat. Presentació, *M. dels Àngels Calvo Torras*. Descripción y valoración crítica de los diferentes sistemas sanitarios en Europa, *Joaquim Gironella Coll*. Efectos económicos en el sistema público de salud del diagnóstico precoz de las enfermedades, *Ana María Gil Lafuente*. Estar sano y encontrarse bien: El reto, *Rosmarie Cammany Dorr*. What is the greatest obstacle to development? *Alba Rocafort Marco*. Aceleradores globales de la RSE: Una visión desde España, *Aldo Olcese Santoja*. Zoonosis transmitidas por mascotas. Importancia sanitaria y prevención, *M. dels Àngels Calvo Torras* y *Esteban Leonardo Arosemena Angulo*. Seguretat alimentària dels aliments d'origen animal. Legislació de la Unió Europea sobre la fabricació de pinsos, *Pere Costa Batllori*. Panacea encadenada: La farmacología alemana bajo el III Reich y el resurgir de la Bioética, *Francisco López Muñoz*. Laicidad, religiones y paz en el espacio público. Hacia una conciencia

global, *Francesc Torralba Roselló*. Inauguración del Ciclo Academia y Sociedad en el Reial Cercle Artístic de Barcelona. Entrevista, *Dr. José Juan Pintó Ruiz*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 356

REVISTA 6 - Número 2/2015

Sessió Acadèmica: Subrogación forzosa del acreedor. Presentación, *José Juan Pintó*. La subrogación Forzosa del acreedor: Concepto, Naturaleza, Finalidad y Efectos, *Alfonso Hernández Moreno*. La utilización de la subrogación forzosa en la práctica: Aspectos relevantes y controvertidos, *Francisco Echevarría Summers*. Methods of Modeling, Identification and Prediction of Random Sequences Base on the Nonlinear Canonical Decomposition, *Igor P. Atamanyuk, Yuriy P. Kondratenko*. Rien n'est pardoné!. *Stravroula-Ina Piperaki*. Seguretat alimentària dels aliments d'origen animal. Legislació de la Unió Europea sobre la fabricació de pinsos II. Pinsos ecològics, *Pere Costa Batllori*. The relationship between gut microbiota and obesity, *Carlos González Núñez, M. de los Ángeles Torras*. Avidesa i fulgor dels ulls de Picasso, *David Jou Mirabent*. Problemática de la subcontratación en el sector de la edificación, *Francisco Javier Llovera Sáez, Francisco Benjamín Cobo Quesada y Miguel Llovera Ciriza*. Jornada Cambio Social y Reforma Constitucional, *Alfredo Rocafort Nicolau, Teresa Freixes Sanjuán, Marco Olivetti, Eva Maria Poptcheva, Josep Maria Castellà y José Juan Pintó Ruiz*. Inauguración del ciclo "Academia y Sociedad" en el Reial Cercle Artístic de Barcelona: Nuevas amenazas. El Yihadismo, *Jesús Alberto García Riesco*. Presentación libro "Eva en el Jardín de la Ciencia", *Trinidad Casas, Santiago Dexeus y Lola Ojeda*. "Consolatio" pel Dr. Jaume Vallcorba Plana, *Xabier Añoveros Trias de Bes, Ignasi Moreta, Armand Puig i Tàrrach*. Entrevista, *Dr. David Jou Mirabent*.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 400

REVISTA 7 - Número 3/2015 Monográfico Núm.2

II Acto Internacional: Congreso Internacional de investigación "Innovación y Desarrollo Regional". Conferencia Inaugural: Lecciones de la crisis financiera para la política económica: austeridad, crecimiento y retos de futuro, *Aznar Alarcón, P., Gay de Liébana Saludas, J.M., y*

Rocafort Nicolau, A., **Eje Temático 1. Gestión estratégica de las organizaciones:** Diseño, operación y gestión de un modelo de negocio innovador, *Medina Elizondo, M. y Molina Morejón, M.* Matriz insumo producto como elemento de estrategia empresarial, *Towns Muñoz, J.A., y Tuda Rivas, R.* Valoración sobre la responsabilidad social de las empresas en la comarca lagunera, *De la Tejera Thomas, Y.E., Gutiérrez Castillo, O.W., Medina Elizondo, E., Martínez Cabrera, H., y Rodríguez Trejo, R.J.* Factores de competitividad relacionados con la internacionalización. Estudio en el estado de Coahuila, *González Flores. O., Armenteros Acosta, M del C., Canibe Cruz, F., Del Rio Ramírez, B.* La contextualización de los modelos gerenciales y la vinculación estratégica empresarentorno, *Medina Elizondo, M., Gutiérrez Castillo, O., Jaramillo Rosales, M., Parres Frausto, A., García Rodríguez, G.A.* Gestión estratégica de las organizaciones. Los Estados Unidos de Europa, *Barquero Cabrero, J.D.* El análisis de la empresa a partir del Valor Añadido, *Martí Pidelaserra, J.* Factors influencing the decision to set up a REIT, *Roig Hernando, J., Soriano Llobera, J.M., García Cueto, J.I.* **Eje Temático 2: Gestión de la Innovación y desarrollo regional:** Propuesta metodológica para la evaluación de ambientes de innovación empresariales. Aplicaciones en el estado de Hidalgo, México, *Gutiérrez Castillo, O.W., Guerrero Ramos, L.A., López Chavarría, S., y Parres Frausto, A.* Estrategias para el desarrollo de la competitividad del cultivo del melón en la comarca lagunera. *Espinoza Arellano, J de J., Ramírez Menchaca, A., Guerrero Ramos, L.A. y López Chavarría, S.* Redes de Innovación Cooperativa en la región lagunera. *Valdés Garza, M., Campos López, E., y Hernández Corichi, A.* Ley general de contabilidad gubernamental. Solución informática para municipios menores de veinticinco mil habitantes, *Leija Rodríguez, L.* La innovación en la empresa como estrategia para el desarrollo regional, *González Santoyo, F., Flores Romero, B., y Gil Lafuente, A.M.* Aplicación de la Gestión del conocimiento a la cadena de suministro de la construcción. La calidad un reto necesario, *Llovera Sáez, F.J., y Llovera Ciriza, M.* **Eje Temático 3. Gestión del capital humano y cultura organizacional:** Influencia del capital humano y la cultura emprendedora en la innovación como factor de competitividad de las pyme industriales, *Canibe Cruz, F., Ayala Ortiz, I., García Licea, G., Jaramillo Rosales, M., y Martínez Cabrera, H.* Retos de la formación de empresarios competitivos de la región lagunera, México. Competencias estratégicas gerenciales y su relación con el desempeño económico en el sector automotriz de Saltillo. *Hernández Barreras, D., Villanueva Armenteros,*

Y., Armenteros Acosta, M. del C., Montalvo Morales, J.A. Facio Licera, P.M., Gutiérrez Castillo, O.W., Aguilar Sánchez, S.J., Parres Frausto, A., del Valle Cuevas, V. Competencias estratégicas gerenciales y su relación con el desempeño económico en el sector automotriz de Saltillo, Hernández Barreras, D., Villanueva Armenteros, Y., Armenteros Acosta, M. del C., Montalvo Morales, J.A. Identificación y diseño de competencias laborales en las áreas técnicas de la industria textil en México. Vaquera Hernández, J., Molina Morejón, V.M., Espinoza Arellano, J. de J. Self-Perception of Ethical Behaviour. The case of listed Spanish companies, García López, M.J., Amat Salas, O., y Rocafort Nicolau, A. Descripción y valoración Económico-Sanitaria de los diferentes sistemas sanitarios en el espacio europeo, y de las unidades de hospitalización domiciliaria en las comunidades autónomas de España, Gironella Coll, J. El derecho público en el Quijote. Derecho de gentes y derecho político, Añoveros Trias de Bes, X.

Edición impresa ISSN: 2339-997X, Edición electrónica: ISSN: 2385-345X
Depósito Legal: B 12510-2014, Págs. 558

El Dr. Josep Gil i Ribas va cursar els estudis a la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma i es va doctorar en Teologia a la Facultat de Teologia de Catalunya, amb la tesi *La benaurança del cel i l'ordre establert*, preparada a Münster. És prevere de l'Arquebisbat de Tarragona.

És professor emèrit de la Facultat de Teologia de Catalunya, de la qual esdevingué Vice-degà l'any 1991. També ha realitzat activitats acadèmiques en els Instituts Superiors de Ciències Religioses de Tarragona, de Barcelona i de Vic, en els Instituts Catòlics de Tolosa de Llenguadoc i de Lió, i a la Facultat de Teologia Catòlica de Tübingen. Entre els anys 1974 y 1977 va impartir classes a la Universitat de Deusto, el 1985 i el 1986 a la Universitat de San Buenaventura de Cali (Colòmbia) i el 2014 a la Sulkhan-Saba Orbeliani Teaching University (Tbilisi, Geòrgia).

Va rebre el premi “Joan Maragall” per l'obra *L'esperança que no mor* (Barcelona, 2001). Entre les seves nombroses publicacions destaquen: *Els nostres morts no envelleixen. Escatologia cristiana* (Barcelona, 1984); *Dios, hombre, mundo*, (Cali, 1987); *De la “nosa” a la “nostàlgia” de Déu. Estudi teològic sobre la religió* (Barcelona, 1992); *Evangeli i home d'avui* (Barcelona, 1994); *Cartes a Laura. Quan la mort toca de prop* (Barcelona, 1995); *Historia de la Santísima Virgen María*, volum IV, (Pamplona, 1998); *Al principi hi hagué la dona. Un assaig de recepció teològica del feminisme* (Barcelona, 2002); i els 10 volums de la *Història del pensament cristià* (Valls, 2009-2013).

El Barroc el podem veure com el moment que valora el culte a allò individual i l'esce-
nogràfic, l'absència de límits i de sentit pedagògic, la devoció pel paisatge lliure i per
les forces naturals, l'ambivalent tarannà d'il·lusió i d'escepticisme, l'obsessiva, per re-
iterada, pregunta sobre els gran temes com el sentit de la vida, la roda de la fortuna o
la predestinació en contrast cridaner amb l'empenta vital i l'afany de glòria dominant el
segle precedent.

Salvador de Brocà Tella

1914 - 2014

Col·lecció Reial Acadèmia de Doctors

**Generalitat
de Catalunya**

